

עבודת גמר

סטודנטים לוחמים: בין האוניברסיטה העברית לאצ"ל

מגישה: נעה כהן,

מנחה: ד"ר תחיה נדיבי-הורוביץ

אולפנת חורב - סמל מוסד 140012

תש"פ, 2020

מגישה: נעה כהן

תוכן עניינים:

4	הקדמה:
6	מבוא:
8	פרק ראשון: האוניברסיטה העברית
8	חלק א' – חזון והקמה
12	חלק ב' – אגודות הסטודנטים
19	חלק ג' – עימותים פוליטיים
24	פרק שני: חברי ה"סוֹחֶבָה"
24	דוד רזיאל
27	הלל קוק
30	אברהם שטרן
34	חיים שלום הלוי
37	פרק שלישי: האצ"ל
37	חלק א' – ה"הגנה" והפרישה ממנה
43	חלק ב' – האצ"ל בשנים 1931-1937
57	סיכום:
61	מקורות:
65	נספחים:

הקדמה:

לפני כמעט שבע שנים, באמצע כיתה ה', השתתפתי בחוג מתמטיקה לנוער שנערך בבניין המחלקה לחינוך בקמפוס הר הצופים שבאוניברסיטה העברית. החוג התקיים כל יום שני אחר הצהריים במשך ארבעה חודשים. היות והר הצופים שוכן רחוק מבית הספר בו למדתי אז, ההשתתפות בחוג חייבה אותי להקדיש את כל שעות הפנאי שלי באותו היום להגעה, החוג עצמו והחזרה הביתה. החוג עצמו עסק בהיבטים שלא נחשפים אליהם בתוכנית הלימודים הרגילה, והחוג עצמו, הנסיעה הארוכה אליו, ההליכה הארוכה במסדרונות המפותלים של הר הצופים עד לכיתה שבה למדנו והנוף המרהיב שנשקף מחלונות אותה כיתה זכורים לי כחוויה חזקה. מאז אותו חוג, האוניברסיטה העברית בכלל, וקמפוס הר הצופים הענק על עשרות הבניינים שבו בפרט צרובים לי בראש כמקומות מסקרנים במיוחד.

מאותו חוג עברו חמש שנים, והתחלתי כיתה י'. קצת אחרי פסח של אותה שנה, הציעה לי רכזת עבודות הגמר בבית הספר לחקור נושא כלשהו במדעי הרוח. עלו לי כמה נושאים שאותם פסלתי מסיבות שונות. בסופו של דבר, הגיע החופש הגדול ולא היה לי נושא. באמצע החופש, סידרתי את הספרייה שלי ומצאתי את הקלסר של אותו הקורס. המציאה של אותו קלסר גרמה לי לחשוב על האוניברסיטה, ותהיתי לעצמי מה אפשר לחקור בקשר אליה. הנחתי שבשנים שלפני קום המדינה היו האקדמאים קבוצת מיעוט נבדלת ומסוגרת מרוב האוכלוסייה הלא-האקדמית, ולפיכך היו לקבוצה זו מאפיינים ייחודיים. חשבתי על כך שניתן לחקור את התרומה של הסטודנטים באוניברסיטה העברית להקמת המדינה ואת ההתגייסות שלהם לכוחות הלוחמים ולמוסדות היישוב. זכרתי שהיו שני סטודנטים שהיו מהלוחמים הראשונים באצ"ל, ולכן חשבתי שיכולים להיות סטודנטים נוספים שתרמו באופן בולט להקמת המדינה והתגייסו למחתרות או שהצטרפו למוסדות היישוב. כאשר הצגתי את הנושא בתחילת כיתה י"א בפני רכזת עבודות הגמר ובפני המורה שלימדה אותי היסטוריה בכיתה י', הן הציעו לי להתמקד בדוגמא שזכרתי ולחפש קשר בין האוניברסיטה העברית לאצ"ל.

מאחר שמלכתחילה הצלחתי לקשר בין האוניברסיטה העברית לאצ"ל על ידי סטודנטים שהיו חברי אצ"ל, בחרתי לחלק את העבודה לשלושה פרקים: הראשון ידבר על האוניברסיטה העברית, בדגש על אגודות הסטודנטים ועל עימותים פוליטיים. השני על ארבעה סטודנטים, שהיו כולם חברים באגודות הסטודנטים ובקבוצה שתרמה להגדרת מהות האצ"ל בשנים 1931-1937, בדגש על תקופת האוניברסיטה ותקופת האצ"ל של כל אחד, במטרה להבין האם היה ממשק כלשהו בין הפעילות באוניברסיטה והאצ"ל או השפעה של תקופת האוניברסיטה על ההחלטה להצטרף לאצ"ל. הפרק השלישי ידבר על אצ"ל בשנים 1931-1937, הסיבות שהובילו להקמתו ולשינוי אופיו בשנת 1937.

בכתיבת העבודה השתמשתי במקורות ראשוניים ושניוניים בכל הפרקים והשתדלתי לשלב ביניהם. הסיבה לשילוב הייתה שלא תמיד מקורות שניוניים התעסקו בחלקים מסוימים שעליהם רציתי לשים

דגש, ולכן הייתי צריכה להשלים את המקורות השניוניים על ידי מקורות ראשוניים. בכתיבת הפרק הראשון השתמשתי בסדרת כרכי מאמרים על היסטורית האוניברסיטה העברית שיצאו בין השנים 1997-2009 על ידי האוניברסיטה העברית, בחוברות מאמרים שכתבו חברי אגודות הסטודנטים בשנות ה-30 וכן במגוון מקורות ארכיונים. בפרק השני השתמשתי בביוגרפיות שנכתבו על אותם הסטודנטים, במקורות ארכיונים, במכתבים שכתבו וכן בשיחות שערכתי עם בני משפחתם של חלק מאותם הסטודנטים. בחלק השלישי השתמשתי בעיקר בספרים שנכתבו על תולדות האצ"ל וה"הגנה" ובגיליונות העיתון שיצא על ידי אצ"ל בשנים 1932-1932. רוב המקורות הראשוניים וחלק מן השניוניים עושים שימוש בתאריכים עבריים. מטעמי נוחות, המרתי את כל התאריכים העבריים לתאריכים לועזיים. במקומות שבהם התאריך העברי קריטי להבנת האירועים, השארתי אותו לצד הוספת תאריך לועזי.

אם כן, שאלת המחקר שלי תהיה: כיצד השפיעה ותרמה האוניברסיטה העברית להקמת האצ"ל בשנת 1931 ולהתפתחותו בשנים 1931-1937?

מבוא:

לאורך כל תקופות ההיסטוריה, היו סטודנטים קבוצה אקטיביסטית ופעילה, שנאבקת למען המטרות בהן היא מאמינה. סטודנטים התקוממו ופעלו למען מטרות ומאבקים מסוגים שונים במדינות רבות ושונות זו מזו. שילוב של גילם הצעיר, פניות יחסית ממחויבות, דאגה לעתידם ושאיפות אינטלקטואליות הן שיוצרות את התמהיל שמאפשר לסטודנטים להיאבק למען מטרות שונות.¹

כדי להיאבק למען נושאים שחשובים להם, התאגדו סטודנטים באגודות² סטודנטים שונות³. חלק מאגודות הסטודנטים הוקמו כדי להיאבק על תהליכים הקשורים באוניברסיטה בלבד⁴, וחלקן הוקמו כתנועות שמטרתן להיאבק למען מטרות רחבות יותר כמפורט בדוגמאות הבאות:⁵

כאשר פרצו אירועי אביב העמים, לקחו סטודנטים חלק בהם. לדוגמא, באוניברסיטאות האימפריה האוסטרית היו פעילים כוחות ליברליים ולאומיים. השלטון האימפריאלי חשש שכוחות אלו עלולים להתסיס את האוניברסיטאות ולפורר את האימפריה, ולכן פורקו האגודות הסטודנטים הלאומיות, ה"בורשנשאפטן", שהיו קיימות ברוב האוניברסיטאות הגרמניות משנת 1815 ואילך. בנובמבר 1830 פרצו סטודנטים בפולין במהפכה והקימו ממשלת מורדים, שמטרתה הייתה להניע את הצאר לבצע רפורמה. המהפכה מוגרה בסתיו 1831, והאוניברסיטה בוורשה נסגרה. בשנת 1918, קבוצת סטודנטים מאוניברסיטת קורדובה שבארגנטינה יסדו תנועה בעלת זיקה שמאלנית ופרוגרסיבית, ששללה בין היתר צבאיות ואימפריאליסטיות. הם דרשו מן הממשלה שהאוניברסיטה תהפוך להיות מודרנית, בין היתר על ידי האמצעים הבאים:

- סטודנטים יוכלו להשתתף במועצת האוניברסיטה, ביחד עם בוגרים ופרופסורים.
- החינוך הנלמד חייב להיות עדכני, ולא מצונזר על ידי הכנסייה הקתולית.
- יוענק חינוך חינם לכל דורש.

כתוצאה מהמאבק על דמות האוניברסיטה, פרצו מאבקים באוניברסיטאות שונות, שגרמו בסופו של דבר גם להן להפוך למודרניות. ברביעי למאי 1919, התאספו סטודנטים מאוניברסיטת פקינג שבסין,

¹ הרמן ת', מלמטה למעלה: תנועות חברתיות ומחאה פוליטית כרך 2, תל-אביב, 1995, עמ' 108.

² בחרתי להשתמש במונח "אגודה" כמקביל למונח "תא סטודנטים", מאחר ובמכתב רשמי לעיתונות (דבר, 25.9.31, תיק גא"ע 481) בחרה הסתדרות הסטודנטים (גוף מקביל לאגודת הסטודנטים של היום) לכנות את הקבוצות השונות בשמות אגודות. למען הנוחות, השתמשתי המושג זה גם כאשר דיברתי על קבוצות סטודנטים שאינן קשורות לאוניברסיטה העברית.

³ הרמן, עמ' 108.

⁴ לדוגמא "ברית סטודנטים דתיים יבנה", כמפורט בהמשך.

⁵ כיוון שהאצ"ל הוקם באביב 1931, אתייחס כאן ובהמשך לקבוצות שקמו לפני שנת 1931 כדי להראות שישנה פעילות של סטודנטים לפני הקמת האצ"ל. כמו כן, כדי להראות את תהליך השפעת האגודות על אופיו של אצ"ל בשנים 1931-1937, לא אתייחס לאירועים הקשורים אך ורק לאגודות הסטודנטים באוניברסיטה העברית שקרו אחרי שנת 1933. חרגתי מכלל זה במקום אחד, בדוגמא המסבירה את גישת אגודת סטודנטים "יבנה". אם מדובר בסוגיה הקשורה לאגודות אך גם לאחד מן האישים שתולדות חייהם מפורטים בפרק השני, היא יכולה להתרחש אחרי שנת 1933.

ומחו כנגד הסכמי ורסאי. מהפגנה זו צמחה תנועה שמאוחר יותר סללה את הדרך להקמת המפלגה הקומוניסטית הסינית.⁶

בכל אחת מהדוגמאות הללו, סטודנטים לקחו חלק בשינויים חשובים ובמהפכות אידיאולוגיות או שלטוניות. גם באוניברסיטה העברית היו כמה סטודנטים, שבשנת 1931 הפכו להיות חלק מקבוצה בשם "הסוֹחָבָה" (הרעות), קבוצה קטנה וגרעינית שהציעה את השם אצ"ל לארגון החדש, גיבשו את נוסח השבועה לארגון והוציאו בטאון מחתרתי, שנקרא "המצודה". הסטודנטים האלו היו: דוד רזיאל, אברהם שטרן, חיים שלום הלוי והלל קוק.⁷

בעבודה זו, ניסיתי להבין מה גרם לכך שקבוצה של צעירים, ששייכים למיעוט אקדמי בישוב⁸ תהווה את רובו והנהגתו של ארגון חדש, שקם כתוצאה ממרד ותוך הבעת התנגדות לדרך ה"הגנה", הארגון הצבאי היחיד והשולט עד כה בישוב⁹. בחרתי להגביל את השנים שבהן אעסוק עד לשנת 1937, השנה בה עזב מפקד האצ"ל הראשון, אברהם תהומי,¹⁰ את הארגון, והוא הוכפף למרות המפלגה הרוויזיוניסטית. עם המעבר לסמכות אחרת השתנה אופיו של האצ"ל והוא נעשה קשור לראשונה במידה מסויימת לבית"ר ולמפלגה הרוויזיוניסטית.¹¹

⁶ תומפסון ד', אירופה מאז נפוליאון כרך א', תל-אביב, 1984, עמ' 128-129 ועמ' 165, ווסרטורם ג'פרי נ', Chinese Students and Anti-Japanese Protests, Past and Present, אתר WORLD POLICY, קיץ 2005, <https://worldpolicy.org/world-policy-journal-summer-2005/Students-ignite-democratic-history-of-education>, אתר university reform in Cordoba, Argentina, http://fcis.oise.utoronto.ca/~daniel_schugurensky/assignment1/1918cordoba.html.

⁷ לפידות י', לידתה של מחתרת: האצ"ל בשנות השלושים, תל-אביב, 2014, עמ' 52-54 ונאור א', דוד רזיאל: פרשת חייו של המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי, תל-אביב, תשנ"א, עמ' 61.

⁸ לפי מילס א', תוצאות מפקד האוכלוסים בפלסטינה (א"י) לשנת 1931, ירושלים, 1932, עמ' 11, בשנת 1931 נערך מפקד אוכלוסין ובו נספרו 174,610 יהודים (את תוצאות המפקד ניתן לראות כאן: <https://users.cecs.anu.edu.au/~bdm/yabber/census/PalestineCensus1931.pdf>).

לפי קלינוב ר', "היבטים כלכליים בהתפתחות האוניברסיטה העברית 1923 – 1947: יעדים והגשמה", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבססות וצמיחה, ירושלים, תשס"ה, עמ' 103, באותה השנה למדו באוניברסיטה 181 סטודנטים, חקרו 10 תלמידי מחקר ועבדו 59 אנשי סגל. לפי שני המקורות, חלקם של אנשי האוניברסיטה בישוב היה 0.0014%.

⁹ קיסטר י', האצ"ל: הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, תל-אביב, 2005, עמ' 27.

¹⁰ אברהם תהומי (זילברג) (1903-1990). נולד באודסה שבאוקראינה בשנת 1903. הוא היה חבר בתנועת הנוער "החלוץ" ושהה בהכשרה חקלאית. כדי להגיע לארץ, תהומי הבריח גבולות יחד עם עוד חברי "החלוץ" מאודסה, שאחד מהם הוא אברהם קריצ'בסקי (גיורא). במקביל לעיסוקו כסולל כבישים, פעל ב"מכבי" משנת 1924 וב"הגנה" מ-1925. פרש מה"הגנה" ב-1931 וייסד את אצ"ל. בתפקיד מפקד האצ"ל שימש עד 1937, אז חזר להגנה (אותה עזב ב-1939) ומסר את הפיקוד לז'בוטינסקי. אחר כך המשיך לעסוק בהעפלה ובמלחמת העולם השנייה אף ייסד מעין גוף ריגול שעזר לבעלות הברית. בזקנתו גר בחו"ל ונפטר בשנת 1990. (דוד תדהר, אברהם תהומי [זילברג], אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו,

<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/5/2128> <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/5/2127>
אברהם תהומי - המפקד הראשון, "גלעד-לזכרם": אתר להנצחת זכרם של הנופלים בני פתח-תקוה שנפלו במערכות ישראל ובעת שירותם ולזכרם של חללי פעולות האיבה, <http://petah-tikva.gal> - <http://ed.co.il/Web/He/HeapItem/HeapItemPage/Default.aspx?id=2715&connect=4219&type=info&key=>
¹¹ קיסטר, עמ' 207 ונאור א', עמ' 87.

פרק ראשון: האוניברסיטה העברית

חלק א' – חזון והקמה

האוניברסיטה העברית בירושלים הייתה מימושו של חלום ציוני. כבר בשנות השבעים של המאה ה-19, העלו אנשים שונים את רעיון הקמת אוניברסיטה עברית בארץ ישראל. למרות זאת, נחשב צבי הרמן שפירא, משכיל יהודי-רוסי שהעלה את הרעיון בשנות השמונים של המאה ה-19, כיוזם הרעיון. שפירא הציע להקים באוניברסיטה שלוש פקולטות: בראשונה, הפקולטה התיאולוגית, ילמדו מורים ורבנים, והיא תשמש כסמכות רוחנית לעם היהודי. הפקולטה השנייה הייתה אמורה להיות פקולטה למדעים תיאורטיים, ללא הבחנה בין מדעי הטבע לבין מדעי הרוח. בפקולטה השלישית היו אמורים ללמוד מדעים שימושיים ככימיה, בוטניקה והנדסה. שפירא, שלקח חלק פעיל בקונגרס הציוני הראשון בבאזל, נאם על תוכניתו ליסוד אוניברסיטה יהודית בארץ ישראל. למרות שהקהל שלקח חלק בקונגרס אהד את הרעיון, על ההצעה נמתחה ביקורת והיא תוארה כלא מעשית.¹²

כמה שנים לאחר מכן, הועלתה ההצעה על ידי אנשי "הפרקציה הדמוקרטית", שנוצרה בתוך התנועה הציונית בשנת 1901. חבריה, צעירים יהודים מרחבי העולם, ביקרו את התנהגות התנועה הציונית וחשו שאינה פועלת לתקן את מצבו של העם היהודי. הם, שחשו שאין להם מקום באוניברסיטאות העולם, סברו כי הקמת מוסד גבוה ללימודים על ידי התנועה הציונית תוכיח כי היא אכן מסוגלת לתקן את מצבו של העם היהודי. כמו כן, אותו מוסד יפתור את בעיית הדחייה של סטודנטים יהודים על ידי אוניברסיטאות העולם. אותו מוסד, אמור היה להיות גם מקום בו תוקם שכבת אינטליגנציה יהודית חדשה, שתעזור להקים את העם היהודי המתחדש. לקראת הקונגרס הציוני החמישי, בדצמבר 1901, הוקמה הסיעה באופן רשמי. בקונגרס עצמו, העלו מרטין בובר וחיים ויצמן את ההצעה בשמם, וביקשו שהתנועה הציונית תערוך מחקר בנושא. הם גם ניסו להשיג את תמיכתו של אחד העם, שנחשב בציבור כאחראי על עניין הקמת האוניברסיטה. אחד העם התנגד לרעיונותיהם. לעומתו, דווקא תמך הרצל ברעיון, על אף הביקורת שמתחו עליו אנשי "הפרקציה". לבסוף נדחה העיסוק ברעיון בשל פרעות קישינב והוויכוח על תוכנית אוגנדה שאירעו ב-1903.¹³

הרעיון נדחה והועלה עוד כמה פעמים במרוצת העשור הבא. לבסוף, בשנת 1913, בקונגרס ציוני האחד-עשר, התקבל הרעיון והוחלט להקים ועדה שתפקידה לברר ולהכין את הקרקע לקראת הקמת אוניברסיטה. הרעיון שבה גם את הקהל הציוני, החל מיהדות רוסיה וכלה ביהודי ארץ ישראל הנלחמים במלחמת השפות.¹⁴

¹² קולת י', "רעיון האוניברסיטה העברית בתנועה הלאומית היהודית", כ"ץ ש' והד מ' (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 21-5.

¹³ קולת, עמ' 21-27.

¹⁴ קולת, עמ' 33-58.

לאחר הקונגרס החלו ההכנות להקמת אוניברסיטה, אולם מלחמת העולם הראשונה, שפרצה בסוף יולי 1914 קטעה את ההכנות. ההכנות התחדשו עם סיום המלחמה, בנובמבר 1918, ובשנה זו הונחה אבן הפינה לאוניברסיטה. בין שנת 1918 לשנת 1925, שנת הפתיחה, נבנו המחלקות השונות ותוכנן אופיין. כשנשלמו ההכנות, נחנכה האוניברסיטה באופן רשמי. טקס החניכה נערך בד' ניסן התרפ"ה, ה-1 באפריל 1925. לקנצלר האוניברסיטה מונה יהודה לייב מאגנס¹⁵, שהיה מהפעילים למען הקמת מכון למדעי היהדות באוניברסיטה.¹⁶

עם הקמתה, סבלה האוניברסיטה מבעיות טכניות רבות. לאוניברסיטה לא היה סגל מרצים ופרופסורים בעת הקמתה, ולכן נאלצה לפנות אל מרצים יהודים מאוניברסיטאות העולם ולבקש מהם לבוא וללמד באוניברסיטה הצעירה. גיוס המרצים נחל הצלחה באופן חלקי. חלק מן המרצים שאליהם פנתה, דוגמת אברהם הלוי פרנקל, אכן הגיעו לאוניברסיטה והשתקעו בה. חלק נוסף של מרצים הגיע ללמד במשך חצי שנה עד שנה וחזר אל האוניברסיטאות המקוריות שבהן לימד. אחרים, ובראשם אלברט איינשטיין שאותו קיוותה האוניברסיטה להביא לירושלים, נשאר ללמד בחו"ל.¹⁷

בעיה נוספת הייתה שיטת הלימוד באוניברסיטה. לפני שהוקמה, התנהלו וויכוחים על אופייה. היו אלו שרצו שתתנהל לפי דגם של מכון מחקר והיו שרצו שתתנהל לפי דגם של מכון הוראה. לבסוף, כשהוקמה האוניברסיטה, היא נועדה להיות מכון מחקר לאנשים שרכשו השכלה גבוהה בעברם. למרות ההחלטה, נרשמו לאוניברסיטה בשנה הראשונה 164 איש, מתוכם 100 כסטודנטים שלא מן המניין מאחר ולא הייתה להם אפילו תעודת בגרות. אי ההתאמה בין שיטת הלימוד באוניברסיטה לבין הרקע ההשכלתי ויכולות המחקר של הסטודנטים גרמה לעיכוב בהתפתחות האוניברסיטה. הסטודנטים קיבלו השכלה שלא יכלו להתמודד איתה, מאחר ולא היה להם רקע של השכלה גבוהה הדרוש לחוקרים, ולכן הם לא היו יכולים להתקדם ולפתח את האוניברסיטה. המצב הסב תסכול רב למרצים ולסטודנטים כאחד. המרצים ניסו לשפר כפי יכולתם את המצב, והתחילו להרצות הרצאות מסודרות. למרות מאמציהם, הם לא יכלו לבטל את שיטת הלימוד באוניברסיטה, וכך הלימודים

¹⁵ ד"ר יהודה לייב מאגנס (1877-1948). נולד בארצות הברית בשנת 1877 למשפחת מהגרים. הוא קיבל תואר רב ב"היברו יוניון קולג", למד באוניברסיטאות סינסי, ברלין והיידלברג ובגיל 23 קיבל תואר דוקטור בפילוסופיה. הוא נחשף לציונות בגרמניה, ומאז עסק בנושא. הוא שימש במקביל כעסקן ציוני וכרב רפורמי והיה חבר גם בוועדה מטעם הקונגרס הציוני לייסוד אוניברסיטה עברית בירושלים. עלה לארץ ב-1922, והיה חלק מן האחראים להקמת האוניברסיטה. כשהוקמה האוניברסיטה מונה לקנצלר עד שנת 1935, ואחר כך שימש כנשיא האוניברסיטה. הוא תמך במדינה דו-לאומית ובשלום והסכם עם הערבים. נפטר בניו יורק בשנת 1948 (דוד תדהר, ד"ר יהודה לייב מאגנס, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1178>, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1179>)

¹⁶ לבסקי ח', "בין הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה לפתיחה: יסוד האוניברסיטה העברית, 1918-1925", כ"ץ ש' והד מ' (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 120-159.

¹⁷ הקדמתם של כ"ץ ש' והד מ' (עורכים) לספר תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות, ירושלים, תשנ"ז, עמ' ט"ז-י"ז וקופרשטיק ש', "חמש שנות האוניברסיטה", קופרשטיק ש' (עורך), דבר הסטודנט, ירושלים, תר"צ, עמ' 5.

התנהלו בצורה מסורבלת: המרצים הרצו בשיעורים, אולם בכל יתר הדברים התנהלה האוניברסיטה ב"שיטת החקירה"¹⁸, כמכון מחקר.¹⁹

"שיטת החקירה" הובילה לבעיות, שהובילו לבעיות נוספות. הנחת היסוד של "שיטת החקירה" הייתה שלסטודנטים רקע אוניברסיטאי כללי, בייחוד בענף מדעי הרוח. מאחר ולסטודנטים לא היה רקע במדעי הרוח, הם לא יכלו להשתלם במדעי היהדות, שבסיסם הוא לימודים כלליים של מדעי הרוח. במקום פקולטה מסודרת למדעי הרוח, היה המכון למדעי היהדות אוסף של קתדראות שונות עצמה. בין הקתדראות לא היה קשר, ולא היה קיים איזשהו יחס של חוג ראשי וחוג משני ביניהן. מאחר ולא היה קשר בין הקתדראות והמקצועות, לא הייתה מערכת מסודרת שבה לכל מקצוע שעות משלו ושה כל המקצועות מצטרפים לכדי נושא לימודים אחד. הלימודים לא נערכו בצורה הדרגתית, ואפילו לא הוגדרו מספר שנות הלימוד הדרושות לשם בחינות הגמר.²⁰

בעיות אלו גרמו לסטודנטים רבים לעזוב. מ-64 הסטודנטים מן המניין שנרשמו בחורף תרפ"ה נותרו בקיץ רק 31. מ-66 הסטודנטים שלא מן המניין של קיץ תרפ"ה נותרו פחות מחצי. מגמת העזיבה ההמונית המשיכה גם בשנתיים הבאות. עם זאת, המשיכה הנהירה לאוניברסיטה, עד שהחלה להתגבש בה קבוצת סטודנטים קבועה. אותם הסטודנטים החליטו להילחם בשיטת החקירה ודרשו את החלפתה. לבסוף, בקיץ תרפ"ח, לאחר מסע לחצים של צעירי ארץ ישראל והקנצלר מאגנס, הוחלט להקים בהדרגה מסלולי לימוד לתואר מוסמך (M.A) במקצועות שונים שיאוגדו תחת פקולטה למדעי הרוח.²¹

הפקולטה למדעי הרוח כללה בתוכה את המכון למדעי היהדות, המכון למדעי המזרח והמחלקה למתמטיקה שכבר היו קיימים לפני הקמת הפקולטה, ועליהם נוספו מקצועות חדשים. בין המקצועות החדשים שנלמדו באוניברסיטה היו פילוסופיה כללית, ספרות ושפה יוונית וההיסטוריה של יוון ורומא. המקצועות באוניברסיטה אוגדו תחת חוגים שונים. החוג לתלמוד, למשל, כלל את המקצועות הבאים: פילולוגיה תלמודית, משפט התלמוד, ספרות הגאונים ודקדוק לשון המשנה. הגדרת החוגים אפשרה סוף סוף את קביעת החוגים הראשיים (חוג שכלל בתוכו את כל המקצועות הרלוונטיים) והחוגים המשניים (חוגים שעוד חסרים בהם מקצועות). תלמידים שלמדו במשך שלוש שנים מקצוע ראשי ובמשך שנתיים שני מקצועות משניים יכלו לגשת לבחינות הגמר ולקבל תואר.²²

מספר התלמידים החל לעלות לאט-לאט. אמנם בשנת הלימודים 1928-1929 למדו באוניברסיטה 250 תלמידים (לעומת 120 הלומדים בשנת הלימודים 1925-1926, שנת הלימודים השנייה

¹⁸ חבר אגודת הסטודנטים "גוש ארץ ישראל העובדת" הגדיר מונח זה במאמרו (קופרשטיק, עמ' 5), ובעקבותיו השתמשת במונח.

¹⁹ קופרשטיק, עמ' 4.

²⁰ קופרשטיק, עמ' 4-5.

²¹ כ"ץ והד, עמ' י"ח וקופרשטיק, עמ' 5.

²² קופרשטיק, עמ' 6-7.

באוניברסיטה), אולם יחסית לאוניברסיטה שבה הייתה פקולטה שמנתה עשרה חוגים, מספר זה לא היה גדול. למעשה, בשמונה השנים הראשונות לקיומה של האוניברסיטה, למעט שנת הלימודים 1928 – 1929, לא עלה מספר הסטודנטים בשנים אלו על 200 איש.²³

-

²³ קלינוב, עמ' 103.

חלק ב' – אגודות הסטודנטים

למרות מספרם המועט יחסית של תלמידי האוניברסיטה, קמו בה עד תחילת שנת 1931 חמש אגודות²⁴ סטודנטים שונות זו מזו, הן בשיוך הפוליטי והן במטרות שהציבו לעצמן. שלוש מהן היו שייכות לצד הימני²⁵ של המפה, אחת לצד השמאלי, ועוד אחת א-מפלגתית שאיחדה את הסטודנטים הדתיים. חמש האגודות שקמו בין קיץ 1929 לסוף שנת 1930 הן (לפי סדר הקמתן): אל-על, יבנה, גוש ארץ ישראל העובדת, אגודת סטודנטים לאומיים – חולדה וסקציה אקדמית של המפלגה הרוויזיוניסטית.²⁶

"אל-על" הייתה האגודה הראשונה שנוסדה באוניברסיטה העברית. היא נוסדה באייר תרפ"ט על ידי שישה סטודנטים: מרדכי חיימובסקי, פלק טורבלין, משה פרלמוטר, יצחק בריסקין ויוסף אור.²⁷ הקבוצה היתה בעלת זיקה ימנית עוד מראשיתה. בהתחלה היה שם האגודה ציונה, אולם חודש וחצי אחרי יסודה, בט"ו בסיוון תרפ"ט, חבריה הודיעו להנהלה כי שמם הוא אל-על. הם שינו את שמם מאחר וחשבו שהשם מזהה אותם כסטודנטים הציונים היחידים באוניברסיטה, למרות שישנם עוד. באותה הזדמנות הם גם הודיעו שצבעי הברית הם כחול וזהב.²⁸

"אל-על" הייתה אגודה שדמתה מבחינת אופייה לאגודות הסטודנטים בחו"ל והיו בה טקסים וחוקים רבים. תקנון האגודה כלל 149 סעיפים, שפירוטו את אופן קבלת החברים, כיצד צריכים החברים להתנהג, המעמדות באגודה ועוד. התקנון דרש מן החברים נאמנות למשך כל החיים לאגודה, כמודגם בסעיפים הבאים:²⁹

"12. אחיברית³⁰ "אל-על" נשאר בברית כל ימי חייו.

68. בלי נטילת הרשות ממועצת הברונים לא יכול אחיברית לעשות כל צעד חשוב ומכריע בחייו הפרטיים.

112. הסרט³¹ נשמר אצל אחיברית כל ימי חייו.

²⁴ באוניברסיטה העברית היו שני סוגים של קבוצות סטודנטים. הסוג והגוף הראשון הוא הסתדרות הסטודנטים, הגורם היחיד האחראי על הקשר בין האוניברסיטה לתלמידים ותפקידו לדאוג לסטודנטים. ההסתדרות הייתה מעין "פרלמנט סטודנטים". הסוג השני הוא אגודות הסטודנטים. כל אגודה היא קבוצת סטודנטים בעלי אידיאולוגיה משותפת שהקימו אגודה כדי לפעול למען הרעיון בו הן מאמינות. האגודות השונות התמודדו (בדומה למפלגות) להסתדרות, והאגודה שזכתה במספר הקולות הרב ביותר עמדה בראש. שאר האגודות שלחו נציגים להסתדרות באופן יחסי למספר הקולות שקיבלו. (גא"ע תיק 481 ותיק 75/3, שטיין-אשכנזי א', "ארגוני הסטודנטים באוניברסיטה העברית ופעילותם בתקופת המנדט", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות אקדמית תוך מאבק לאומי, ירושלים, תשס"ט, עמ' 376-378).

²⁵ הכוונה פה ובהמשך במונח "שמאל" היא תמיכה בסוציאליזם ובציונות ובמונח "ימין" לתמיכה בציונות לבדה ובאמונה שלא ניתן להאמין בשתי אידאולוגיות במקביל.

²⁶ ידידיה א', "צביון יהודי אמתי של האוניברסיטה", עת-מול, 203, שבט תשס"ט פברואר 2009, עמ' 12.

²⁷ בהמשך ייסד את "חולדה" (מ"ז תיק פ 223 - 18/1).

²⁸ שטיין-אשכנזי, עמ' 376, גא"ע תיקים 481 ו-75/3.

²⁹ אמיתל-יבין ע', בארגמן: חייו של יאיר - אברהם שטרן, תל-אביב, 1986, עמ' 57-58 ומ"ז תיק ל 10 - 2/1.

³⁰ חבר ב"אל-על".

113. אחרי פטירתו של אחיברית נשמר הסרט שלו בארכיון של הברית".³²

25 סטודנטים היו יכולים להיות פעילים באגודה במקביל. ניהלו אותה שלושה אנשים, שלכל אחד תואר שונה: "ראש הברית", "משנה" ו-"משנה שלישי". מלבדם היה קיים התואר "זקן הברית", שהראשון שקיבל אותו היה פרופסור יוסף קלזנר³³, פטרון האגודה. היו בה שלושה מעמדות: "פטיטון", "פטיטי"³⁴ ו"בגרון", וחבר מן המניין נקרא "אחי-ברית". כדי להתקבל לאגודה, היו צריכים המועמדים לקבל המלצות של שני חברים בכירים. מועמד שקיבל המלצה כזו, היה הופך להיות ל"פטיטון", ואם כל החברים הצביעו בעדו היו הופך ל"פטיט". ה"פטיט" היה כפוף ל"בגרון" הבכיר ממנו, והיה חייב לציית להוראותיו. ה"בגרון" היה יכול לצוות על ה"פטיט" כל מה שרצה, אפילו הוראות מבזות למדי כמו זחילה מתחת שולחן והשמעת נהמות של בעלי חיים. מטרת הצייתנות הייתה להכשיר את חברי האגודה ליום שבו ייקחו חלק בהנהגת המדינה העברית העומדת לקום ויזדקקו לתכונה זו. לאחר מילוי דרישות ה"בגרון", היה צריך לעבור ה"פטיט" עוד שני מבחנים: האחד, כתיבת חיבור על נושא מסוים שאותו היה צריך להקריא במסיבה, והשני, ציור סמל האגודה, המורכב משילוב האותיות R, V, ו-F, ראשי התיבות של סימט "אל-על" - "Vivat, Orescat, Florant El-Al" (תחיה, תפרח ותשגשג "אל-על"). לחברי האגודה היו כובעי קסקט לבנים שעליהם מגני דוד רקומים ובתוכם סמל האגודה, שקושטו בשלושה פסים בצבעים ירוק, המסמל פריחה, כחול, המסמל שמיים ותרנג, צבע כתום, שסימל את התפוז הגדל בארץ ישראל. שלושת הסרטים קישטו גם את חזם ושעונם של החברים.³⁵

יסודות אל-על:

- "מטרת האגודה היא חינוך חבריה להשתתפות פעילה בבניין הארץ.
- לצורך כך, מקיימת האגודה פעילויות שמטרתן היא פיתוח אופיים וידיעותם של החברים באגודה. הפעילויות מיועדות גם לצורך פיתוח ידידות בין החברים לצורך המטרה המוזכרת בסעיף הקודם.
- כל החברים מכירים בעליונות הרעיון הלאומי-עברי על פני שאר הרעיונות.
- הפוליטיקה המפלגתית אסורה באגודה.

³¹ סרט הברית.

³² מ"ז תיק ל 10 - 2/1.

³³ פרופסור ד"ר יוסף קלזנר (1874-1958). נולד ב-1874 בעיירה באיזור וילנה. למד באוניברסיטת היידלברג ושם קיבל בשנת 1902, בגיל 28, תואר ד"ר לפילוסופיה. פרסם יותר מאלף מאמרים בעיתונות ובכתבי עת בתחומים שונים וכתב יותר מארבעים ספרים. הוא גם ערך את כתב העת "השילוח", מינוי שאותו קיבל מאחד העם. קלזנר השתתף בכמה מהקונגרסים הציוניים והיה חבר בסייעת "הפרקציה הדמוקרטית" (אותה קבוצה שהציעה בשנת 1901 את רעיון האוניברסיטה העברית). עלה לארץ בשנת 1919. בשנת 1926 התמנה לפרופסור לספרות עברית באוניברסיטה העברית ובשנת 1945 החל להרצות בנושא ההיסטוריה של בית שני. נפטר בירושלים בשנת 1958. (דוד תדהר, פרופסור ד"ר יוסף קלזנר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו,

<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/2/610> <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/2/609>
<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/10/3650>

³⁴ בצרפתית - קטן.

³⁵ שטיין-אשכנזי, עמ' 376, נאור, עמ' 53 ואמיכל-יבין, עמ' 57-58.

• את האגודה מנהיגים כל שנה שלושה חברים, הנבחרים מחדש כל סמסטר ובגמר השנה (ומנהלים את פעילויות החופש).

• לאגודה חותמת רשמית, סרט בצבעים מסויימים, צבעים ודגל".³⁶

מבחינה פוליטית, האמינו חברי "אל-על" בדרכו של ז'בוטינסקי³⁷ ובתנועה הרוויזיוניסטית, הם פרסמו את דעותיהם בעיתונים ימניים, והיו מעורבים לעיתים בהפגנות סוערות, ואף קראו למאגנס להתפטר עקב מעורבותו בארגונים שקדמו מפגשי ערבים-יהודים.³⁸

האגודה יזמה פעילויות חברתיות רבות, וכל שבוע היא פרסמה את "לוח השבוע" שפירט את אירועי השבוע העתיד לבוא. לדוגמא, הפעילויות המובאות בלוח כזה, המתאר את השבוע 10-16.5.31 הן: "לקח-פטיטים ביום השלישי 12.5.31 בשעה 7:30 בערב במועדון. מסבה כללית ביום השלישי 12.5.31 בשעה 8:30 בערב במועדון. מועצת הברגונים ביום הרביעי 13.5.31 בשעה 6:30 בחדרו של אחיבריתנו ניסן. (המועצה תגמר בשעה 8:00)".³⁹

כדי לערוך מסיבות, חברי "אל-על" נהגו להתכנס במועדון ברחוב שטראוס בירושלים. המסיבות החלו בהרצאה על נושא אקטואלי, ולאחר מכן החל חלק חברתי יותר שכלל שירה, ריקודים, ולעיתים אף שתייה. לצורך אותן המסיבות, הוצאה חוברת שירים. מהדורת שנת תר"צ יצאה בכתב יד, ומהדורת שנת תרצ"א כבר הודפסה. בשירון של שנת תרצ"א מופיעים 24 שירים, שמונה מתוכם חוברו על ידי חברי "אל-על" ושיר נוסף בוסס על "שיר הדגל" של ז'בוטינסקי. השיר שפתח את החוברת היה התקווה, ושירים נוספים חוברו בידי ביאליק⁴⁰, טשרניחובסקי⁴¹, ז'בוטינסקי⁴², יעקב כהן⁴³ ודב פרנקל⁴⁴. שיר נוסף בחוברת היה "Gaudeamus Igitur", שיר סטודנטים בלטינית. תוכן השירים נע בין שירי אהבה ויין דרך שירים עבריים ועד לשירים על האוניברסיטה שהכילו גם ביקורת עליה. דוגמא לשילוב בין שיר אהבה לשיר ביקורת על האוניברסיטה מספקים בתיו האחרונים, הרביעי והחמישי, של השיר "הערב יש לי ראיון": "אפטרופוס לנו יש/ נגיד שמא בישראל/ לדעתו – מ"ברית

³⁶ גא"ע תיק 75/1.

³⁷ זאב ז'בוטינסקי (1880-1940). נולד בשנת 1880 באודסה שבאוקראינה. כתב שירים מגיל צעיר ופרסם מאמרים בעיתונים רבים. הצטרף בשנת 1902 לתנועה הציונית והחל לעבוד באופן קבוע כעיתונאי. הקים יחד עם טרומפלדור את "גדוד נהגי הפרדות" ואת "הגדודים העבריים". הקים את ה"הגנה" בשנת 1920 ואת המפלגה הרוויזיוניסטית בשנת 1924. בשנת 1935 פרש מהסתדרות הציונית והקים את הצ"ח, ההסתדרות הציונית החדשה. בשנת 1937, בעת הפילוג באצ"ל, הפך לסמכות העליונה של הארגון. נפטר בניו-יורק ב-1940. בשנת 1940 הועבר לקבורה בהר הרצל שבירושלים.

³⁸ שטיין-אשכנזי, עמ' 376.

³⁹ מ"ז תיק ל 10 - 4/1.

⁴⁰ ביאליק ח"נ, "הלילה ארבתי", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 40.

ביאליק ח"נ, "תחזקנה", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 9.

⁴¹ טשרניחובסקי ש', "בין חגוי הסלע", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 33-35. טשרניחובסקי ש', "הנאוה מראשון [השיר המקורי נקרא "הנאוה מדיסלברג"]", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 37-39.

⁴² ז'בוטינסקי ז', "שמאל הירדן", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 8.

⁴³ כהן י', "אנו שרים ועולים", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 11-12.

כהן י', "מי יודע את תשוקתי", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 36.

⁴⁴ פרנקל ד', "גלי ירדן", ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א, עמ' 10.

שלום"/לציון יבוא גואל! "ברית שלום" יודעת טוב/ כי לא תביא את הגואל/הן מוכרחים ליצור כאן רוב/בואי ברית נכרות בלב!" השיר מדבר על בחור מאוהב, שבמקום ללמוד חושב כל הזמן על חברתו. אחרי שמספר הדובר מדוע "ברית שלום"⁴⁵ טועים בגישתם, הוא מציע לה לכרות איתו ברית ולעזור לו להדוף את רעיונות "ברית שלום".⁴⁶

לא רק חוברות שירים כתבו חברי "אל-על". הם גם הוציאו לאור שתי חוברות מאמרים בשנת תר"צ⁴⁷, האחת בשם "הסטודנט באוניברסיטה העברית"⁴⁸, שהייתה החוברת הראשונה שהוציאה האגודה והסטודנטים באוניברסיטה בכלל, והשנייה בשם "הסטודנט העברי: למלאת חמש שנים לאוניברסיטה העברית"⁴⁹. רובם ככולם של המאמרים בשתי חוברות אלו עסקו בתפקיד הסטודנטים באוניברסיטה העברית ובמצב האוניברסיטה בעקבות לימוד בה בדגם של מכון מחקר⁵⁰.

יבנה, אגודת הסטודנטים הדתיים, נוסדה בקיץ 1930 על ידי עשרה חברים. האגודה גדלה לאט לאט, ותוך שבעה חודשים נמנו בה 25 חברים. בשיאה, בשנת 1940, היא מנתה 200 חברים, והיוותה כחמישית מן הסטודנטים באוניברסיטה. יבנה שמה לה כמטרתה הראשית, בנוסף למאבק על שיפור תנאי הסטודנטים, לגרום ל"צביון יהודי אמתי של האוניברסיטה ושל הסתדרות הסטודנטים בכל פעולותיהן"⁵¹. היא התייחדה משאר האגודות בכך שהייתה א-מפלגתית והנושאים עליהם בהם עסקה היו נושאים דתיים. בין הנושאים שפעלה למענם האגודה היו פתיחת קפיטריה כשרה, מניעת חילול שבת באוניברסיטה והארכת הפסקת ארבע כדי שיהיה אפשר להתפלל תפילת מנחה במניין. כאשר לא התקבלה דרישתם בשנת 1939 לכלול בתקנון הסתדרות הסטודנטים סעיף העוסק בדרישה לכבד את היהדות ולא לפגוע בה, חבריה פרשו מהסתדרות הסטודנטים. שלושת המרצים שסייעו לאגודה ותמכו בה היו הרב פרופסור שמואל קליין, הרב פרופסור שמחה אסף ופרופסור אברהם הלוי פרנקל.⁵²

⁴⁵ "ברית שלום" הייתה אגודה שבה היו חברים חלק מן הסגל באוניברסיטה העברית. "ברית שלום" סברה כי ללא הדיינות ויצירת הסכם עם ערביי ארץ ישראל, היישוב יכנס למערכה ארוכה וממושכת עמם. (בן-ישראל ח', "פוליטיקה על הר הצופים בתקופת המנדט", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות אקדמית תוך מאבק לאומי, ירושלים, תשס"ט, עמ' 8.)

⁴⁶ ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", אמיקל-ייבין, עמ' 58 וברית סטודנטים אל על, "שירים", ירושלים, תר"צ.

⁴⁷ למעשה, חוברת נוספת בשם "בסערת מלחמה" יצאה בשנת 1936, אולם מאחר ונכתבה לאחר שנת 1933, השנה אותה הגדרתי כשנה המאוחרת ביותר אליה אתייחס בקשר לאגודות הסטודנטים, לא אתייחס אל חוברת זו.

⁴⁸ חיימובסקי מ', (עורך), הסטודנט באוניברסיטה העברית, ירושלים, תר"צ.

⁴⁹ גרדי נ', (עורך), הסטודנט העברי: למלאת חמש שנים לאוניברסיטה העברית, ירושלים, תר"צ.

⁵⁰ חיימובסקי מ', (עורך), הסטודנט באוניברסיטה העברית, ירושלים, תר"צ וגרדי נ', (עורך), הסטודנט העברי: למלאת חמש שנים לאוניברסיטה העברית, ירושלים, תר"צ.

⁵¹ ידידיה, עמ' 12.

⁵² ידידיה, עמ' 12-15 וגא"ע תיק 481.

אגודת **גוש ארץ ישראל העובדת** קמה בתחילת שנת 1930, בטבת תר"צ, ומנתה 46 חברים בשנת 1931. בשנת 1930 הוציאה האגודה חוברת בשם "דבר הסטודנט"⁵³. נושאי המאמרים שבחוברת היו מגוונים. לדוגמא: הסבר על תפקידי האגודה⁵⁴, סקירה כרונולוגית על האוניברסיטה בחמש השנים הראשונות לקיומה⁵⁵, סקירה על הסתדרות הסטודנטים⁵⁶, וביקורת על החוברת "הסטודנט העברי" שהוציאה אגודת "אל-על"⁵⁷.

במאמר הפתיחה של החוברת הסבירה האגודה את מטרותיה:

- " פעולה ציבורית לאומית ועזרה למוסדות הפועלים.
- חינוך עצמי והשפעה רעיונית על ציבור הסטודנטים
- בירור הפרובלימות האקדמיות של האוניברסיטה העברית ומסירת מידע נכון לציבור אודותיה"⁵⁸.

הנחת היסוד של האגודה הייתה כי לימוד באוניברסיטה אינו פוטר את הסטודנט מאחריות לאומית, ומחובתו של כל סטודנט לקחת חלק בפעילות הציבורית. את המטרה הראשונה יוכל להגשים הסטודנט על ידי עזרה, לדוגמא, לקרן קיימת בגאולת הארץ ובעזרה בשיעורי ערב לעדות המזרח. חברה חשו כי בנושא העזרה הציבורית עליהם להוביל את הסטודנטים מאחר והסתדרות הסטודנטים אינה עושה זאת. כדי להגשים את המטרה השנייה על חברי האגודה ללמוד את יסודות התנועה הציונית-סוציאליסטית בא"י. הם צריכים ללמד את עצמם וכן את שאר הסטודנטים, ביחוד אלו הצעירים שעדיין לא גיבשו דעה, את נכונות רעיונות התנועה. המטרה השלישית תושג על ידי מציאת הליקויים באוניברסיטה והדרישה לתקנם. על חברי האגודה להסיר את הדיסטנס השרוי בין הציבור לאוניברסיטה על ידי מסירת מידע נכון לציבור אודותיה. גוש ארץ ישראל העובדת הייתה בדרך כלל האגודה שעמדה בראש הסתדרות הסטודנטים, מאחר וברוב מערכות הבחירות להסתדרות זכתה האגודה במספר הקולות הרב ביותר.⁵⁹

אגודת סטודנטים לאומיים – חולדה הוקמה בכסלו תרע"א על ידי עשרה סטודנטים שחשו שאין להם מקום באף אחת מן האגודות האחרות. סטודנטים אלו רצו לפעול למען מדינה לאומית, אך לא רצו להשתייך לשום אגודה קיימת, מאחר ואגודות אלו היו תלויות במפלגות. הם בחרו בשם "חולדה"

⁵³ קופרשטיק ש', (עורך), דבר הסטודנט, ירושלים, תר"צ.

⁵⁴ ארבשסקי ש', "על תפקידי אגודתנו", קופרשטיק ש', (עורך), דבר הסטודנט, ירושלים, תר"צ, עמ' 1-2.

⁵⁵ קופרשטיק, ש', עמ' 3-9.

⁵⁶ אמיתי ג', "הסתדרות הסטודנטים", קופרשטיק ש', (עורך), דבר הסטודנט, ירושלים, תר"צ, עמ' 14-16.

⁵⁷ קורא, "על הסטודנט העברי", קופרשטיק ש', (עורך), דבר הסטודנט, ירושלים, תר"צ, עמ' 20-21.

⁵⁸ ארבשסקי, ש', עמ' 1-2.

⁵⁹ גא"ע תיק 481, ארבשסקי, עמ' 1-2 ושטיין-אשכנזי, עמ' 378.

על שמו של הישוב חולדה ש-16 מגניו הדפו מאות פורעים בארבעה ימי לחימה בפרעות תרפ"ט. אל "חולדה" לא הצטרפו סטודנטים רבים, מאחר והם חשו שהאגודה כללית מדי ברעיונותיה.⁶⁰

תקנון האגודה, בן 21 סעיפים, כלל בין היתר את הכללים הבאים:

1. מטרת אגודת הסטודנטים הלאומיים "חולדה" היא ליצור בכתלי האוניברסיטה העברית, על יסודות של אחוה ורעות, קיבוץ של סטודנטים אשר יהיה מוכן לכל פעולה המכוונת לתחיית האומה העברית במדינתה המחודשת בארץ ישראל.

2. אגודת הסטודנטים הלאומיים "חולדה" הנה בלתי מפלגתית. מבלי להיכנס לפרטי ההבדלים המפלגתיים, היא דורשת מחבריה את השלטת הבכורה הלאומית.

3. בכורה לאומית זו פירושה: קנאות להקמת המדינה העברית בארץ ישראל, קנאות לשפה ולתרבות העברית, קנאות לעבודה עברית ולתוצרת עברית.

4. האגודה רואה את בנין האוניברסיטה העברית כחלק בלתי נפרד של הקמת המדינה העברית ודורשת שהתפתחות האוניברסיטה תהיה מכוונת להשגת מטרה עליונה זאת.

5. כל סטודנט וסטודנטית המודים בעיקרים הנ"ל יכולים להיות חברים באגודה.

6. חבר באגודה מתקבל בהמלצת שנים מחבריה. המצליחים מציעים את מועמדם לפני פגישה כללית של האגודה, אשר מחליטה על קבלתו. רק באם תוצאות ההצבעה הן חיוביות, באים הממליצים בדברים עם החבר המוצע, ומסדרים פגישה בין המועמד להנהלה, שמאשרת את קבלתו.

16. פגישות כלליות של האגודה נערכות לכל הפחות פעם בחודש. לפי החלטת הנהגת האגודה יכולה הפגישה להיערך בצורת אסיפה, הרצאה, שיחת חברים, נשף, טיול וכדומה.

19. חוץ מהפעילויות המנויות בפרקים הקודמים, מטרת האגודה לערוך גם פעילויות פומביות, המכוונות לחנוך הקהל הרחב ברוח לאומית.

20. האגודה תבוא בקשרים עם האגודות הלאומיות של הסטודנטים העברים בחו"ל ותשתדל ליצור קשר אמיץ בין האוניברסיטה העברית והנוער העברי בגולה.⁶¹

⁶⁰ גא"ע תיק 481 ואמיכל-יבין, עמ' 58-59.
⁶¹ אמיכל-יבין, עמ' 302-303.

הסקציה האקדמית של המפלגה הרוויזיוניסטית הוקמה בחנוכה התרצ"א, ובספטמבר 1931, עשרה חודשים לאחר הקמתה, מנתה 30 חברים. מבין האגודות הימניות באוניברסיטה, נחשבה "הסקציה" לאגודה הקיצונית ביותר. מטרת האגודה היו:

- לעמוד לימין תנועת השחרור הלאומית בארץ ישראל.
- להפיץ את רעיונותיו של הרצל.
- להשפיע כמה שאפשר כדי שמספר התלמידים באוניברסיטה העברית יגדל. לצורך כך האגודה רוצה לנהל תעמולה בקרב סטודנטים יהודיים בחו"ל.

האגודה עזרה למפלגה הרוויזיוניסטית להקים ארגון נוער וסייעה בפעילות התרבות בבית"ר.⁶²

בשבועות תרצ"ג, הוציאה האגודה חוברת בשם "מצדה"⁶³. בעלון נידונו נושאים שונים: מאמרים על ציונות⁶⁴, ביקורת על מדיניות הקבלה של האוניברסיטה⁶⁵, ביקורת על הסוציאליזם ועל מפא"י⁶⁶, רשימות על תפקיד הנוער והסטודנטים⁶⁷, הצעות למכונים חדשים באוניברסיטה⁶⁸, קריאות כנגד השפה הגרמנית⁶⁹, כנגד תוצרת גרמניה⁷⁰ ובעד תוצרת הארץ⁷¹, שירים⁷² ועוד. בעלון כתבו לא רק סטודנטים חברי האגודה: כתבו בו שני בוגרים (פרלמוטר והלוי, הראשון ממייסדי "אל-על"⁷³) והשני מ"חולדה"⁷⁴) ופרופסור אחד (יוסף קלזנר).⁷⁵

⁶² נאור, עמ' 53-54 וגא"ע תיק 481.

⁶³ סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג.

⁶⁴ "אם תרצו ואם תמאנו", סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 1-2, איש-שלום מ', "אנו חותרים לעתיד...". סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 11 וה' י', "למה אנחנו אחרים" סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 19-20.

⁶⁵ ברמן ע', "פתחו שערים!", סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 27.

⁶⁶ איש-שלום, עמ' 12, "על המשמר", סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 30 וייבין ד"ר ה', "הנוער ברגע זה", סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 6-7.

⁶⁷ ייבין, עמ' 6-7, איש-שלום, עמ' 13 ופרלמוטר מ"א, "הנוער במרד הלאומי", סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 8-9.

⁶⁸ הלוי ש"ח, "מכון גבוה לכלכלה ולמסחר", סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 16-19 ופריד ש', סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 17-18.

⁶⁹ יהודים עולי גרמניה! הסירו את הדיבור הגרמני! מצדה, עמ' 27.

⁷⁰ יהודי! החרם את תוצרת גרמניה. מצדה, עמ' 5. לפני קנייתך תונח, אם הסחורה איננה גרמנית! מצדה, עמ' 27.

⁷¹ קנו תוצרת הארץ! מצדה, עמ' 9.

⁷² הלפרין א', "פרזון", סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 10 ופרנקל ד', "עורי יהודה" סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 21.

⁷³ גא"ע תיק 75/1.

⁷⁴ הלוי ח"ש, המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 55.

⁷⁵ סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג.

מאחר ובאוניברסיטה היה ריבוי דעות פוליטיות בקרב הסגל והסטודנטים, תופעת חילוקי הדעות לא הייתה נדירה במיוחד, והיא הייתה משותפת לסטודנטים ולפרופסורים כאחד.

בקרב הפרופסורים שררו מגוון רחב של דעות פוליטיות. שניים מחברי הסגל, הוגו ברגמן וגרשם שלום, היו ממייסדי אגודת "ברית שלום"⁷⁶, אגודה זו האמינה כי אם לא יהיה שלום עם הערבים היושבים בארץ, יכנס הישוב למצב של מלחמה ממושכת. באגודה זו היו חברים פרופסורים אחרים, כמרטין בובר⁷⁷ (קנצלר האוניברסיטה, יהודה לייב מאגנס, אמנם לא היה חבר באגודה זו⁷⁸, אך האמין בדרכה). לעומתם, היו אנשי צוות אחרים בסגל כרב שמחה אסף, יעקב נחום אפשטיין, אברהם הלוי פרנקל ויוסף קלזנר, שהאמינו בדרך הפוליטית ההפוכה.⁷⁹

מאגנס, לדוגמא, נשא נאומו פתיחה פציפיסטיים וכתב אחרי פרעות תרפ"ט ש"אם הציונות לא תשנה את מטרותיה, לא יהיה שלום לעולם"⁸⁰. הוא גם תמך בהגבלת העלייה, מאחר שסבר כי הבנה עם הערבים חשובה יותר. הוא סבר כי האוניברסיטה היא "המקום שבו יחסי יהודים וערבים יכולים וחייבים להתפתח... ככלות הכל אני מכניס את האוניברסיטה לפוליטיקה"⁸¹. כלומר, הוא ראה את האוניברסיטה כמקום פוטנציאלי להתפתחות יחסי יהודים-ערבים, ולכן חש מחויבות להפיץ את דעותיו באוניברסיטה.⁸²

ב-23 לדצמבר 1929, כתב פרופסור יוסף קלזנר, שהיה בצד הימני יותר של המפה הפוליטית באוניברסיטה, מאמר בעתון "הארץ". המאמר, שנקרא "רוצחי-האידיאל" כוון באופן כללי אל חברי "ברית-שלום", ואל שניים מהם בפרט: ד"ר הוגו ברגמן וד"ר יהודה לייב מאגנס, קנצלר האוניברסיטה⁸³. המאמר, שנכתב ארבעה חודשים לאחר מאורעות תרפ"ט, מסביר מדוע גישת ברגמן ומאגנס שגויה לדעת הכותב.⁸⁴

קלזנר טען כי הם מתייחסים אל ארץ ישראל כאל ארץ בין-לאומית ולא כאל ארצו של העם היהודי. הם גם מרגישים כי אין אומה יהודית, אלא אומה עברית-ערבית, ולכן היחס אל הערבים, לדעתם, צריך להיות קרוב יותר מאשר היחס אל יהודי חוץ-לארץ. מדינה נוסח ברגמן ומאגנס תכלול את ערביי א"י, אך לא את יהודי חוץ-לארץ, שלא ירצו בכלל לנסות להגיע מרצונם. יחס זה, לפי קלזנר, הוא

⁷⁶ בן-ישראל, עמ' 8.

⁷⁷ דן י', "גרשם שלום ולימודי הקבלה", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבססות וצמיחה, [כרך] א, ירושלים, תשס"ה, עמ' 218-199, עמ' 26.

⁷⁸ בן-ישראל, עמ' 8.

⁷⁹ כהן א', "מוסדות ניהול באוניברסיטה העברית - 1925-1948: תהפוכותיה של החתירה לאוטונומיה מוסדית מוחלטת", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבססות וצמיחה, [כרך] א, ירושלים, תשס"ה, עמ' 70-3, עמ' 62.

⁸⁰ בן-ישראל, עמ' 12.

⁸¹ בן ישראל, עמ' 12.

⁸² כהן, עמ' 26 ובן-ישראל, עמ' 12.

⁸³ למרות שכפי שהזכרתי, מאגנס לא היה חבר בברית שלום.

⁸⁴ קלזנר י', "רוצחי-אידיאל", הארץ, 3155, 23.12.1929, עמ' 2-3.

"רצח של אידיאל לאומי בן שלשת אלפי-שנים"⁸⁵. במשך אלפי שנים היה האידיאל הלאומי-היהודי הרצון לשוב לציון, ואילו חברי "ברית-שלום" מבטלים אידיאל זה ברעיונותיהם כאילו מעולם לא היה קיים. במעשה ביטול זה, "הורגת" "ברית-שלום" את האידיאל הלאומי-היהודי והופכת את העם היהודי לעם חסר-מולדת, הנאלץ לבקש רשות לחיות בארצו, שכבר אינה ארצו יותר.⁸⁶

היחס הנכון, לדעתו, צריך להיות יחס של "כי ביתי יקרא בית תפילה לכל העמים" (ישעיה, נ"ו, ז') ושל "נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונישא מגבעות ונהרו אליו גויים רבים" (ישעיה, ב' ב'). קודם כל יקים העם היהודי את מדינתו, ולאחר מכן תהווה מקום לעמים אחרים. במקרה אחר, לא יוכל לקום בית לעם היהודי ולא בית רוחני לשאר העמים.⁸⁷

למרות שקלזנר שלל נחרצות את דעתם של ברגמן ומאגנס, הוא סבר כי אין מקום למלחמה אידאולוגית-פוליטיות בין כתלי האוניברסיטה. יתרה מכך, כאשר יצאו סטודנטים משיעורו של ברגמן כמחאה על מאמר שכתב ב"הפועל הצעיר", נזף בהם ואמר כי בעוד הם יכולים להביע מחאה כנגד ברגמן באספות לאומיות, הם אינם יכולים לעשות זאת באוניברסיטה. דבר כזה, הוא טען, יגרום לכך שלא תהיה "חירות-מדע באוניברסיטה".⁸⁸

לעומת קלזנר, שהגביל את המאבק לאספות לאומיות והפרופסורים שלחמו על דעותיהם באופן מילולי יותר, הסטודנטים סברו כי יש מקום למאבק בין כתלי האוניברסיטה, ולא בחלו באמצעים קיצוניים יותר. מאבק כזה של הסטודנטים התרחש בפברואר 1932 על ידי האגודות הימניות, וכוון כנגד פרופסור נורמן בנטוויץ'.⁸⁹

המאבק החל כאשר נודע לאב"א אחימאיר, מראשי תנועת "ברית הבריונים", כי עתידה לקום קתדרה לשלום בין-לאומי לכבוד חיים וייצמן, שבראשה היה אמור לעמוד פרופסור נורמן בנטוויץ', פרופסור למשפט בין-לאומי, שהיה קרוב בדעותיו ל"ברית-שלום". הסיבה למאבק הייתה כפולה: אחת, התנגדות לעצם הקמת הקתדרה עצמה, ושתיים, התנגדות לעצם כהונתו של בנטוויץ' כפרופסור באוניברסיטה.⁹⁰

⁸⁵ קלזנר י', "רוצחי-אידיאל", עמ' 2.

⁸⁶ קלזנר י', "רוצחי-אידיאל", עמ' 2.

⁸⁷ קלזנר י', "רוצחי-אידיאל", עמ' 2-3.

⁸⁸ קלזנר י', דרכי לקראת התחיה והגאולה: אבטוביגראפיה (1874-1944), תל-אביב ירושלים, תש"ו, עמ' 301.

⁸⁹ פרופסור נורמן בנטוויץ' (1883-1971). נולד בלונדון בשנת 1883. הוא למד בקמברידג' וקיבל שם תואר M.A. במדעי הרוח בשנת 1906 ועבד אחר כך כעורך דין. אחר כך הוא עבד במצרים, שהיתה תחת חסות בריטית, ועם כיבוש ארץ ישראל עבר אליה. הוא שימש בכמה תפקידים במנדט הבריטי, כמו תובע כללי של ממשלת ארץ ישראל. בשנת 1931 עזב את התפקיד, ובשנת 1932 התמנה למרצה בקתדרה לשלום בין-לאומי באוניברסיטה העברית ושימש בתפקיד עד 1951, אז חזר לבריטניה. במקביל לכך, בשנים 1929-1934 הרצה באקדמיה למשפט בין-לאומי בהאג. נפטר ב-1971 בבריטניה. (דוד תדהר, פרופ' נורמן בנטוויץ' (בנטוב-איש) (נחמן יצחק), אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/11/3859> <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/11/3858>) <https://dbs.bh.org.il/luminary/bentwich-norman>, אתר בית התפוצות, Bentwich, Norman

⁹⁰ גרוס נ', "מדעי החברה באוניברסיטה העברית עד 1948/9", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבססות וצמיחה, [כרך] א, ירושלים, תשס"ה, עמ' 503-542, עמ' 506 ונאור, עמ' 54.

אחימאיר פנה אל בניציון נתניהו, מפעילי "הסקציה" של המפלגה הרוויזיוניסטית, וביקש ממנו לארגן את פעילי "הסקציה" להפגנה. הוא פנה דווקא אל "הסקציה" ולא אל "חולדה" ו"אל-על", שהחזיקו גם הן בדעות ימניות, משום שאלו היו מתונות מ"הסקציה". ואכן, כפי בקשתו של אחימאיר, ארגנו הסטודנטים מאבק.⁹¹

ראשית, כתבו נתניהו ויוסף אור מפעילי "חולדה", כרוז המסביר את ההתנגדות להקמת הקתדרה ולפרופסור בנטוויץ'. נתניהו שכנע את חברי "חולדה" ו"אל-על" לצרף את חתימותיהם. בכרוז, שפורסם בתאריך 8.2.1932, מפורטות הסיבות להתנגדותם לבנטוויץ' ולקתדרה. הסטודנטים טענו כי אין מקום לבנטוויץ' באוניברסיטה מאחר והוא מחזיק בטענה לפיה יש להגביל את מספר הסטודנטים באוניברסיטה, וטענה זו היא התעלמות ממצבם של הסטודנטים היהודים הסובלים מאנטישמיות באוניברסיטאות העולם, שיכלו למצוא מפלט באוניברסיטה העברית. בקשר לקתדרה עצמה, סברו שאין סיבה שתוקם משתי סיבות. האחת, הקמת הקתדרה נעשית מסיבות פוליטיות גרידא, ואין זה הוגן שיטיפו לסטודנטים שאינם יכולים להגן על עצמם על שלום בין-לאומי. שנית, הקמת הקתדרה היא המשך שיטת החקירה שבוטלה בשנת 1928 ואותה ראו הסטודנטים כבלתי מועילה. בנוסף, ראו אותם הסטודנטים את הקמת הקתדרה ואת העמדתו של בנטוויץ' בראשה כמגמה פוליטית שמטרתה לחזק את "ברית-שלום", אותה הם ראו כגורם למשבר בציונות.⁹²

גם חברי "אל-על" כתבו כרוז משלהם, אולם בניגוד לכרוז שנחתם בשל כל האגודות, כרוז זה הכיל טענות כנגד הקמת הקתדרה בלבד ולא כנגד בנטוויץ', אולי בשל העובדה שמוען כמכתב גלוי אליו. פעילי "אל-על" טענו שתי טענות כנגד הקמת הקתדרה: האחת, אין זה הוגן לפתוח קתדרה לענף ספציפי מאוד בזמן שהסטודנטים היהודים בחוץ לארץ משוועים שהאוניברסיטה תקבל אותם, ובשעה שבפקולטות הקיימות באוניברסיטה עדיין חסרים מקצועות והן עדיין לא מפותחות לגמרי, ובזמן שפקולטה למשפטים, הנדרשת כבסיס למקצוע השלום הבין-לאומי, אינה קיימת כלל באוניברסיטה. הטענה השנייה שהועלתה, הייתה שנראה כאילו כל הקמת הקתדרה היא הפגנתית בלבד, ואין לה שום מטרה לימודית. טענה זו חיזקה הפעילים בעובדה שהקתדרה נפתחת כחודש לפני סוף הסמסטר ובטענה שאילו היו רוצים לכבד את חיים וייצמן בקתדרה מתאימה, היו מקימים קתדרה לכימיה או מחזקים את הפקולטה למדעי הטבע, כיוון שבמקצועו וייצמן היה כימאי. הכרוז נחתם בבקשה מבנטוויץ' לשקול מחדש את המינוי ולוותר עליו.⁹³

הסטודנטים לא הסתפקו בכרוזים ותכננו הפגנה של שלושת האגודות בהרצאת הפתיחה. אחימאיר הציע להשליך פצצות סירחון לאולם שבו תערך ההרצאה. את הכנת הפצצות הוא הטיל על אלישע,

⁹¹ נאור, עמ' 54.

⁹² נאור, עמ' 54, והסקציה של הסטודנטים הרביזיוניסטים באוניברסיטה, הקורפורציה האקדמית אל על ואגודת סטודנטים לאומיים חולדה, משום מה מתנגדים הסטודנטים הלאומיים לקתדרה לשלום בין לאומי, הספרייה הלאומית, https://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitalibrary/pages/viewer.aspx?presentorid=NNL_Ephemera&DocID=NNL_Ephemera01002465815

⁹³ אצ"מ תיק 834\255A.

אחיו של בניציון, שהיה סטודנט למתמטיקה והאמין בדעות דומות לאחיו. אמנם אלישע הוגדר על ידי אחימאיר כ"איש-מדע"⁹⁴, אבל בכל זאת היה סטודנט למתמטיקה שלא עסק במסגרת לימודיו בהכנת פצצות. הוא השיג כמה ספרי לימוד בכימיה, ובסופו של דבר, יצר את הפצצות המבוקשות.⁹⁵

ביום המיועד, יום ה-10.2.32, התקבצו באולם בו עמדה להיערך הרצאת הפתיחה חברי "אל-על", "חולדה" ו"הסקציה", יחד עם עשרות מחברי "ברית-הבריונים". על הבמה ישבו מאגנס כיושב ראש, ולצידו כמה אישים מכובדים כמנחם אוסישקין. מאגנס נאם ראשון, ואחריו היה אמור לדבר בנטוויץ' על "ירושלים – עיר השלום". כשקם בנטוויץ' לדבר, החלו המפגינים לקרוא קריאות בוז כמו: "מקומך לא כאן, אלא עם המופתי!". הפצצות נזרקו לאולם, וריח נורא התווסף לצרחות ולמהומה שהיו באולם. המשטרה, שהייתה בכוננות, הוזעקה להרגיע את המהומה. המשטרה הכתה את המפגינים, שלא הסכימו להתפנות מן האולם, והבלגן המשיך. לבסוף, עצרה המשטרה 14 מפגינים, מהם שלושה סטודנטים. לאחר שהוצאו המפגינים, המשיך בנטוויץ' בהרצאתו.⁹⁶

בערבו של אותו יום, פירסם מאגנס הודעה לעיתונות לפיה נערכה חקירה בנוגע להפגנה, והתברר שאיש מן המפגינים לא היה תלמיד האוניברסיטה. למרות זאת, פירסמה האוניברסיטה כרוז ובו הודיעה כי ערכה חקירה בקרב חברי אגודות הסטודנטים הימניות, והחליטה כי יש להענישם. הסיבה לעונש לא הייתה השתתפותם של הפעילים בהפגנה, אלא הפצתו של הכרוז בנוגע לבנטוויץ' מתאריך 8.2.1932. לפי הכרוז, הפצת כרוזים בענייני האוניברסיטה על ידי סטודנטים אסורה, ומאחר והכרוז כתוב בשפה בלתי-ראויה, הוחלט לערוך חקירה בקרב פעילי האגודות החתומות על הכרוז. הנהלת האוניברסיטה החליטה כי יש להשעות את פעילי "חולדה", שמונה במספר, לשלושה שבועות מן הלימודים, עד לסוף הסמסטר. עונשם של נציגי "אל-על" ו"הסקציה", נח בן-טובים, מרדכי חיימובסקי, משה אריה פרלמוטר ודוד רזיאל, היה חמור בהרבה: הם הושעו מן האוניברסיטה עד תחילת הלימודים תרצ"ג, ונאסר עליהם לגשת לבחינות עד תחילת שנת הלימודים תרצ"ד. כמו כן, האוניברסיטה הפסיקה להכיר באגודות אלו. הסיבה להבדל בעונשים הייתה הדברים שנאמרו במהלך החקירה: בעוד הרושם שנוצר מחברי "חולדה" היה כי פעלו בתום לב, ולא היה בכוננתם להתקיף את האוניברסיטה, נציגי "אל-על" ו"הסקציה" הוסיפו עוד התנהגות בלתי הולמת בזמן החקירה.⁹⁷ כאשר ביקש מאגנס מאחד מנציגי "אל-על" לעזוב את לשכתו, עזבו איתו שאר נציגי "אל-על" ו"הסקציה". חברי "חולדה", היחידים שנשארו, קראו בפני מאגנס הצהרה חריפה. קריאת הצהרה זו יכולה להוות את הסיבה לעונשם.⁹⁸

⁹⁴ נאור, עמ' 55.

⁹⁵ נאור, עמ' 54-55.

⁹⁶ נאור, עמ' 55.

⁹⁷ אצ"מ תיק 834\255A.

⁹⁸ נאור, עמ' 55, אצ"מ תיק 834\255A ושטרן א', מכתבים לרוני, תל-אביב, תש"ס, עמ' 93-94.

למרות מה שנטען בכרוז, חברי "חולדה" ו"אל-על" לא ידעו על הכוונה להפגין, אלא רק צירפו את חתימותיהם לכרוז. הם לא אמרו זאת להנהלת האוניברסיטה, מטעמי סולידריות. למרות זאת, הם כן התרגזו כאשר דיברו עם נתניהו עצמו, שלא ידעו על ההפגנה קודם לכן. אחד מחברי "חולדה", אברהם שטרן, כלל לא ידע על הכרוז ושהה באותו יום בתל-אביב. אי-הידיעה לא פטרה אותו מהעונש.⁹⁹

האגודות סערו. נערכו שלוש אספות כלליות ובהן דנו כיצד יש להגיב. שתיים מהן נמשכו עד שלוש לפנות בוקר. שטרן, הסטודנט שלא ידע כלל על הכרוז, היה צריך לייצג את "חולדה" באסיפה השנייה: "כולנו עבדנו בקדחתנות. "חולדה" הטילה עלי לשאת את דברה באספה השנייה. היה עלי לאסוף חומר על פעילותו של בנטביץ' בזמן המאורעות, לקרוא את מאמרו על האוניברסיטה, את ספרו החדש In Palestine וכו"¹⁰⁰. גם היישוב סער בעקבות ההפגנה. הכותרות הראשיות בעיתונים עסקו בהפגנה. פובליציסט אחד השווה את ההפגנה למעשי הנאצים. לעומתו, המאמר הראשי ב"הארץ", כמה ימים לאחר ההפגנה, קרא להחזיר את התלמידים ללימודים. הסתדרות הסטודנטים גינתה את האלימות ואת הזמנת השוטרים לדיכוי ההפגנה ואגודת הסטודנטים "גוש ארץ ישראל העובדת" גינתה את ה"מעשים הפרועים של כנופיית בריונים"¹⁰¹ כמה פרופסורים ניסו לעזור לתלמידים המורחקים. ד"ר היינץ פלאום שלח מכתב תלונה ובו ציין כי הספרייה מסרבת להשאיל ספרים למורחקים. פרופסור שוובה תמך בהחלטה לפנות למזכירות בבקשה לבטל את העונש.¹⁰²

ב-7.3.32 הודיעה האוניברסיטה על תקנון משמעת חדש, שהחלתו יוצרת שינוי בחוקי המשמעת. מסיבה זו, החליטה האוניברסיטה להתיר לתלמידים המושעים לחזור ללימודים. כמה ימים לאחר מכן, קיבלו התלמידים המושעים מכתבים המתירים להם לחזור ללימודים. למרות החלטת התקנון החדש, המשיכה האוניברסיטה בסירובה להכיר ב"סקציה" וב"אל-על". אי-ההכרה לא הפריעה לאגודות להמשיך בפעילותם גם בשנים הבאות.¹⁰³ חולדה לעומתן, המשיכה להתקיים רק שנה לאחר מכן.¹⁰⁴

⁹⁹ נאור, עמ' 55 ושטרן, עמ' 93.

¹⁰⁰ שטרן, עמ' 94.

¹⁰¹ נאור, עמ' 56.

¹⁰² נאור, עמ' 56, גרוס, עמ' 507 ושטרן, עמ' 94.

¹⁰³ מצאתי עדות לקיומה של "אל-על" גם אחרי קום מדינת ישראל, בשנת 1957 (אצ"מ תיק 3117\1DD)

¹⁰⁴ גרוס, עמ' 507 נאור, עמ' 56, ומ"ז תיק פ 223 - 18/1.

פרק שני: חברי ה"סוֹחָבָה"

בין כל הסטודנטים שלמדו באוניברסיטה העברית בירושלים בשנת 1932, למדו ארבעה סטודנטים. ארבעתם¹⁰⁵ היו חברי האגודות הימניות שהוציאה הנהלת האוניברסיטה מחוץ לחוק, ושלושה מתוכם אף הושעו מן הלימודים לזמן מה בעקבות ההפגנה כנגד בנטוויץ': דוד רזיאל, הלל קוק, אברהם שטרן וחיים שלום הלוי.

דוד רזיאל נולד בנובמבר 1910 בסמרגון שבליטא בשם דוד רוזנסון. הוא היה בן בכור למשפחה ציונית-דתית שמקורה ממשפחות רבנים. בניגוד לשני סביו שהיו רבנים, אביו, מרדכי, בחר להיות מורה לעברית. מרדכי היה בעל השכלה תורנית רחבה ולמד בישיבות וולוז'ין וסלבודקה, ובמקביל גם רכש השכלה כללית רחבה בכוחות עצמו. עם זאת, הקפיד על שמירת מצוות ולמד תורה כל ימיו. במטרה לחנך את הדורות הבאים, בחר להיות מורה. מרדכי היה ציוני, לא מתוך כפירה ביהדות, אלא דווקא מתוכה. משפחתו האמינה בציונות כפי שהאמינה ביהדות. לימים, הוא ואחיו צבי עברתו את שם משפחתם מרוזנסון לרזיאל.¹⁰⁶

הוריו של דוד חינכו אותו בדרך של ציונות ויהדות, ושפת האם שלו הייתה עברית. כשהיה דוד בן שלוש, עלו בני המשפחה לראשונה לארץ ישראל. אביו הוזמן ללמד בבית הספר הדתי "תחכמוני" בתל-אביב, ועל-כן יצאה המשפחה בדרכה לארץ. הם יצאו מליטא קצת לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, וכשהגיעו לתל-אביב כבר פרצה המלחמה. משפחת רוזנסון היו נתינים רוסיים, ולפיכך אויבי האימפריה העות'מאנית ששלטה על ארץ ישראל. המשפחה שקלה לבקש נתינות עות'מאנית, ולבסוף החליטה שעדיף שיישארו כנתינים רוסיים, כדי שלא יגייסו את מרדכי. כמה חודשים לאחר מכן, העות'מאנים תפסו את בני המשפחה כשהלכו ברחובות תל-אביב, וגירשו אותם, חסרי רכוש, מנמל יפו אל חוץ לארץ.¹⁰⁷

כעבור זמן-מה, הם הגיעו לרוסיה. הם נדדו בכל רחבי רוסיה במשך שמונה שנים, בין הנדודים למד דוד לקרוא ולכתוב באופן רהוט בעברית. בהתחלה הגיעו לבית קרובי משפחתם בלומז'ה, אחר כך נשלחו לז'אשקוב שבאוקראינה מטעם רשת החינוך "תרבות", ושם נולדה הבת השלישית של המשפחה. אחר כך העבירה אותם "תרבות" לסרטוב שעל נהר הוולגה. בסרטוב חוותה המשפחה את המהפכה הבולשביקית ואת המחסור ואימת הפוגרומים שבאו בעקבותיה.¹⁰⁸

¹⁰⁵ למעשה, קיימים עוד שני סטודנטים שהיו חברי אגודות הסטודנטים הימניות והיו גם חברי אצ"ל: פרץ כרמלי מ"חולדה" וצבי אריאל מ"מאל-על". לא מצאתי מידע על תולדות חייהם או על השפעתם באצ"ל ולכן לא כללתי אותם בפרק זה (מ"ז פ 223 - 18/1, ופ 223 - 18/3 והלוי עמ' 12).

¹⁰⁶ נאור, עמ' 23-25.

¹⁰⁷ נאור, עמ' 28-29.

¹⁰⁸ נאור, עמ' 29-30.

כאשר הצליחה המהפכה, והמפלגה הקומוניסטית לקחה את השלטון לידיה, נאסרה הוראת עברית. בית הספר העברי שבו לימד מרדכי הפך לבית ספר דובר יידיש. למרות הסכנה שייעצר ויוצא להורג, בחר אביו של דוד להמשיך ולהורות עברית בסתר. בני המשפחה המשיכו לדבר, לקרוא ולכתוב בעברית. הם עשו זאת כדי למרוד בכוונת השלטון לגרום להפסק קיומה של הלאומיות היהודית. הם התגעגעו לארץ ישראל וקיוו לשוב אליה בקרוב.¹⁰⁹

בסרטוב החל להתפתח רעיון הצבא העברי אצל דוד. הוא קרא על מלחמות בר-כוכבא, יהודה המכבי ונפוליאון. החלומות שחלם בלילה היו על היותו לוחם בצבאות המכבים ובר-כוכבא, והוא כתב סיפורים וחיבורים על גיבורי התנ"ך. הוא שיחזר את אותן המלחמות כאשר פיקד על הילדים הגויים ברחוב שבו גר. את הפקודות הוא נתן להם בעברית, ואחותו תרגמה אותן לרוסית.¹¹⁰

במטרה להגיע ארצה, היו חברים הוריו של דוד בקבוצה חקלאית ששאפה להגיע ארצה. הם עיבדו חווה באחוזה נטושה והצלחתם הרשימה את השלטון. לאחר כשנתיים, נוצרה דרך בה יכלו חברי הקבוצה להגר לקווקז, שממנה היה אפשר לחצות את הגבול לגרוזיה, שהייתה מדינה עצמאית. בדרך לא-דרך הם הגיעו לקווקז, לאחר מסע של חודשים. בקווקז הם גילו שהגבול נסגר, ולכן נסעו למוסקבה כדי למצוא דרך מוצא אחרת. במוסקבה החליטו בני המשפחה לשנות את שמם מרוזנסון לרזיאל. בעוד הם מחפשים דרך יציאה, הכריזו השלטונות כי ילידי המדינות הבלטיות ופולין שנקלעו במלחמה לברית המועצות, יוכלו לצאת מברית המועצות אל מדינות המוצא שלהם. מרדכי נולד בליטא, ולכן הם יכלו לעזוב. אחרי תקופה ארוכה בליטא, התקבלו עבורם סרטיפיקטים מהארץ, והם יצאו ארצה. שמונה שנים בדיוק לאחר שגורשו, בחנוכה תרפ"ג (דצמבר 1922), הגיעו בני המשפחה חזרה לארץ.¹¹¹

בארץ למד רזיאל שנתיים בבית הספר היסודי תחכמוני, ואחר כך למד בבית-ספר תיכוני של הרשת. בתקופת ההתבגרות שלו היה מופנם מאוד. עם זאת, היה לו מרץ רב שהרשים את חבריו. הוא היה חבר גם ב"גדוד מגני השפה" וטייל עם חבריו. כבר בתקופה זו של חייו החזיק רזיאל בדעות לאומיות, ובטיולים שערך עם חבריו מחוץ לתל-אביב הוא דיבר רוב הזמן על "רעיונות נשגבים על לאומיות ומדינה"¹¹² וכן על ז'בוטינסקי ותורתו.¹¹³

בשנת 1928 סיים את התיכון וקיבל תעודת בגרות. הוא החליט ללמוד בישיבה. בתחילה ניסה ללמוד בישיבת חברון הליטאית, אולם כשגילה שמדברים שם ביידיש וגם לומדים בה, החליט ללמוד בישיבת "מרכז-הרב". הוא קיבל המלצה חמה ממנהל תחכמוני שהגדיר אותו כ"צעיר ירא-שמים, הנהגתו

¹⁰⁹ נאור, עמ' 31.

¹¹⁰ נאור, עמ' 31-32.

¹¹¹ נאור, עמ' 32-35.

¹¹² מ"ז תיק פ 211 - 1/1.

¹¹³ נאור עמ' 37-39 ומ"ז תיק פ 211 - 1/1.

טובה]...[נפשו חשקה בתורה]...¹¹⁴. הישיבה התאימה לו, והיא חיזקה את החינוך הציוני-יהודי שקיבל מהוריו, ואת הרעיונות שטיפח בעצמו. תוך כדי לימודיו בישיבה, החלו מאורעות תרפ"ט. רזיאל התגייס ל"הגנה", ובתפקידו הראשון היה צריך לסייע בהלווייתיהם של כמה מחללי חברון. הוא הזדעזע עמוקות כאשר גילה כי בין החללים היו כמה ממכריו וחש שלא יוכל לצחוק עוד בחייו¹¹⁵. רזיאל המשיך ב"הגנה", התקדם לתפקיד סמל והדריך בקורסים השונים מאחר ורכש ידע קודם בספרות צבאית. גם ב"הגנה" המשיך להקפיד על שמירת מצוות, ולפני אחת השבתות שבה תוכננה צעידה אל מחוץ לירושלים, יצא ביום שישי להניח "עירוב תחומין"¹¹⁶ כדי שיהיה אפשר לצעוד אל מחוץ לעיר.¹¹⁷

אחרי שנתיים ב-"מרכז-הרב", בשנת הלימודים 1930-1931, רזיאל נרשם לאוניברסיטה העברית והחל ללמוד תלמוד פילוסופיה, ומתמטיקה. הוא הצליח מאוד בלימודים, ובמקביל לקריאת ספרות צבאית, הצטרף בדצמבר 1930 לאגודת הסטודנטים "אל-על". יכול להיות שהסיבה שהוא לא הצטרף לאגודה הסטודנטים הדתית, "יבנה", אלא ל"אל-על" הלאומית הייתה העדפתו לפעול במסגרת לאומית יותר ולא דתית, כפי שהוריו העדיפו את הזרם הרוויזיוניסטי על פני זרם המזרח"י שהיה מתון מדי לטעמם¹¹⁸. בדצמבר 1931, מונה לגזבר של "הסקציה" שנוסדה שנה קודם לכן. כנראה שרזיאל לא היה פעיל כנראה יותר מדי זמן ב"סקציה", כיוון שאיש לא זכר את פעילותו שם¹¹⁹. ידוע גם כמה חודשים אחר כך, בשנת 1932, כבר היה חלק מן הנשיאות של "אל-על"¹²⁰. כנראה שהוא עבר מ"אל-על" ל"סקציה" מסיבה כלשהי, פעל בה זמן קצר ואחר כך חזר ל"אל-על" שוב. שתי העדויות היחידות לפעילותו ב"סקציה", הן שני מסמכים שהוציאה ה"סקציה" ובהן מוזכר שמו כחבר באגודה¹²¹. לעומת זאת, פעילותו ב"סקציה" זכורה אצל רבים ומפורסמת¹²². רזיאל שמר על קשר מכתבים עם האגודה והמשיך בפעילות, גם אחרי שעזב את האוניברסיטה בשנת 1934, ומעולם לא ביקש שחרור מפעילות באגודה. חליפת המכתבים כוללת את בקשתו של רזיאל לאשר את נישואיו באפריל 1938 לשושנה שפיצר. בקשה זו נשלחה מאחר וחוקי האגודה אוסרים על החברים לעשות מעשה משמעותי בחייהם מבלי לבקש רשות מהאגודה, אבל נראה ששליחתה לא הייתה דבר נפוץ, מאחר שמלבדו רק עוד ארבעה ביקשו בקשה זו¹²³. כמו כן, היא נשלחה ארבע שנים לאחר שרזיאל עזב את

¹¹⁴ נאור, עמ' 42.

¹¹⁵ נאור, עמ' 50.

¹¹⁶ עקרונית, אוסרת ההלכה היהודית על האדם לצאת מן העיר בשבת מ"תחום שבת", מרחק של יותר מ-2000 אמה (בערך קילומטר) מהעיר. עירוב תחומין היא דרך שבה האדם יכול להגדיל את מרחק הליכתו, והיא נעשית בדרך כלל על ידי הנחת מזון המספיק לשתי סעודות בקצה "תחום השבת", בכיוון שאליו רוצה האדם ללכת בשבת (מלמד הרב א', פניני הלכה שבת חלק ב', הר-ברכה, תשע"א, עמ' 318-319).

¹¹⁷ נאור, עמ' 41-51.

¹¹⁸ נאור, עמ' 24.

¹¹⁹ נאור, עמ' 55.

¹²⁰ נאור, עמ' 57.

¹²¹ מ"ז ל 10 - 1/5 ול 2/5.

¹²² נאור, עמ' 53-54, מ"ז תיק פ 18/3 - 223 - Rapoport L, Shake heaven and earth: Peter Bergson and the

19. struggle to rescue the Jews of Europe, Jerusalem, 1999,

¹²³ מ"ז ל 10 - 3/3.

האוניברסיטה והיה חבר מפקדה באצ"ל¹²⁴ (כמה חודשים אחר כך מונה למפקד האצ"ל),¹²⁵ וכנראה שהוא היה קשור מאוד לאגודה אם בשלב זה של חייו הקפיד לשמור איתם על קשר ולבקש את אישורם.¹²⁶

באביב 1931, הצטרף רזיאל לארגון שזה עתה הוקם, האצ"ל. הוא עזב את ה"הגנה" כיוון שהוא חש שהיא פסיבית מדי, ושאיפתו הייתה לפעול במסגרת פועלת ויוזמת. מהר מאוד הוא גם גייס לארגון החדש כמה מידידיו. הפעילות באצ"ל שאבה את מרבית זמנו, עד שלבסוף עזב את האוניברסיטה בשנת 1934, למורת רוחם של מוריו.¹²⁷

בשנים 1931-1937 נשא רזיאל במגוון תפקידים באצ"ל: הוא השתתף בקורס הסגנים (המפקדים)¹²⁸ השני¹²⁹, סייע בניסוח שבועת ההצטרפות לארגון, כתב מדור צבאי בביטאון המחתרתי "המצודה", שימש כמחסנאי סניף ירושלים, אימן את אנשי האצ"ל בירי באש חיה, וכתב שני ספרי הדרכה צבאיים-מחתרתיים מעשיים: האחד, בשם "האקדח" עם אברהם שטרן, והשני, בשם "תרגילי הסדר המכונס והמרווח", שכתב לבדו. מאוחר יותר, בשנת 1937, מונה למפקד מחוז ירושלים, אחר כך מונה לסגן מפקד הארגון, ולבסוף, בסוף שנת 1938 מונה למפקד אצ"ל הרביעי. את תפקיד זה נשא עד מותו ב-20 למאי 1941 בגיל 30, בהפצצה גרמנית בחבניה שבעירק תוך כדי הכנה לפעולה. הוא הותיר אחריו את אלמנתו, שושנה, שילדה כמה חודשים אחרי מותו בן. הבן, שדמה לאביו, נפטר יומיים לאחר הלידה.¹³⁰

הלל קוק נולד ביולי 1915 בקרוק שבליטא. הוא היה בן-זקונים, האחרון מבין שמונה, של משפחת רבנים. אביו, הרב דב קוק, היה רב, ודודו, הראי"ה קוק, היה לימים לרבה הראשי של ארץ ישראל. אמו של הלל, רבקה, הייתה בת למשפחת סוחרים עשירים חסידי לובביץ'. כמה חודשים לפני לידתו של הלל, כבשו הרוסים את ליטא והם הכריזו על צו גירוש לכל היהודים, בתואנה שהם היו בעד ניצחון

¹²⁴ נאור, עמ' 57.

¹²⁵ נאור, עמ' 127-128.

¹²⁶ נאור, עמ' 57-24 ומ"ז תיקים ל 10 - 3/3, ל 10/4, ל 10/5 - 1/5, ל 10/2 - 2/5 פ 211 - 4/1, פ 211 - 5/2, פ 223 - 18/3.

¹²⁷ נאור, עמ' 21, שיחה עם אריה נאור, 29.7.19.

¹²⁸ נאור, עמ' 61.

¹²⁹ קיימות גם עדויות לפיהן רזיאל השתתף בקורס הסגנים הראשון (לפידות, עמ' 52, בעקבות אמיכל-ייבין, עמ' 62, בעקבות ז"ל, מכון ז'בוטינסקי בישראל - פרסומים: דוד רזיאל, תל-אביב, תשט"ז עמ' 11), אולם לא התייחסתי אליהן, מאחר שבמקור שאליהן התייחסו (ז"ל, עמ' 11) כתוב במפורש שרזיאל השתתף בקורס הסגנים השני. עדות נוספת, שנמצאת במכון ז'בוטינסקי (מ"ז פ 223 - 18/2), טוענת כי רזיאל השתתף בקורס הראשון, אולם היא לא אמינה כל כך, מאחר שהיא טוענת שאדם אחר (ח"ש הלוי), היה בקורס הסגנים הראשון, למרות שהוא עצמו העיד (מ"ז תיק עה"ז) שהיה בקורס שני. בכל מקרה, רזיאל לא השתתף בקורס עם שטרן וקוק ועל כך ארחיב בקשר אליהם.
¹³⁰ לפידות, עמ' 50-131 ונאור, עמ' 61-279.

הגרמנים במלחמה. כשהתקרב מועד הגירוש, נדדה המשפחה עד שהגיעו ליליסבטגרד שבמזרח אוקראינה.¹³¹

ביליסבטגרד סבלו היהודים מפרעות שהובלו על ידי סמיון פטליוורה. שניים מאחיו של הלל נפצעו בפוגרומים השונים: בפוגרום אחד, שארע ב-1919 נורה אחיו בן ה-15 של הלל, נחום, עד שהפורעים חשבו שמת. הוא הגיע לבית החולים והרופאים חשבו שלא ישרוד, אבל הוא הצליח להתאושש. כמות הוקרה הפך אותו אח לרופא. בפוגרום אחר, נכנסו שני פורעים לביתם ואיימו שהם הולכים לכרות את ידו של האח הבכור, רפאל. הם התקרבו אליו עם חרב, אבל הניפו את הצד הקהה. אמנם הם איימו על המשפחה כדי לצחוק עליהם, אך הם לא עזבו את הבית לפני ששדדו אותו. כל מראות הדם וההרס נצרבו בנפשו של הלל, וזיכרונותיו המוקדמים ביותר היו יהודים נורים או נרצחים במכות חרב.¹³²

משפחת קוק החליטה לעזוב את אוקראינה ולעלות לארץ מטעמים ציונים. ראשית עלה הבן הבכור רפאל, ואחריו עלתה שאר המשפחה בשנת 1925. המשפחה גרה בעפולה, שם כיהן האב כרב והלל למד בבית ספר של המזרח". אחר כך עברו לירושלים, שם למד הלל בתלמוד תורה "עץ-חיים", בו למדו ביידיש, ומאוחר יותר, עבר ללמוד בישיבת "מרכז-הרב", שהקים דודו, הראי"ה קוק.¹³³

בישיבה פגש הלל את דוד רזיאל, שהיה גדול ממנו בחמש שנים. רזיאל התייחד משאר בחורי הישיבה, מאחר וסיים תיכון לפני לימודיו בישיבה. עובדה זו משכה את הלל, אך לא נוצר ביניהם קשר. הקשר ביניהם נוצר כאשר נעדר רזיאל מן הישיבה לכמה ימים, והלל שאל לסיבת הדבר. לבסוף, החליט לחפש אותו, מצא את כתובת מגוריו ובא לשם. בבית הוא מצא את רזיאל חולה, והוא קרא לאחיו הרופא שיטפל בו. מאותה נקודה, השניים נהיו חברים. רזיאל לקח את קוק תחת חסותו והקשר ביניהם העמיק עד כדי כך שאחותו של קוק טענה ש"רזיאל היה האדמו"ר שלו"¹³⁴. רזיאל שהצטרף ל"הגנה" בעקבות מאורעות תרפ"ט, גייס את קוק לארגון. כאשר נוסד האצ"ל ורזיאל פרש מה"הגנה", קוק הגיע איתו. רזיאל, שהיה חבר "אל-על", הביא איתו את קוק לפעילויות. קוק, שלא היה סטודנט בתקופה הזו, ביקש להצטרף לאל-על בתאריך 27.11.31, וב-18.7.32 מתועד שכבר נשא דרגת פטיט. בסתיו 1932, נרשם לאוניברסיטה העברית כתלמיד שלא מן המניין במדעי היהדות, מאחר ולא הייתה לו תעודת בגרות.¹³⁵

קוק המשיך בתפקידיו ב"אל-על" במקביל לשירותו באצ"ל, ונתמנה לתפקיד "ראש-הברית" בתאריך 25.6.35. אחד ממייסדי האגודה תיאר אותו כך: "הלל קוק היה איש ביצוע מעולה ומסוגל לקרב שני

¹³¹ Rapoport, עמ' 13-14.

¹³² Rapoport, עמ' 15-16.

¹³³ אופיר י', ראשוני אצ"ל: 1931-1940, תל-אביב, תשס"ב 2002, עמ' 49, נאור, עמ' 45 ו-Rapoport, עמ' 17.

¹³⁴ Rapoport, עמ' 19.

¹³⁵ מ"ז תיקים ל 10 - 1/3 ול 3/3, נאור עמ' 45, דוד תדהר, הלל קוק, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/9/3289>, אופיר, עמ' 49 ו-Rapoport, עמ' 19.

קירות זה לזה, להוציא חוברות בלי תקציב ובכלל זריז מאוד. הוא היה איש של להט ותמיד חשבתו שיהיה בעל טראסט גדול".¹³⁶ מכתב שכתב אחד מחברי האצ"ל לגיסו של קוק בתאריך 23.6.36, מראה כי היה ידוע גם באצ"ל כי קוק חבר ב"אל-על": "דרוש בשם הלל והגד לו שיחזיר לי תשובה, וכן גם שיטפל פחות בסידור נשפים באל-על [...] האם באמת אין כל השפעה לגיס אחד על השני?"¹³⁷. רק ביוני 1940, הפך קוק לחבר "אל-על" שאינו פעיל.¹³⁸

במקביל ללימודיו באוניברסיטה ופעילותו ב"אל-על", הוא המשיך להיות פעיל באצ"ל. לפי עדותו, הוא השתתף בקורס הסגנים השני¹³⁹ מאחר שסולק מהקורס הראשון בעקבות עניין הקשור לאוניברסיטה שבשלו הגיע שמו למשטרה. הוא היה חבר בקבוצה שיעצה לתהומי, מפקד האצ"ל הראשון, היה חבר מפקדת האצ"ל לפני הפילוג השני, כאשר האצ"ל היה בפיקודו של אברהם תהומי¹⁴⁰, וגם אחריו, כאשר היה אחראי על כספי הארגון וחבר מפקדה בפיקודו של רוברט ביטקר, מפקד האצ"ל השני. בסוף שנת 1937 נשלח לאירופה, לייצג את המפקדה באירופה, וכן לארגן עלייה בלתי-לגלית מפולין. בוורשה הוא ארגן חוג תומכים נרחב באצ"ל, שסייע בהמשך לארגון. בתחילת שנת 1940, נשלח קוק בידי דוד רזיאל כראש משלחת הסברה של האצ"ל בארצות הברית.¹⁴¹

בארצות הברית פעלה הקבוצה תחילה למען הקמת צבא עברי שילחם בנאצים יחד עם בעלות הברית, וכשנודע להם על השמדת יהודי אירופה, המירו את פעילותם ועברו להפעיל לחצים על הממשל האמריקאי כדי שיציל את יהודי אירופה. פעילות זו זכתה לסיקור תקשורת רב, וגרמה לנשיא האמריקאי לפעול למען יהודי אירופה. כאשר הכריז האצ"ל בשנת 1944 על הפסק שיתוף הפעולה עם הבריטים, הקים קוק עם חבריו את "הוועד העברי לשחרור האומה", שפעל למען הקמת

¹³⁶ מ"ז תיק פ 223 - 18/3.

¹³⁷ אצ"מ תיק 492/30A.

¹³⁸ אצ"מ תיק 492/30A ומ"ז תיק ל 10 8/2.

¹³⁹ קוק השתתף באותו קורס סגנים שבו השתתף אברהם שטרן, ועליו, כמו על שאר בוגרי הקורס, כתב שטרן שיר היתולי. על רזיאל לא נכתב שום שיר, ולכן ניתן לומר שלא השתתף עם שניהם באותו הקורס. לכן, אם רזיאל השתתף בקורס השני, הרי שקוק (ושטרן) היו בקורס השלישי. למרות מסקנה זאת, לא רציתי לומר שקוק השתתף בקורס השלישי ולסתור עדות שנתן קוק במפורש, מה גם שאין שום מקור (מלבד המסקנה אליה הגעתי) שתומך במסקנה זאת. עם זאת, קיים מקור (מ"ז תיק עה"ז) הטוען ששטרן השתתף בקורס השלישי וקוק בשני, יחד עם רזיאל והלוי, ולפיו ניתן ליצור סינתזה בין המקורות שקוק התחיל את קורס הסגנים השני יחד עם רזיאל והלוי, אולם סולק ממנו ולכן סיים את הקורס השלישי יחד עם שטרן. (מ"ז תיק עה"ז, אצ"מ תיק 59\549A ונתן כהן (מראיון), התנועה הרביזיוניסטית אצ"ל ולח"י - ראיון עם הלל קוק, הספרייה הלאומית, https://beta.nli.org.il/he/audio/NNL_ALEPH004417864/NLI)

¹⁴⁰ הפילוג הראשון הוא הפילוג בסניף ירושלים של ה"הגנה" והקמת האצ"ל בעקבותיו באביב 1931; הפילוג השני הוא פרישתו של אברהם תהומי, מפקד האצ"ל הראשון, מן האצ"ל וחזרתו ל"הגנה" יחד עם מחצית מחברי האצ"ל בשנת 1937; הפילוג השלישי הוא פרישתו של אברהם שטרן עם חברים נוספים מן האצ"ל והקמת לח"י (לפידות, עמ' 336-39).

¹⁴¹ נתן כהן (מראיון), התנועה הרביזיוניסטית אצ"ל ולח"י - ראיון עם הלל קוק, הספרייה הלאומית, https://beta.nli.org.il/he/audio/NNL_ALEPH004417864/NLI, לפידות, עמ' 106-52 ונאור, עמ' 151-159.

מדינה יהודית זמנית. פעילותו האחרונה של הוועד הייתה שליחת האוניה "אלטלנה" אל הארץ. לאחר הקרב שנערך על האוניה, נעצר קוק לכמה שבועות.¹⁴²

בהמשך חייו נבחר לחבר הכנסת הראשונה מטעם מפלגת "החרות", היגר לניו-יורק בשנות החמישים, וחזר לישראל שוב עשור אחר-כך. נפטר בישראל ב-18 לאוגוסט 2001, בגיל 86.¹⁴³

אברהם שטרן נולד בדצמבר 1907 בסובלק שברוסיה. הוא היה הבן הבכור מבין שניים למשפחה ציונית. שני הוריו עסקו בתחום הרפואה; אמו הייתה מיילדת ואביו היה רופא שיניים. כשהיה בן שבע פרצה מלחמת העולם הראשונה והצבא הרוסי נטש את סובלק. יהודי העיר הוגלו, ואמו לקחה אותו ואת אחיו הצעיר ונדדה איתם לתוך רוסיה. האב, שלא היה בעיר בזמן ההגלות, נלקח בשבי הגרמני כשחזר אל העיר. רק בסוף המלחמה נפגשו בני המשפחה מחדש.¹⁴⁴

בשנות המלחמה גרו האם והבנים בסרנסק, עיר הנמצאת בדרום-מערב הרי אורל. הם נשארו בעיר גם כשפרצה המהפכה הקומוניסטית ומלחמת האזרחים בעקבותיה. באוקטובר 1918 התפצלה המשפחה שוב: האם והבן הקטן, דוד, חזרו לסובלק ושם התאחדו עם האב, ואילו אברהם בן העשר נשאר בסרנסק כדי להמשיך את לימודיו, שכן בסובלק לא נפתחו עדיין בתי-הספר.¹⁴⁵

בשנתיים הבאות לא נשמר הקשר בין אברהם להוריו; בעוד הם חיים בעיר שהחליפה ידיים שוב ושוב בין ליטא לפולין, עד שסופחה לבסוף לפולין, הוא נדד עם דודתו מסרנסק לסיביר, ומסיביר עבר לפטרוגרד יחד עם דודו. בפטרוגרד הוא למד בכיתה הרביעית (כיתה ח') של הגימנסיה והיה תלמיד מצטיין, ובמקביל גם למד פסנתר בבית ספר למוזיקה. בזמנו הפנוי הוא היה חבר בתנועת "הפיוניר", תנועת נוער צעירה של המפלגה הקומוניסטית והלך לתיאטרון לעיתים קרובות. בקיץ 1921, התחיל במסעו הביתה. לבדו, ללא כסף ותעודות, התגנב לקרונות רכבת וכך חצה את רוסיה. אל תוך פולין הוא הוברח על ידי איכר ליטאי, שהחביא אותו בתוך שק. בגיל 13, לאחר שש שנות נדודים, התאחד עם משפחתו. בבית הוא חש כזר, כיוון שלא חי במסגרת משפחתית מאז שהיה בן שבע.¹⁴⁶

לא רק בבית היה חדש; הוא לא ידע פולנית, לשונו של השלטון החדש, והיה צריך להסתגל לבית הספר החדש. הוא השתלב מהר מאוד בחברה; הוא ערך את עיתון הגימנסיה, היה מדריך בתנועת נוער והשתתף בערבי תיאטרון שנערכו בעיר כשחקן וכבמאי. בשנת 1925, נסגרה הגימנסיה בה למד, והכיתה שבה למד התפזרה לערים שונות. כדי להמשיך את לימודיו, הוא התכוון לעלות לארץ. לקראת העלייה, כתב עבורו מנהל הגימנסיה המלצה: "כשרון הכתיבה (ואולי כשרון ספרות ממש)

¹⁴² יהודה לפידות, הלל קוק, דעת, <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=781>, אבי כצמן, מת הלל קוק, חבר הכנסת הראשונה, הארץ, 15.08.2011, <https://www.haaretz.co.il/misc/1.727216>, דוד תדהר, הלל קוק, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/9/329>.

¹⁴³ דוד תדהר, הלל קוק, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/9/329>.

ואבי כצמן, מת הלל קוק, חבר הכנסת הראשונה, הארץ, 15.08.2011, <https://www.haaretz.co.il/misc/1.727216>.

¹⁴⁴ אמיל-יבין, עמ' 11-19.

¹⁴⁵ אמיל-יבין, עמ' 12.

¹⁴⁶ אמיל-יבין, עמ' 13-16.

[...] אפשר למצוא בהרבה מחיבוריו [...] תלמיד-חבר, היודע להאציל על חבריו לטובה. [...] ממייסדי "השומר הצעיר" ו"חוג הנוער הצעיר בעירנו". יש לו נטייה בולטת לבימה [...]".¹⁴⁷ בסוף אותה שנה הוא עלה לארץ ישראל ביחד עם חבר, כשהוא בן 18.¹⁴⁸

בארץ הצטרף לכיתה י"א של הגימנסיה העברית בירושלים. הוא היה בולט בשל מוצאו השונה, נימוסיו ולבושו המוקפד. גם בכיתה זו הוא התבלט מהר בלימודים. הוא השתלב מהר מאוד גם בחברה; הוא הצטרף ל"גדוד מגני השפה", וחדרו הפך למקום מפגש לבני הכיתה. גם פה שמר שטרן על מרחק מסוים. בכיתה הוא היה רציני וביישן, ובמפגשים החברתיים שבחדרו היה חברותי, עליז ושובב. נטייה זו, של רצינות המופנית כלפי אנשים מסוימים, ועליזות המופנית כלפי אחרים, תלווה אותו בהמשך חייו.¹⁴⁹

באוקטובר 1927 החל שטרן את לימודיו באוניברסיטה העברית בירושלים. בהתחלה רצה להיות שחקן, אולם הוריו התנגדו לכך נחרצות. הוא למד ספרות עברית, יוונית והיסטוריה של יוון ורומא. הישגיו הלימודיים היו מרשימים ופרופסור משה שוואבה, שלימד יוונית, ייעד אותו מסיבה זו ליורשו האקדמי במחלקה. הוא זכה בפרסים רבים שחילקה האוניברסיטה: בשנת תר"צ זכה בפרס לימודים בספרות ימי הביניים, בשנת תרצ"א זכה בפרס לימודים במקצוע היסטוריה של יוון ורומא (20 לא"י) ובפרס לימודים במקצוע שפה וספרות יוונית (20 לא"י), בשנת תרצ"ב זכה בפרס-עבודה במקצוע ספרות ימי הביניים (12 לא"י) ובפרס לימודים במקצוע שפה וספרות יוונית ובמקצוע היסטוריה של יוון ורומא (15 לא"י) ובשנת תרצ"ג זכה בפרס לימודים במקצוע שפה וספרות יוונית ובמקצוע היסטוריה של יוון ורומא.¹⁵⁰

בזמן ששטרן למד באוניברסיטה, באוגוסט 1929, פרצו מאורעות תרפ"ט. בפרעות הוא הוצב יחד עם שאר הסטודנטים להגן על ירושלים. עם תום הפרעות, יצא שטרן יחד עם שני חברים לחברון. תוצאות הטבח בחברון, יחד עם חווית הפרעות בירושלים גרמו לו להבין שיש לפעול על מנת שהפרעות לא יישנו. מסיבה זו, הוא התגייס ל"הגנה". אחת המשימות שקיבל הייתה שמירה על מושבות בגליל התחתון. השמירה נעשתה ללא נשק, לרוב עם מקלות. אחרי חודש בערך הוא שוחרר לירושלים והמשיך בלימודיו.¹⁵¹

שטרן, שהחל לפתח תודעה לאומית בגימנסיה העברית אך לא האמין במפלגתיות, ייסד עם חבריו את "חולדה" כדי לפעול למען הלאום היהודי והציונות. הפעילות ב"חולדה" לא עזרה לו לפתח בהרבה את רעיונותיו הלאומיים והוא פיתח אותם בלי קשר אליה. כשביקשה אגודת הסטודנטים "אל-על"

¹⁴⁷ מ"ז תיק פ 223 - 2.

¹⁴⁸ אמיכל-יבין, עמ' 16-19 ומ"ז תיק פ 223 - 2.

¹⁴⁹ אמיכל-יבין, עמ' 22-25.

¹⁵⁰ אמיכל-יבין, עמ' 34-53 ואצ"מ תיק 16\549A.

¹⁵¹ שיחה עם יאיר שטרן, 16.12.19 ואמיכל-יבין, עמ' 48-50.

לצרפו לשורותיה, סירב. הוא התנגד ל"אל-על" כי היא לא קידשה בעיניו שום רעיון נעלה וכי חבריה התעסקו במסיבות ובטקסים במקום לפעול למען מדינה עברית. סירובו היה לקוני, כי הוא לא נהג לדבר על עניינים אישיים או פוליטיים כלל, למרות שלא הייתה לו שום בעיה לדון ממושכות בנושאים היסטוריים ואינטלקטואליים. נושאים אישיים ורציניים ליבן רק בחוג חברים סגור כיוון שהיה אדם סגור, מנומס ושקט בעל משמעת עצמית. חברים אחרים, גם אם התראו איתו יום-יום, לא ידעו אפילו את כתובתו, משלח-ידו או האם הוא לבד בארץ או חי עם משפחה. הדבר האישי היחיד שידעו עליו הוא שרצה לפתח וליצור איזשהו רעיון ספרותי או מחשבתי חדש שישפיע על העולם.¹⁵²

הופעתו האירופאית של שטרן והעובדה שכתב שירים, גרמו לו להראות בעיני הסביבה כאיש רוח ואינטליגנציה והקשו על אלו שסבבו אותו להאמין שאי פעם ירים יד על מישהו, יטיל כידון, יהיה אחד "מחילי השורה", יתגייס למחתרת או ינהיג אחת, הוא התגייס בתחילת 1932 לאצ"ל. הסיבה להתגייסות הייתה חוסר הסיפוק שחש ב"הגנה", והרצון לפעול במסגרת ארגון מיליטנטי יותר. מי שגייס אותו לאצ"ל היה דוד רזיאל, שאותו פגש באוניברסיטה. רזיאל ושטרן היו חברים טובים והתראו בכל יום. שטרן נהג להביא לרזיאל טיוטות של שירים שכתב, רזיאל, ששפת האם שלו הייתה עברית, ניקד אותם ותיקן בהם טעויות. רזיאל גם השפיע על שטרן בכיוון הדתי, וגרם לאורחות חייו להיות מסורתיים יותר.¹⁵³

בשנים 1932-1933, היה שטרן פעיל באצ"ל ובמקביל למד את השנתיים האחרונות שנדרשו לו לסיום התואר. הוא כתב את המנון האצ"ל "חיילים אלמונים"¹⁵⁴, השתתף בקורס סגנים, כנראה שבקורס השלישי¹⁵⁵ שנערך, וחיבר על משתתפיו שירים היתוליים¹⁵⁶, כתב מדורים בביטאון המחתרת, "המצודה", וניסה לגייס את חברי בית"ר לארגון ובמקביל כתב המנון בתחרות חיבור המנון באוניברסיטה וקיבל ציונים מעולים במקצועות שאותם למד.¹⁵⁷

בשנת 1933 סיים את לימודיו, והחליט לנסוע לאיטליה, כדי לכתוב דוקטורט באחת מן האוניברסיטאות במדינה. ההחלטה עוררה תרעומת בקרב חבריו לארגון, והם החשיבו אותה למעשה אנוכי שאסור לעשות. בדצמבר 1933 הפליג שטרן לאיטליה. את תעודת הגמר היה אמור לקבל בשבילו רזיאל. באיטליה הוא התקבל לאוניברסיטת פירנצה ושם תכנן לכתוב דוקטורט בנושא

¹⁵² אמיל ייבין, עמ' 57-59, שיחה עם יאיר שטרן, 16.12.19 ומ"ז תיקים פ 223 - 18/1 ופ 223 - 18/3.

¹⁵³ מ"ז תיקים פ 223 - 18/1 ופ 223 - 18/3 אמיל-ייבין, עמ' 62, שיחה עם יאיר שטרן, 16.12.19 ונאור עמ' 57-58.

¹⁵⁴ ההמנון שימש עד 1940, אז פרש שטרן מן האצ"ל והקים את לח"י, ו"חיילים אלמונים" הפך להמנונה (לפידות, עמ' 54).

¹⁵⁵ כפי שהסברתי בהקשר להלל קוק, אברהם שטרן השתתף באותו קורס שבו השתתף קוק. לפי אמיל-ייבין, עמ' 62,

שטרן השתתף בקורס השני, לאחר שרזיאל השתתף בראשון. מאחר שרוב המקורות מצביעים שרזיאל השתתף בקורס

השני, הרי ששטרן השתתף בקורס השלישי. כמו כן, ח"ש הלוי העיד כי שטרן השתתף בקורס השלישי (מ"ז תיק עה"ז).

¹⁵⁶ מחברת השירים נמצאת בארכיון ציוני מרכזי בירושלים, ומסומנת כתיק 59\549A.

¹⁵⁷ מ"ז תיק עה"ז, אמיל-ייבין עמ' 62-71.

"הארוס בספרות היוונית העתיקה". אך בפירנצה, הוא לא רק למד אלא גם ניסה לגייס את חברי המפלגה הרוויזיוניסטית המקומית לאצ"ל ושמר על קשר מכתבים עם חבריו לאצ"ל.¹⁵⁸

שטרן ידע שלמרות הציונים המעולים שלו הוא לא יקבל משרה באוניברסיטה כאשר יסיים את הדוקטורט, מאחר והוא החזיק בדעות לאומיות¹⁵⁹. כבר ב-1932, לאחר שסולק מהאוניברסיטה לשלושה שבועות בעקבות ההפגנה כנגד בנטוויץ', הוא כתב "הכאיבה לי העובדה שלסטודנט בעל השקפות לאומיות אין מקום באוניברסיטה, שהאוניברסיטה הייתה שמחה להיפטר מאלה, שמפא"ניק או מופ"ס¹⁶⁰ רצוי בה יותר"¹⁶¹. הוא ידע שלמרות שהמורים שלו מכירים ביכולותיו האקדמיות ולמרות רצונו של פרופסור שוואבה שיירש את מקומו במחלקה, אין שום סיכוי שלנוכח השקפותיו יקבלו אותו לעבוד באוניברסיטה, ובמציאות הוורודה ביותר יקבלו אותו אולם ידרשו ממנו לוותר על השקפותיו. ההנחה שלו הייתה שכפי שלא קיבלו מרצים ידועים בגלל דעותיהם, כל אין סיכוי שיקבלו אותו, כסטודנט שמעולם לא עבד באוניברסיטה כלשהי ומחזיק בדעות שאינם מקובלות על מקבלי ההחלטות באוניברסיטה. מסיבה זו, הוא הגיע למסקנה שאותה הוא ניסח במכתב בפברואר 1934: "על הפעילות הפוליטית לא אוותר! זוהי תמצית חיי, נשמת אפי, וטוב לי למות כ"חיייל אלמוני" מאשר לחיות חמישים שנה כפרופסור נודע".¹⁶² בשלב זה הוא הבין שבמקום לפנות לחיי אקדמיה הוא יחיה חיי מחתרת שבמהלכם הוא עלול לסיים את חייו.¹⁶³

במאי 1934 הגיע אברהם תהומי, מפקד אצ"ל, לפירנצה כדי לשכנע את שטרן להפסיק את הלימודים ולארגן את רכישת הנשק של הארגון והבאתו ארצה. בשלב זה שטרן היה מוכן נפשית לעזוב את הלימודים ולכן הסכים, נטש את שאיפותיו האקדמיות ועבר לפולין משם ארגן את רכישת הנשק. את הדוקטורט הוא לא סיים לעולם, למרות שבאחת מנסיעותיו בין ארץ ישראל לפולין בשנים 1937-1938 הוא ביצע שתי בחינות הקשורות לדוקטורט.¹⁶⁴

החל מאמצע 1934 ועד ליולי 1936, הוא שהה בעיקר באירופה, ובה ארגן משלוחי נשק לאצ"ל בארץ. בין משלוח למשלוח ביקר לפעמים בארץ. באחת הפעמים, בתחילת שנת 1936, נישא לחברתו מזה שמונה שנים, רוני. כשחזר לארץ הפך להיות מזכירו האישי של תהומי וכתב עם דוד רזיאל את הספר "האקדח", חוברת הדרכה צבאית, הראשונה מסוגה בארץ.¹⁶⁵

באמצע שנת 1936, העלה אברהם תהומי הצעת איחוד בין אצ"ל וה"הגנה". שטרן ושאר המפקדים שללו בתוקף הצעה זו. רזיאל ושטרן כתבו כרוז שהסביר את התנגדותם. באפריל התפלג האצ"ל

¹⁵⁸ אמיקל-ייבין, עמ' 72-79.

¹⁵⁹ שטרן, עמ' 94 ושיחה עם יאיר שטרן, 16.12.19.

¹⁶⁰ כינוי לחבר במפלגת הפועלים הסוציאליסטים, המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל (שטרן, עמ' 269).

¹⁶¹ שטרן, עמ' 94.

¹⁶² שטרן עמ' 123.

¹⁶³ שטרן עמ' 123-94 ושיחה עם יאיר שטרן, 16.12.19.

¹⁶⁴ שיחה עם יאיר שטרן, 16.12.19 ואמיקל-ייבין, עמ' 84.

¹⁶⁵ אמיקל-ייבין, עמ' 84-98 ולפידות, עמ' 64.

לשניים. מחצית הצטרפו ל"הגנה" ומחצית נשארו באצ"ל. אחרי הפילוג הפך האצ"ל כפוף למפלגה הרוויזיוניסטית. קמה מפקדה חדשה, בראשותו של רוברט ביטקר, ובה התמנה שטרן למזכיר. בשנת 1938 הוא נסע שוב לפולין, כדי לקדם את תוכנית "הארבעים אלף", רעיון לפיו יאומנו 40,000 צעירים יהודים מפולין ומליטא בנשק ואז יעלו ארצה.¹⁶⁶

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הכריז האצ"ל על הפסקת האש נגד הבריטים. שטרן שלל את הפסק המאבק בבריטים מכל וכל. הוא טען שגם בעת מלחמה נגד הנאצים, בריטניה נשארת אויב. מבחינתו, הוא הגדיר את בריטניה כאויב כבר בשנת 1935, כשאיש עוד לא חשב על כך, וכבר בשירים שכתב בפירנצה הוא העלה את רעיון שחרור הארץ. הוא גם לא אהב את הכפפתו של אצ"ל למפלגה הרוויזיוניסטית. הוויכוח החריף, ושטרן החליט לעזוב. באמצע 1940 הוא הקים את האצ"ל בישראל, שהפך לימים ללח"י. בדצמבר 1941 נתנו הבריטים את ההוראה לתפוס אותו בכל מחיר, חי או מת. ב-12 לפברואר 1942, נכנסו שוטרים בריטיים אל הדירה בה התחבא וירו בו למוות. הוא הותיר אחריו את אלמנתו, רוני, שילדה לאחר מותו את בנם, יאיר.¹⁶⁷

חיים שלום הלוי נולד במרץ 1908 בבריסק שבליטא בשם יפים גורדין. הוא היה בן בכור ממשפחה דתית, והייתה לו אחות קטנה ממנו. הוא למד בגימנסיה העברית "תרבות" שבווילנה, וסיים אותה בשנת 1926, בגיל 18. תעודת הבגרות שלו הייתה מצויינת ומוריו הציעו לו להמשיך ללימודים אקדמאיים באחת מהאוניברסיטאות באיטליה או בשוויץ, אך הוא, שהיה ציוני, העדיף לעלות לארץ ישראל. ואכן, ביוני 1926, הוא הגיע לארץ ישראל.¹⁶⁸

בתחילה גר אצל דודים בהדר הכרמל שבחיפה, ואחר כך עבר לירושלים, וגר אצל דודים אחרים. בירושלים הוא קיווה לעבוד בספריה הלאומית, אבל עבד לבסוף בהדפסה על מכונת כתיבה. במקביל לעבודתו, הוא הלך אחר הצהריים לשמוע הרצאות במכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית. אחרי חודשיים חזר שוב לחיפה ועבד אצל דודו. בחיפה הוא בילה את שעות הפנאי שלו בלימוד גמרא, בטיולים על הכרמל ובהוצאת עיתון מודפס בשם "בארצנו". לבסוף, החליט לגור בקביעות בירושלים.¹⁶⁹

גורדין, שהיה ציוני נלהב ושמר על קשר מכתבים רציף עם הוריו בעברית, הצטרף ל"גדוד מגני השפה" בירושלים בתחילת שנת 1927 מטעמי אידאולוגיה וכדי למצוא חברה. הוא הקדיש לפעילות כמה שעות ביום והפריש לגדוד אחוזים מהכנסתו. גורדין, התקבל לאוניברסיטה העברית בשנת

¹⁶⁶ אמיקל-ייבין, עמ' 101-114 ולפידות, עמ' 98-106.

¹⁶⁷ מ"ז תיק פ 223 - 3/18, לפידות, עמ' 314-330, שיחה עם יאיר שטרן, 16.12.19, אמיקל-ייבין, עמ' 268-288 ודוד תדהר, אברהם שטרן, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/2/1016>.

¹⁶⁸ נאור, עמ' 91, שגב ת', ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, ירושלים, 1999, עמ' 185-197 ודוד תדהר, חיים שלום הלוי, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/8/3160>.

¹⁶⁹ שגב, עמ' 191-197.

הלימודים 1927-1928, ופעל עם כמה מחבריו כדי לשכנע את מרטין בובר שבא להרצות כאורחה של האוניברסיטה העברית שלא ירצה בגרמנית, אלא בעברית. בובר הרצה בגרמנית, וה"גדוד" ערך הפגנת מחאה. הם גם מחו כנגד הקמת קתדרה ליידיש יחד עם פרופסור קלזנר, שאיים להתפטר אם תקום קתדרה כזאת. הוויכוח בין הסטודנטים היה חריף יותר, והגיע עד לאלימות פיזית.¹⁷⁰

במישור האישי, עדיין התנהג גורדין כאילו הוא חי באירופה. למרות שוויתר על אזרחותו הפולנית, החליף את שמו לחיים שלום וניהל משא ומתן עם אביו עד שזה הסכים להחליף את שם משפחתם ל"הלוי", הוא המשיך להתלבש כאירופאי, בחליפה ובמגבעת, והשתמש במזון, בספרים, בסבון ובכרית שנשלחו אליו מהבית.¹⁷¹

מטרה נוספת שאליה שאף הייתה להעלות את הוריו ואחותו שנשארו בוויילנה לארץ. כדי שיוכל להעלותם, היה עליו להוכיח שיש לו הכנסה חודשית של 16 לא". כדי להשיג סכום זה, הוא עבד בחצי משרה ב"הדסה" ונתן שיעורים פרטיים. לימים, משרתו בהדסה הועילה מאוד לאצ"ל. לבסוף, ביוני 1929 אושרה הבקשה.¹⁷²

במקביל לניסיונותיו להעלות את משפחתו, הוא גם היה תלמיד למדעי היהדות באוניברסיטה העברית. הוא העריץ את פרופסור קלזנר שלימד אותו ספרות עברית ונרתם לסייע לו להפוך את המכון למדעי היהדות למכון למדעי הרוח. הלוי היה פעיל באגודות הסטודנטים. בתחילה היה חבר ב"אל-על", אולם ביקש בתאריך 7.10.1929, חמישה חודשים לאחר ייסוד האגודה, לצאת ממנה. האגודה נענתה, וארבעה ימים לאחר בקשתו הודיעה לו כי הוא משוחרר מחובות הברית. יחד איתו, ביקשו גם לעזוב את אל-על עוד שני חברים: פרץ כרמלי ויוסף אור. קצת יותר משנה אחר-כך, היו השלושה חלק מן הקבוצה שייסדה את "חולדה". לאחר שהופץ הכרוז נגד בנטוויץ', הוא סולק מן האוניברסיטה לכמה ימים יחד עם שאר חברי "חולדה". אחרי חמש שנים באוניברסיטה, בדצמבר 1932, הוא סיים את לימודיו וקיבל תואר שני בספרות עברית.¹⁷³

במקביל ללימודיו, ביוני 1929, הצטרף ל"הגנה" בירושלים. הוא היה מקשר בין מפקדת ה"הגנה" לבין בית חולים הדסה. הוא היה המקשר היחיד בירושלים, ולכן הייתה לו חשיבות. ב"הגנה" הייתה קיימת אפליה כנגד חברי בית"ר וחברי המפלגה הרוויזיוניסטית והקשו עליהם להתקדם בדרגות הפיקוד. לכן, כאשר תהומי הכריז על רצונו שה"הגנה" תהיה כפופה ל"מוסדות הלאומיים", הצטרף אליו הלוי שהיה חבר המפלגה הרוויזיוניסטית. כשתהומי פרש והקים את אצ"ל, הלוי עבר לארגון החדש.¹⁷⁴

¹⁷⁰ שגב, עמ' 219-185.

¹⁷¹ שגב, עמ' 202-194.

¹⁷² לפידות, עמ' 54 ושגב עמ' 203-198.

¹⁷³ שגב עמ' 203-202, "חג הסיום באוניברסיטה", דבר, 23.12.1932, עמ' 7, גא"ע תיק 481 ומ"ז תיקים ל 10 -

4/3, עה"ז ופ 223 1/18.

¹⁷⁴ קיסטר, עמ' 27 ומ"ז תיק עה"ז.

כחבר אצ"ל הוא השתתף בקורס הסגנים השני¹⁷⁵ ובהוצאת העיתון המחתרתי "המצודה". בהוצאת המצודה היה לו תפקיד משולש: הוא כתב מאמרים, רובם אקטואליים, לכל אחד מששת הגיליונות שיצא, בנוסף היה חלק מן המערכת שערכה את העיתונים, וכן היה זה שאחראי להדפיס את העיתונים בכמה עותקים בחשאיות, ולהשמיד אחר כך את עזרי השכפול. התפקיד הוטל עליו, מאחר והוא שימש כמזכיר ב"הדסה", ובמקום עבודתו הייתה מכוונת כתיבה שאפשר היה להשתמש בה.¹⁷⁶

לאחר "יום ראשון השחור" שנערך ב-14.11.37, ובו הגיב האצ"ל להירצחם של חמישה פועלים יהודים על יד קריית ענבים, חפשה המשטרה את הלוי. הוא נמלט לאנגליה, ותקופה ארוכה לא התעסק בעניינים הקשורים לאצ"ל. עם זאת, באנגליה הוא מילא תפקיד של שליח האצ"ל בלונדון. בסוף 1939 הוא היה שוב בירושלים, וכשהתגלעו חילוקי הדעות בין רזיאל, שהיה מפקד האצ"ל, לבין שטרן, היה נוכח בניסיונות לפשר ביניהם. במהלך אותם וויכוחים, רזיאל התפטר כמה פעמים מתפקידו כמפקד האצ"ל, והלוי היה בין הגורמים שלחצו עליו לחזור לתפקידו.¹⁷⁷

כל אותה תקופה, הוא עבד עדיין ב"הדסה" והגיע לדרגת סמנכ"ל. ב-1948 הפך לסגן מנהל הדסה בארץ, לאחר שנהרג ד"ר חיים יסקי בשיירת הדסה, שנשא את התפקיד לפניו. עם קום המדינה, הפך לסמנכ"ל כללי של משרד הבריאות. קיבל את אות "יקיר ירושלים" בשנת 1982. נפטר ב-7 למרץ 1988. הותיר אחריו אישה, צילה, אחותו של הלל קוק, שאיתה התחתן ב-1935, וילדים.¹⁷⁸

ארבעת הסטודנטים האלו, דוד רזיאל, אברהם שטרן, הלל קוק וחיים שלום הלוי, היו עם הקמת האצ"ל חלק מקבוצה שנקראה "הסוּחָבָה". חברי הקבוצה לקחו חלק בעיצוב דמותו של האצ"ל בין השנים 1931-1937, והשפיעו על דמותו.

¹⁷⁵ כפי שהסברתי בהקשר לדוד רזיאל, הלוי העיד על עצמו (מ"ז תיק עה"ז) שהשתתף בקורס הסגנים השני. העדפתי להתייחס לעדות זו, ולא לעדות השניה (מ"ז תיק פ 223 - 18/2) הסוברת שהלוי השתתף בקורס הראשון, מאחר שעדות של אדם על עצמו נראית לי כאמינה יותר מעדות של אדם אחר עליו. כמו כן, על הלוי לא מופיע שיר היתולי במחברת השירים שנכתבה על בוגרי הקורס שבו השתתפו שטרן וקוק, ולכן ברור שלא השתתף בקורס זה (אצ"מ תיק 59\549A).

¹⁷⁶ הלוי, עמ' 12-13, לפידות, עמ' 54 ומ"ז תיק עה"ז.

¹⁷⁷ לפידות, עמ' 113-323, אמיל-ייבין, עמ' 170-195 ומ"ז תיק עה"ז.

¹⁷⁸ "הוענקו עיטורי 'יקיר ירושלים'", דבב, 17484, 1.1.1982, עמ' 4, "נפטר פרופסור חיים שלום הלוי", מעריב, 12277, 8.3.1988, עמ' 8 ודוד תדהר, חיים שלום הלוי, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/8/3160>

פרק שלישי: האצ"ל

חלק א' – ה"הגנה" והפרישה ממנה

יחידת המגן הראשונה בארץ ישראל הוקמה ב-1920 על ידי זאב ז'בוטינסקי כיחידת מגן מפני פרעות עתידיות של הערבים ביהודי הארץ. אמנם לא התרחשו פרעות קודם להקמת יחידת המגן, אך "ועד הצירים" שמונה על ידי ההסתדרות הציונית החליט בכל זאת להקים ארגון מגן. הביצוע הוטל על זאב ז'בוטינסקי, ששירת בצבא הבריטי ושהיה מיוזמי וממארגני "גדוד נהגי הפרדות", גדוד של יהודים ממגורשי ארץ ישראל. ז'בוטינסקי אימן את פקודיו בגלוי ולא הסכים לפעול במסגרת מחתרית. הוא אפילו ארגן מצעד שלהם ברחבי ירושלים.¹⁷⁹

ואכן, כפי שציפו אנשי הוועד, פרצו באפריל 1920, חול המועד פסח תר"פ, פרעות בירושלים על ידי ערבים שחגגו את חג נבי מוסא. כוחות ה"הגנה" המעטים התמקמו בעיר החדשה, ואילו הערבים פרעו בעיר העתיקה. בעיר העתיקה היה רק שוטר יהודי אחד וכוחות ה"הגנה" ניסו להצטרף אליו, אולם הם נהדפו משם בידי הצבא הבריטי שהגיע לעיר העתיקה. בערב נפסקו הפרעות והתחדשו למחרת בבוקר. לאור מספר הנפגעים הגדול הוכרז בעיר משטר צבאי והפרעות נפסקו. בשני ימי הפרעות נהרגו שישה יהודים ונפצעו מאתיים.¹⁸⁰

כמה ימים לאחר תום הפרעות, עצרו הבריטים יהודים וערבים, ביניהם מחברי היחידה. ז'בוטינסקי מחה על מעצרו של פקודיו וטען שנאסרו ללא סיבה מוצדקת. הוא הוסיף שאם הם אשמים, הרי שגם אותו יש לאסור. הבריטים הסכימו, ולכן עצרו אותו והעמידו אותו למשפט שבסופו נגזרו עליו 15 שנות מאסר וגירוש מהארץ עם תום תקופת ריצוי מאסרו. מעצרו של ז'בוטינסקי עורר זעם רב בישוב היהודי, שסבר כי פעולת ה"הגנה" בפרעות תר"פ הייתה צודקת, ונבעה מהגנה עצמית. שלושה חודשים לאחר מכן, בוטל השלטון הצבאי עם הגעתו של הלורד סמואל לכהן כנציב עליון. סמואל חנן את כל מי שהיה מעורב בפרעות, וז'בוטינסקי שוחרר.¹⁸¹

פרעות תר"פ גרמו ל"ועד הצירים" להבין שלא די בארגון הגנה מקומי בירושלים, אלא שיש צורך להקים ארגון הגנה ארצי. מאחר וז'בוטינסקי וחלק מהמגנים היו במאסר עקב פעולתם בפרעות, לא היה מי שיקים את הארגון החדש והחלטת ועד הצירים לא התממשה. במקביל להחלטת "ועד הצירים", נוסדה "הסתדרות העובדים העברים הכללית" שהחליטה בוועידת הקמתה על הקמת ארגון הגנה ארצי, ה"הגנה". מנהיגי ה"הסתדרות" הגדירו את ה"הגנה" ככוח שאמור להגן על יהודי הארץ, אולם אסור שיהיה בו סממני צבאיות כמו משמעת וסדר. הם התנגדו להגדרתה של ה"הגנה" כארגון

¹⁷⁹ לפידות, עמ' 12-17 ושגב, עמ' 112.

¹⁸⁰ לפידות, עמ' 12.

¹⁸¹ לפידות, עמ' 12-13.

צבאי, מאחר וחששו שארגון כזה עלול לערער על סמכותם בארץ. מסיבה זו, ציית הארגון ל"הסתדרות" בעשור הראשון לקיומו.¹⁸²

עשרה חודשים לאחר חנינתו של ז'בוטינסקי, פרצו שוב פרעות. פרעות תרפ"א פרצו ב-1 למאי 1921 בעיר יפו, שאוכלוסייתה הורכבה מיהודים וערבים. אכסניית עולים הותקפה על ידי שוטרים ערביים והמון שבא בעקבותיהם. נהרגו 13 עולים ונפצעו 32. שישה יהודים שנמלטו מהבית האדום שבשכונת אבו-כביר ביפו לכיוון תל-אביב נקלעו לתוך קהל אבלים ונרצחו באכזריות. הפורעים הערבים ניסו להגיע גם לתל-אביב, ועם התחלת ההתקפה ניסו חברי ה"הגנה" ללא הצלחה להגן על יהודי העיר. הם לא הצליחו להדוף את הפורעים מאחר וכל כלי הנשק שאוחסנו במחסני הארגון נעלמו. את הפרעות הדפו לבסוף חיילים מן "הגדוד העברי" ששהו בצריפין. הפרעות התפשטו בימים הבאים למושבות. את פתח תקווה, לדוגמא, ניסו להתקיף אלפי פורעים, שנהדפו על ידי הצבא. בימי הפרעות נהרגו 47 יהודים ונפצעו 146.¹⁸³

עם תום המאורעות, הוחלט ב"הגנה" להכשיר מפקדים שיוכלו לפקד על מתנדבים בערים ובכפרים השונים. קורס המפקדים הראשון של ה"הגנה" התקיים לאחר מאורעות תרפ"א, בתל-אביב ובכפר גלעדי וכלל אימוני רובים ותרגילי סדר. אחרי הקורס התקיים כינוס בפתח-תקווה ושם הוחלט לחלק את הארץ לעשרה מחוזות של סניפי "הגנה". בני היישוב לא צייתו כמעט למרותו של הארגון, ורק בשלוש הערים, תל-אביב, חיפה וירושלים, היו סניפים. בחלק מן היישובים היה קיים גם תא קטן של הארגון. לאחר שדרשו הלוחמים לקבל הדרכה נוספת, קיים קורס מפקדים נוסף. קורס המפקדים השני התקיים בשנת 1925 בהר הכרמל במשך חודשיים וחצי.¹⁸⁴

לאחר קיום הקורס הפכה ה"הגנה" לארגון מסודר יותר. הייתה בה מפקדה ראשית והיה קיים קשר בין הסניפים, אבל עדיין היו בה לקויים רבים: לא היו קיימות יחידות מקצועיות, מצב התחזוקה של הנשק היה לא טוב ואיש לא טיפל בכך, רכישת נשק חדש נעשתה לפי תקציבים מזדמנים ובמקורות וכל החברים, כולל המפקדים הבכירים התנדבו בארגון והיו צריכים להתפרנס על ידי עבודה כפועלים. הארגון לא היה יכול להיות יעיל יותר מבחינה צבאית מאחר וה"הסתדרות", שלה ציית הארגון, התנגדה לכך שיהיה ארגון צבאי.¹⁸⁵

חלק מהמשתתפים בשני קורסי המפקדים קיבלו פיקוד על סניפי הערים. על ירושלים פיקד זכריה אוריאל, שהשתתף בקורס הראשון, ולאחר מותו הוחלף בידי סגנו, אברהם תהומי שסיים את הקורס השני בהצטיינות, ושימש גם כמפקד פלוגה. בסניף ירושלים היה מספר החברים לא קבוע. חלק ניכר מחברי הסניף עזב את העיר לאחר תקופה ולא השתקע בה. חלקם היו תלמידים במוסדות הפזורים בעיר (האוניברסיטה העברית, "בצלאל", ישיבת "מרכז-הרב" ועוד), אחרים עבדו בירושלים ועזבו

¹⁸² לפידות, עמ' 15.

¹⁸³ לפידות, עמ' 14, שגב, עמ' 148-152 וסלוצקי י', קיצור תולדות ההגנה, 1984, עמ' 99-100.

¹⁸⁴ סלוצקי, עמ' 106-118 ואופיר, עמ' 19-20.

¹⁸⁵ אופיר, עמ' 21 ולפידות, עמ' 15.

אותה כשלא מצאו עבודה. בשנת 1925, לדוגמה היה מספר החברים בסניף ירושלים 60, ובשנת 1926 כבר עלה מספרם ל-200. הווי הסניף דמה להווי בסניף תל-אביב. בשבתות ערכו תרגילי סדר, ובימות החול התאמנו בנשק. גם טיולים נערכו מדי פעם, כמה מהם בהובלת דוד רזיאל. בניגוד לתל-אביב, שרתה בירושלים מתיחות מדי פעם. בזמן מתיחות, גויסו חברי הסניף להגנת העיר עד שחזר השקט. את הסניף הובילו, מלבד זכריה אוריאל, מפקד הסניף, גם אברהם גיורא¹⁸⁶ ואברהם תהומי, שניים ממפקדי המשנה, בוגרי קורס המפקדים השני של ההגנה. באוגוסט 1929 לא היו שלושת המפקדים בירושלים. גיורא נסע ללמוד רפואה בברלין, ואוריאל ותהומי החלימו מתאונת דרכים בחוף-לארץ. לרוע המזל, בדיוק כשסניף ירושלים סובל ממחסור במפקדים, פרצו מאורעות תרפ"ט.¹⁸⁷

מאורעות תרפ"ט החלו בתקרית אזוטריה למראה. בליל יום הכיפורים תרפ"ט (23.09.28) סיירו מפקד משטרת ירושלים וסגן מושל העיר ליד רחבת הכותל ודיברו על מחיצה שהפרידה בין הנשים והגברים ברחבת הכותל, באוזני דייני בית-הדין המוסלמי ששכן ליד הכותל. למחרת הגיעו קציני המשטרה והסירו בברוטליות, תוך זריעת מהומה, את המחיצה. הסרת המחיצה בזמן תפילה בעצם יום כיפור עוררה רוגז בישוב היהודי, ו"המוסדות הלאומיים" התלוננו על כך. תלונת מוסדות הישוב עוררה את הערבים לפרסם ולהפיץ כי היהודים מתכוונים להשתלט על הכותל ועל שאר המקומות הקדושים לאסלאם. המופתי הירושלמי קרא להקמת ועדה מוסלמית בין-לאומית שתפקח על המסגדים בהר הבית ותבע לאסור על היהודים להתפלל בקול בכותל ולהכניס תשמישי קדושה אל רחבת הכותל. הישוב היהודי, מנגד, בהוראת "המוסדות הלאומיים" הבלוג ברובו על ההסתה הערבית. חברי המפלגה הרוויזיוניסטית היו היחידים שיצאו להפגנות סוערות וכינסו אספות. באווירה זו המשיכה שנת תרפ"ט, עד לערב תשעה באב (14.08.29). בערב תשעה באב יצאו חניכי תנועת בית"ר לצעדת הפגנת נוכחות בעיר העתיקה בירושלים. הם צעדו עם דגלי כחול-לבן ובשירה לכותל, שם שרו את התקווה, ומשם חזרו לעיר החדשה. בזמן זה, עקב התגברות המתיחות, כבר היו מגויסים 250 חברי ה"הגנה" בירושלים בידי אברהם איכר, מפקדו הזמני של הסניף. ליתר בטחון, שמשו חברי הארגון כסדרנים בכותל בערב תשעה באב, במסווה של חברי "מכבי".¹⁸⁸

למחרת תשעה באב (16.08.29) נערכה הפגנה ערבית המונית בעיר העתיקה ובה הושמעו איומים כנגד היהודים. כמה ימים לאחר מכן נדקר צעיר יהודי בתגרה ומת מפצעיו. ב-23 לאוגוסט, שמונה ימים לאחר תשעה באב, התקבצו ערבים לתפילה בהר הבית, שם הושמעו באוזניהם דברי הסתה.

¹⁸⁶ אברהם קריצ'בסקי (גיורא) (1902-1943). נולד באוקראינה בשנת 1902. היה ציוני מגיל צעיר וחבר בתנועת הנוער "החלוץ". עלה לארץ באופן לא חוקי בשנת 1922. הצטרף לסניף ירושלים של ה"הגנה" בשנת 1923 והיה סגן המפקד בעיר. בשנת 1929 הפך לאחראי על ה"הגנה" בגליל העליון ובשומרון. הוא נסע ללמוד בברלין וחזר לארץ עם הכרזת הפילוג על ידי תהומי. באצ"ל פיקד על סניף ירושלים ואחר כך על סניף תל-אביב. ב-1937, לאחר שפולג האצ"ל שוב, עזב את הארגון והפך לפקיד. נפטר בתל-אביב, בשנת 1943. (דוד תדהר, אברהם גיורא [קריצ'בסקי] [היה ידוע ב"שורה" בכינוי דן], אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובונים,

<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1516>,
<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1517>)

¹⁸⁷ סלוצקי, עמ' 120-124, אופיר, עמ' 20 ונאור, עמ' 50.

¹⁸⁸ אופיר, עמ' 24-26 וסלוצקי, עמ' 126-128.

בעקבות הדברים, יצאו המתפללים לכיוון ימין-משה ומאה-שערים ומשם לשאר העיר. השוטרים הבריטיים לא התערבו בנעשה אפילו כשנרצחו יהודים על ידם. על העיר הגנו קבוצות מן ה"הגנה" ותושבי השכונות שהותקפו. ביום שבו פרצו המאורעות, חלקה המשטרה הבריטית כלי נשק לכמה עשרות יהודים שהיו נתינים בריטיים או חיילים משוחררים. חמישה ימים לאחר מכן נלקח הנשק מהם, ובמקומם גויסו עשרות נתינים בריטיים לשמש כשוטרים. שבוע לאחר פרוץ המאורעות הצליחו כוחות הצבא הבריטי וכוחות ה"הגנה" להציל את העיר.¹⁸⁹

באותו יום שבו פרצו המאורעות בירושלים, פרצו מהומות גם בשאר חלקי הארץ. בחברון החלה המהומה בעקבות שמועות שקריות על יהודים הטובחים בערבים בירושלים. הטבח בחברון גבה 66 קורבנות וגרם לנטישת היישוב היהודי במקום. בתל-אביב, לעומת זאת, עברו הפרעות בקלות רבה יותר, כיוון ש-230 חברי הארגון בתל-אביב, שהוכפפו למפקד זמני שתפקד במקום מפקדם שפיקד על ירושלים, הגנו על העיר בצורה מקיפה. עם זאת, נהרגו בעיר מספר יהודים. גם בחיפה התחוללו מאורעות ונהרגו כמה יהודים, אולם בניגוד לשאר הארץ הלוחמה היהודית שנוהלה בידי חברי ה"הגנה" במקום התנהלה בצורת מתקפה, ולא הגנה. גם בחברון, גם בירושלים, גם בחיפה וגם בתל-אביב היו הפורעים המון מוסת בידי נואמים ואנשי דת. למעט בחברון, יצאו כל הפורעים מתפילת יום שישי ממסגדים שונים.¹⁹⁰

לאחר שהסתיימו המאורעות, פנו בישוב להפיק לקחים על המאורעות ועל תפקוד ה"הגנה" בהם. מצד אחד, הייתה הערכה גדולה על שהצילו את הישוב מפני מאורעות קשים יותר, והצד השני הייתה ביקורת על רמת האימונים הנמוכה שעברו מתנדבי ה"הגנה", על חוסר הארגון והסדר שגרם לכך שבירושלים ובתל-אביב לא היו נוכחים מפקדי הסניף הקבועים ועל הנשק, שנרכש בשנות העשרים וחלקו נאבד בשל תנאי אחסנה לקויים. הוחלט להקים מעין מפקדה שתנהל את ה"הגנה" ובה יהיו שותפים כלל החוגים בישוב. יוסף הכט, מרכז ה"הגנה" התנגד לדבר וסבר כי להגנה צריך להיות אופי צבאי יותר. מסיבה זו הוא הורחק מהארגון ובמקומו מונה מאיר רוטברג.¹⁹¹

במקביל לוויכוחים האידאולוגיים בדרג הארצי של ה"הגנה", נוצרו גם חילוקי דעות בקרב מפקדי סניף ירושלים ובין מפקד הסניף למפקדה. תהומי, מפקד הסניף שהתמנה במקום זכריה אוריאל, שנשאר בחוץ-לארץ, סבר שה"הגנה" צריכה להיות ארגון צבאי יותר, והמפקדה חשדה שהוא רויזיוניסט ואינו נאמן ל"הסתדרות". הוא גם נשא נאום באוקטובר 1930 בפני חברי הסניף ובו הביע ביקורת על הספר הלבן השני ועל מפלגת ה"לייבור", המפלגה הסוציאליסטית הבריטית. דברים אלו פורשו בידי המפקדה כדעות אנטי-סוציאליסטיות וכהתקפה על ה"הסתדרות" השולטת ב"הגנה". יוסף רוכל, מבכירי סניף ירושלים שהיה נאמן להסתדרות, ואליהו גולומב החליטו לעקוב אחרי תהומי ומפקדים נוספים, ביניהם גיורא, ולוודא שאינם יוצרים קשר עם הרוויזיוניסטים, יריבי ה"הסתדרות". הנימוק

¹⁸⁹ אופיר, עמ' 26 וסלוצקי, עמ' 128-134.

¹⁹⁰ אופיר, עמ' 26 וסלוצקי, עמ' 135-138.

¹⁹¹ סלוצקי, עמ' 145-146 ואופיר, עמ' 31.

להחלטה היה החשש כי תהומי עלול לרוקן את מחסני הנשק של הסניף ולהעבירם לידי הרוויזיוניסטים. תהומי עצמו היה חבר "החלוץ" בנעוריו ולא האמין ברוויזיוניזם כלל. לתהומי נודע על המעקב בלילה שבו הוחלט עליו מפי אחד ממפקדי הסניף הצעירים, שנכח באותה ישיבה, והורה להעביר את הנשק בעיר העתיקה למקום אחר. האחראי, שהיה נאמן להסתדרות, העביר, לפי הוראתו של רוכל, את הנשק למחסן סתר אחר. כאשר גילה זאת תהומי, הוא הורה להעמיד למשפט את אותו אחראי ואת רוכל. שניהם הורשעו וגורשו מן הארגון לפרק זמן מסוים. תהומי ערך מסדר ובו הקריא את פסק דינם. עם סיום ההקראה, עברו 17 איש למצב דום והכריזו שהם מזדהים עם הנאשמים ועזבו את המקום. אירועים אלו גרמו לתהומי לבקש חופשה של חצי שנה כדי לבקר את משפחתו בארצות הברית. קצת לפני נסיעתו הוא גילה שרוכל קורא את מכתביו ומדווח עליהם לגולמב. הוא החליט לברר את העניין בפני וועדה מיוחדת, והוועדה הגיעה למסקנה שתהומי אינו מקיים קשרים עם הרוויזיוניסטים.¹⁹²

יומיים לאחר שהסתיים הברור, בתחילת מרץ 1931, הפליג תהומי לארצות הברית. כתוצאה מבעיות בריאות שמהן סבל, הוא לא קיבל אשרה לארצות הברית ולכן חזר לארץ. עם חזרתו לארץ ביקש ממרכז ה"הגנה" לחזור לפקד על סניף ירושלים. רוטברג אמר שלסניף כבר מונה כמפקד אברהם איכר, ולכן החזרת התפקיד לתהומי אינה אפשרית. תהומי חזר לסניף ירושלים, ובסניף נוצרו שתי קבוצות. רוב החברים תמכו בתהומי ומיעוטם ברוכל. התומכים ברוכל וב"הסתדרות" האשימו את תהומי שבמקום לנסוע לארצות הברית נסע לפריז להיפגש עם ז'בוטינסקי, מנהיג המפלגה הרוויזיוניסטית וטענו גם שהוא נוטה לטרורזם. אלו שתמכו בתהומי סברו שסולק מסיבות פוליטיות גרידא.¹⁹³

תהומי סבר שיש להפוך את הארגון לצבאי יותר ולהכפיף את ה"הגנה" ל"מוסדות הלאומיים" במקום ל"הסתדרות", ומפקדי הסניף תמכו בדרישותיו. תהומי רצה שה"מוסדות הלאומיים" ידונו בדרישות ולכן החליט לעשות מעשה שיסב את צומת ליבם. ההזדמנות באה לקראת חגיגות נבי מוסא, שלקראתו, כמו בזמן מתיחות¹⁹⁴, גויסו חברי ה"הגנה" בעיר וחולק להם נשק. בעשירי לאפריל שוחררו חברי הסניף והצטוו להחזיר את הנשק למחסנים. במקום זאת, הם העבירו את הנשק למקום שקבע תהומי. הם הודיעו שיחזירו את הנשק רק אם יחזור תהומי לפקד על הסניף. תהומי, לעומתם, לא רצה לדון עליו אישית אלא על שינוי הדרך ב"הגנה", ולכן הורה להם לדרוש רק כי ה"הגנה" תהפוך לצבאית יותר ושתוכפף ל"מוסדות הלאומיים". ראשי ה"הסתדרות" ומרכז ה"הגנה" ניסו ללא הצלחה לשכנע את תומכי תהומי להפסיק את המרד. אחר כך התחיל משא ומתן ארוך בין ראשי "המוסדות הלאומיים" לבין אנשי תהומי שבסופו הוסכם כי יערך דיון ב"מוסדות הלאומיים" לאחר

¹⁹² סלוצקי, עמ' 148-146 ולפידות, עמ' 50-39.

¹⁹³ סלוצקי, עמ' 148 ולפידות, עמ' 42.

¹⁹⁴ בחג נבי מוסא 1920 פרצו מאורעות תר"פ.

שהנשק יוחזר. לאחר דיון בין המפקדים ותהומי הוחזר הנשק, אבל שום דיון לא נערך ב"מוסדות הלאומיים".¹⁹⁵

תהומי ואנשיו החליטו כי אין להם ברירה אלא לעזוב את ההגנה, ושלחו מכתב אל הנהלת הועד הלאומי: "[...] אנו החתומים מטה, מפ. (מפקדי) הארגון של סניף ירושלים מודיעים בזה על החלטתנו לעזוב את העבודה בתוך הארגון. לדעה זו באנו אחרי שמצאנו שאין כל אפשרות של עבודה בתוך הארגון, ואיננו יכולים לשאת באחריות הפעולות של הנהלת הארגון. אנחנו הקדשנו לעבודה זו את מיטב שנותינו והחלטתנו הקיצונית הזו היא תוצאה של המצב הפרוע אשר נוצר בארגון בחודשים האחרונים. אנחנו מצהירים על נאמנותנו והערצתנו לרעיון הארגון, אשר לו אנחנו מוכנים תמיד להקריב את חיינו".¹⁹⁶

המכתב נתן את האישור הסופי כי הפילוג בסניף ירושלים הוא עובדה מוגמרת ושלא ניתן לפשר עוד בין שתי הקבוצות בסניף. וכך, באביב 1931, הפכה קבוצה שעזבה את ה"הגנה" כדי ללחוץ עליה להיות צבאית יותר לארגון חדש ומקביל ל"הגנה", שנקרא "הארגון הצבאי הלאומי", האצ"ל.¹⁹⁷

¹⁹⁵ סלוצקי, עמ' 148 ולפידות, עמ' 42-43.

¹⁹⁶ לפידות, עמ' 42-43.

¹⁹⁷ לפידות, עמ' 42-43, הלוי, עמ' 12 וסלוצקי, עמ' 148.

רוב חברי סניף ירושלים של ה"הגנה" עזבו את ה"הגנה" יחד עם תהומי, והיוו את גרעינו של האצ"ל. לארגון החדש לא היו כמעט אמצעים. הנשק שבו השתמשו קודם לכן הוחזר להגנה, כסף לא היה ואף מוסד לא תמך בארגון. למעשה, אלו שהשתייכו לארגון ועבדו ב"הסתדרות", ב"מוסדות הלאומיים" או כפועלים, פוטרו מעבודתם. על בעיית הנשק התגברו באופן חלקי לאחר שהשאלו אקדחים מאנשים פרטיים, ובהם היה אפשר להתאמן. האימונים נערכו בבתי הספר "שפיצר" שבשכונת הבוכרים ו"אליאנס" שבמרכז העיר. תהומי ניסה להשיג תמיכה מז'בוטינסקי, אבל נכשל במשימתו. הוא כן הצליח להשיג אהדה מישראל רוקח, ראש עיריית תל-אביב, ומסעדיה שושני, שהיה חבר במועצת העיר. אדם נוסף שעזר לתהומי היה אורי נדב, חברו ויושב ראש "מכבי", שהעמיד לרשות תהומי חדר וכן את "מכבי" עצמה.¹⁹⁸

כשהתגבש סניף ירושלים, החל תהומי לנסות וליצור סניפים נוספים. הוא יצר קשר עם משה רוזנברג, שהיה סגן מפקד בית הספר לפיקוד של בית"ר. רוזנברג ותהומי החליטו לאחד את הגופים, וחניכי בית"ר הפכו להיות סניף תל-אביב של האצ"ל. איחוד שתי התנועות יצר מפקדה משותפת שכללה את תהומי ונדב, מסניף ירושלים, ואת אלכסנדר ארשבסקי ויוסף ברוורמן מבית"ר בתל-אביב. אל חברי המפקדה צורף אליהו בן-חורין מן המפלגה הרוויזיוניסטית, שהכיר את תהומי ואת גיורא מתנועת הנוער "החלוץ" באודסה ועלה איתם יחד ארצה. תהומי הפך למפקד הארגון המאוחד. את תפקיד מפקד סניף ירושלים מילא גיורא שהפסיק את לימודיו וחזר לארץ לפי בקשתו של תהומי. בחיפה הוקם הסניף בידי אליהו בן-גרא ואברהם זיו שהכירו את תהומי וגיורא בתנועת הנוער "החלוץ" באודסה ועלו איתם יחד ארצה. בן-גרא וזיו היו חברים ב"הגנה", אולם נפגעו מן היחס לתהומי, שלא היה רוויזיוניסט כלל, ולכן עזבו את ה"הגנה" ועברו לתמוך בתהומי. אדם נוסף שהצטרף לפיקוד היה נחום לוין, שפיקד על חניכי בית"ר בחיפה והורה להם להצטרף לארגון. תהומי לא רצה להקים עוד סניפים כיוון שלא היו לארגון אמצעים, אולם הסכים להקים עוד סניף אחד, בצפת. בצפת היה סניף של ה"הגנה" שמפקדו עזב ב-1932, ולא נשלח אליו מפקד חדש. אנשי צפת ביקשו מה"הגנה" לטפל במצב וכשבקשתם לא נענתה הודיעו ל"מוסדות הלאומיים" כי החליטו לחבור אל האצ"ל. מפקד האצ"ל בצפת היה יעקב שליטין, שהיה חניך קורס המפקדים השני של ה"הגנה", בו השתתפו תהומי וגיורא. בארבעת הסניפים יחדיו היו חברים 300 איש. בסניפים הוקמו ועדים ציבוריים שגייסו כסף לארגון החדש. הכסף שגייסו כיסה את ההוצאות החודשיות של המפקדה והסניפים.¹⁹⁹

כיאה לארגון ששאף להיות צבאי יותר מן ה"הגנה", היה האצ"ל מאורגן ובנוי בצורה צבאית, אותה קבע תהומי, והקפידו בו על הלבוש ועל המשמעת. הלוחמים היו לובשים מעין מדים שבתחילה היו תלבושת ספורט ונעלי ספורט, ומאוחר יותר עברו ללבוש בגדים בצבע חאקי, אותם חגרו בחגורה

¹⁹⁸ לפידות, עמ' 47-48.

¹⁹⁹ לפידות, עמ' 36-52 ואופיר, עמ' 34-35.

שחורה, ונעלו נעליים שחורות. קבוצת הלוחמים הקטנה ביותר, המקבילה ל"כיתה", נקראה "קבוצה" ומנתה 20 לוחמים שעליהם פקדו מפקד קבוצה וסגן. בתקופה מאוחרת יותר אוחדו שני התפקידים ומפקד הקבוצה נקרא סגן. בין שתי קבוצות לשלוש הרכיבו מחלקה (שמאוחר יותר קיבלה את השם "גונדה"), ושלוש מחלקות היו פלוגה. הפלוגות היו כפופות לסניפים. מפקדי הסניפים ומפקדי המחוזות היו כפופים ישירות למפקד הארגון. קורס הסגנים היה הקורס היחיד בארגון שעברו המפקדים מכלל הדרגות, והעלאה בדרגה הייתה תלויה בכישורים, בניסיון וביכולת שהפגין המפקד. הצבאיות של הארגון התבטאה בשמו "הארגון הצבאי הלאומי", שם שעל אף שנקבע כבר ב-1932 לא הרבו להשתמש בו, כדי לא להרגיז את התומכים בארגון. שני מאפיינים צבאיים נוספים בארגון היו המנון, "חיילים אלמונים", ודגל. הדגל היה דגל הלאום, דגל לבן שעליו שני פסים ומגן דוד כחול, ועליו שורטטו בזהב מגן-דוד והכיתוב "הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל".²⁰⁰

גיורא, מפקד סניף ירושלים, לא ראה את האצ"ל כארגון מקביל ל"הגנה", השונה ממנה רק מבחינה ארגונית בלבד, אלא כארגון שונה מהותית ואידאולוגית ממנו. הארגון, לדידו, היה גרעין עתידי לצבא עברי, ולשם כך היה צורך להנהיג בו צבאיות. כדי ליצור את גרעין הצבא העתידי, קיבץ סביבו גיורא קבוצה של מפקדים צעירים מסניף ירושלים. לאותם המפקדים היו כמה מאפיינים משותפים: ראשית, הם היו בעלי השקפת עולם ציונית-ימנית דומה יחסית. שנית, רובם לא רצו לחזור ל"הגנה" ולא התגעגעו לאותה תקופה. שלישית, הם היו אינטלקטואלים, רובם סטודנטים מן האוניברסיטה העברית. הקבוצה, שנקראה בשם "הסוֹחָבָה" (בערבית: חבורת רעים), מנתה צעירים שמילאו בדרך כלל תפקידים מרכזיים בתקופות מאוחרות יותר בארגון. חברי הקבוצה היו: חיים שלום הלוי, דוד רזיאל, הלל קוק, אברהם שטרן, יהונתן אפל, מנחם ארקין, אליעזר יצחקי ובנימין כהן-אהרונב.²⁰¹

"הסוֹחָבָה" היו אלו שעיצבו את דמותו האידאולוגית של הארגון. נוסף על גיבוש נוסח השבועה לארגון והצעת שמו, הם הוציאו את עיתון הארגון. חברי המערכת שערכה את העיתון, שנקרא בשם "המצודה", היו גיורא, הלוי, שטרן, רזיאל ופרץ כרמלי. כעיקרון, היו כל חברי הארגון אמורים לשלוח מאמרים לפרסום בעיתון. בפועל, קצב שליחת המאמרים היה נמוך למדי ולכן נאלצו חברי המערכת לכתוב בעצמם את רוב המאמרים. סך הכל יצאו שישה גיליונות בין השנים 1932-1933. כל אחד מחברי המערכת כתב בדרך כלל מדור קבוע שהופיע בכל או ברוב הגיליונות. כל מאמר סומן באות או בכינוי של כותבו מטעמים מחתרתיים, וחברי המערכת, למעט גיורא, לא ידעו מי המחבר. חלוקת המדורים הייתה כך: גיורא כתב את המאמרים האידאולוגיים, שטרן כתב שירים וסקירות אקטואליות המבוססות על עיתוני התקופה, רזיאל כתב מאמרים צבאיים אותם עיבד מספרות מקצועית-צבאית, מאמרים אלו העידו על השאיפות הצבאיות של הארגון כיוון שלא היו רלוונטיים כל כך למחתרת, כרמלי כתב על תנועות השחרור בעמים והלוי כתב את המדורים ההיסטוריים-אקטואליים, בהם ניתח מאורע היסטורי והסיק ממנו לקח לעתיד. המאמרים שנכתבו על ידי חברי הארגון היו מגיעים ישר אל

²⁰⁰ לפידות, עמ' 54-55, אופיר, עמ' 58, הלוי, עמ' 12-23.

²⁰¹ הלוי, עמ' 12-14, לפידות, עמ' 52 ואופיר, עמ' 51.

מערכת העיתון אם מחברם היה מסניף ירושלים ומאמרים מהסניפים האחרים נאספו על ידי גיורא, שהגיע לעיתים קרובות אל סניפי הארגון השונים.²⁰²

את המאמרים שהגיעו אל מערכת "המצודה" היו העורכים קוראים ומדיינים עליהם. כשאושרו מאמרים לגיליון מסוים, היה הלוי, שעבד כמזכיר בקופת חולים, מדפיס אותו במכונת הכתיבה שהייתה במשרד הקופה. לאחר כמה ערבים של עבודה, היו מוכנים שישה עותקים מכל גיליון. ארבעה עותקים נמסרו לגיורא, שהעביר שלושה מהם אל סניפי הארגון בירושלים, תל-אביב וחיפה. העותק הרביעי הופקד בארכיון האצ"ל. שני עותקים נוספים נשארו אצל הלוי. לאחר שגיליון טרי הגיע אל הסניף, היו מפקדים מתאספים והעיתון היה מוקרא בפניהם, ואחר כך היה הגיליון נמסר בסבב אל מפקדי הפלוגות שקראו את הגיליון לפני פקודיהם במפקד.²⁰³

בגיליון הראשון של "המצודה" הסביר גיורא את תפקיד העיתון ואת מהות הארגון: "עתוננו זה יהיה מוקדש לתפקיד החשוב והקדוש ביותר בהקמת המולדת העברית [...] תפקיד ההגנה. [...] עתוננו זה הוא כלי ביטוי לאותו הכוון, הגורס אך ורק יעוד אחד קדוש – היעוד הלאומי – ואינו מכיר בשום אידיאלים צדדיים כל עוד המולדת אינה בנויה על תלה; והוא יקדיש את דפיו לחנוך ארגוננו בדרך זו. הוא יתאמץ להחדיר בלבו את ההכרה, כי – אין דבר קדוש יותר מן השמירה על הכבוד היהודי, אין דבר קדוש משמירה על הקרקע היהודי, אין דבר קדוש יותר משמירה על החיים היהודיים. [...] כל צעיר וצעיר הנכנס למערכותינו חייב לראות את עצמו כאילו על ידו היא יכולה ועתידה לבוא הצלת ישראל והצלת המולדת. לשם כך הוא לומד את תורת ההגנה; לשם כך הוא מקבל עליו את המשמעת החמורה; לשם כך הוא מקדיש את כל כחו ומאדו את כל הגיגי-רוחו בתקופת השלום, בהכנה לרגע הסכנה".²⁰⁴ מאמרים נוספים שהופיעו בגיליון זה היו מאמר של הלוי שהופיע לכבוד יום פטירתו של הרצל, בו ניתח את האזכורים על הצבא בכתבי הרצל והסיק את הלקח לתקופה²⁰⁵, רשימה של רזיאל לזכר חבר שנהרג,²⁰⁶ סקירה של שטרן על האנטישמיות לאורך ההיסטוריה²⁰⁷, הבעת ביקורת על ידי גיורא על הפציפיזם בנוער היהודי-גרמני²⁰⁸, רשימה של כרמלי על תנועות השחרור בעמים²⁰⁹ ומדור צבאי שנכתב ככל הנראה על ידי רזיאל.²¹⁰

²⁰² נאור, עמ' 61, לפידות, עמ' 52 והלוי, עמ' 12-14.

²⁰³ הלוי, עמ' 12-13.

²⁰⁴ הלוי, עמ' 12-14.

²⁰⁵ ה' (חיים שלום הלוי), "לכ' בתמוז", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 18-19.

²⁰⁶ אינפנטריסט (דוד רזיאל), "לזכר חבר", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 19.

²⁰⁷ ש' (אברהם שטרן), "ישראל בתפוצותיו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 19-20.

²⁰⁸ א' (אברהם גיורא), "הפציפיזמוס בנוער היהודי בגרמניה", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-
1948, תל-אביב, 1978, עמ' 20-21.

²⁰⁹ כ' (פרץ כרמלי), "תנועות השחרור בעמים: הבולגרים", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 21-22.

²¹⁰ "המדור המקצועי", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 22.

הגיליון השני יצא לאור בחודש אב, ועל כן הוקדש לפרעות תרפ"ט, לזכרם של הנרצחים ולכבודם של הלוחמים. הגיליון נפתח בהצהרת כבוד ללוחמים ולקורבנות, ובהצהרה מוזכר שם הארגון כ"ארגון צבאי לאומי": "מתוך רגש של הערצה וכבוד עומדים אנו, חברי הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, בפני אותם ימי מלחמת הכבוד של האומה בעד ארצה וקיומה, ימים שירשמו בדף הכבוד של אומתנו עשירת הסבל ורבת היסורים"²¹¹. בגיליון הופיעו גם מאמר של הלוי על הכותל בהקשר לפרעות תרפ"ט²¹², הסקת מסקנות מהפרעות ומההגנה שנכתבה על ידי גיורא²¹³, המנון הארגון "חיילים אלמונים", שנכתב על ידי שטרן²¹⁴, מאמר על עמידת היהודים בפני הצלבנים בחיפה²¹⁵ וקטעי זיכרונות של חברים בארגון שנלחמו בימי פרעות תרפ"ט.²¹⁶

חלק ממאמרי הגיליון השלישי עסקו בנושא בר-כוכבא. המאמר הראשון בגיליון הוא מאמר מאת פרופסור יוסף קלוזנר, והוא עוסק בלקח שאותו יש ללמוד מימי בר-כוכבא: "[...] החיים הפרטיים יקרים אם הם חלק מחיים לאומיים חופשיים ומכובדים. הם אינם שוים כלום, אם הם חיי-כלב וחיי-עבד. ולפיכך ההתקוממות לחיי-שעבוד תמיד מוסרית היא, אם היא גומרת בנצחון או במפלה. [...] דעו לכם שהמולדת נקנית בדמים, שהמולדת נקנית ביסורים ושהמנוצח מתוך שאיפה לחיי כבוד וחירות הוא המנוצח! [...] זאת היא תורת בר-כוכבא המנוצח-המנוצח: שמפלתו היא נצחון, מפני שמלחמתו היא לא לשם הנאה פרטית או לשם כבוד מדומה, אלא לשם חירות עם ושחרור-ארץ"²¹⁷. מאמר נוסף באותו גיליון, מאמרו של גיורא, עוסק אף הוא באותו הנושא וברעיון הקנאות²¹⁸. פורסמו גם שיר של טשרניחובסקי על מותו של בר-כוכבא²¹⁹, רשימה של גיורא²²⁰ וסקירה של הלוי²²¹ לרגל

²¹¹ הלוי, עמ' 23.
²¹² ה' (חיים שלום הלוי), "כתלנו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 23.
²¹³ א' (אברהם גיורא), "לקח אב תרפ"ט", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 24.
²¹⁴ ש' (אברהם שטרן), "חיילים אלמונים", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 24.
²¹⁵ כ' (פרץ כרמלי), "קטעי זכרונות", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 25, דרור לעם, "גבורי מאה שערים", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 25, כ' (פרץ כרמלי), "ששה נגד מאות", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 25-26, י"א, "בחזית מערב ירושלים", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 26-27 ור"ש (רפאל שפירא), "זכרונות מעבר בלתי נשכח", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 27-29.
²¹⁶ "הגנת היהודים בחיפה לפני 830 שנה", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 29.
²¹⁷ הלוי, עמ' 31.
²¹⁸ א' (אברהם גיורא), "מרד בר-כוכבא", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 31-32.
²¹⁹ טשרניחובסקי ש', "צואת בר-כוכבא", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 32.
²²⁰ א' (אברהם גיורא), "ליובל הגדודים", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 32-33.
²²¹ ה' (חיים שלום הלוי), "פלא הגדוד", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 33.

15 שנה ליסוד הגדודים העבריים, זיכרונות ממאורעות תרפ"ט²²², קריאה להצטיידות חברים
בנשק²²³, חלק שני מרשימותיו של כרמלי על תנועות שחרור בעמי העולם²²⁴, סקירה אקטואלית של
שטרן על המתרחש אצל הערבים ועל הפגיעה ביהודים²²⁵ ושתי רשימות השונות זו מזו לגמרי מאת
רזיאל: האחת היא רשימה היתולית על פעילותם של חברי הארגון כסדרנים ב"מכביה"²²⁶ והשנייה
היא סקירה על בתי הדין והמשפט הצבאיים.²²⁷

הגיליון הרביעי פתח בשבועת חברי סניף ירושלים לאחר שהדגל הראשון של הארגון נמסר להם:
"אנחנו נשבעים להיות נאמנים לדגל של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, להיות נכונים בכל רגע
לכל פעולה להגשמת תקומתנו השלמה של עם ישראל חופשי בארצו, שהוא סמל לה, לחיות ולמות
בשבילו"²²⁸. בגיליון פורסמו בין היתר: מאמר אידיאולוגי על "השומר"²²⁹, רשימה על שרה אהרונוסון
המוקדשת לחברות הארגון שנכתבה על ידי הלוי²³⁰, סקירה אקטואלית של שטרן על המתרחש אצל
הערבים ועל הפגיעה ביהודים²³¹ ומדור צבאי-מקצועי שנכתב בין היתר על ידי רזיאל על המשפט
הצבאי, תכונות הנדרשות ממפקד ושאלות ותשובות (כמו מה אמור לעשות חבר בארגון אם הוא
נתפס עם נשק ברחוב).²³²

²²² ר"ש (רפאל שפירא), "זכרונות מעבר בלתי נשכח", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 33-34.

²²³ ה' (חיים שלום הלוי), "לשאלת הזדינותנו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 38.

²²⁴ כ' (פרץ כרמלי), "תנועות השחרור בעמים: הבולגרים", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 34-35.

²²⁵ ש' (אברהם שטרן), "אנחנו ושכנינו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 36.

²²⁶ אינפנטריסט (דוד רזיאל), "במערב אין כל חדש", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 36-37.

²²⁷ אינפנטריסט (דוד רזיאל), "המדור המקצועי", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 37-38.

²²⁸ הלוי, עמ' 39.

²²⁹ א' (אברהם גיורא), "ליובל השומר", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 39.

²³⁰ ה' (חיים שלום הלוי), "קדושת זכרון-יעקב", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 39-40.

²³¹ ש' (אברהם שטרן), "אנחנו ושכנינו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 40-41.

²³² אינפנטריסט (דוד רזיאל), "המדור המקצועי", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 43.

הגיליון החמישי שיצא היה קצר יחסית, וכלל שתי רשימות קצרות ושתיים ארוכות יותר. אחד מן המאמרים הקצרים יותר נכתבו על ידי גיורא, שכתב על דמותו של יוסף טרומפלדור²³³ ואת השני כתב הלוי, ובו הספיד את יוסף בנימיני מן הגדוד העברי שנרצח על ידי בדואים שהסיגו את שטחו²³⁴. הרשימות הארוכות יותר נכתבו על ידי שטרן ורזיאל. שטרן סקר במסגרת מדורו הקבוע את המתרחש אצל הערבים ואת הירצחו של בנימיני²³⁵ ורזיאל כתב על השגת יתרון האש.²³⁶

הגיליון השישי והאחרון כלל: שני מאמרים של הלוי²³⁷, רשימה של גיורא²³⁸ ושיר של שטרן²³⁹ שנושאם הוא חברות הארגון, מאמרון של אליעזר יצחקי על מסירות חיילי סין ועל המסירות הנדרשת מחבר האצ"ל²⁴⁰, סקירה של כרמלי במסגרת המדור על תנועת השחרור בעמים²⁴¹, זיכרונות ממאורעות תרפ"ט²⁴², סקירה אקטואלית של שטרן על המתרחש אצל הערבים ועל הפגיעה ביהודים²⁴³ ומדור צבאי מאת רזיאל המדבר על יחידות הצבא ועונה על שאלות אקטואליות.²⁴⁴

אחרי הגיליון השישי פסקו הגיליונות עוד מלהופיע. דבר זה קרה בגלל מחסור במאמרים לעיתון, ובעיקר בגלל העובדה שגיורא עבר לפקד על סניף תל-אביב במקום על סניף ירושלים, והדבר גרם להתפרקות המערכת. לסגנו של גיורא בתל-אביב מונה משה רוזנברג, ובירושלים מונה למפקד יוסף בר-נון, שהשתתף בקורס המפקדים השני של ה"הגנה" יחד עם גיורא ותהומי.²⁴⁵

סקירת המאמרים מראה כי האצ"ל לא ראה את תפקידו בהגנה על הישוב היהודי בלבד, אלא ראה בעצמו גוף שתפקידו ליצור ולהחדיר אידאולוגיה לחבריו ולישוב היהודי. רעיון זה משתקף ברשימות

²³³ א' (אברהם גיורא), "טרומפלדור", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 45.

²³⁴ ה' (חיים שלום הלוי), "על הקבר החדש", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 45.

²³⁵ ש' (אברהם שטרן), "אנחנו ושכנינו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 45-46.

²³⁶ אינפנטריסט (דוד רזיאל), "המדור המקצועי", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 46-47.

²³⁷ ה' (חיים שלום הלוי), "אנו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 48 ו' (חיים שלום הלוי), "בחזית העברית בגולה", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 48-49.

²³⁸ א' (אברהם גיורא), "החברה בארגוננו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 49.

²³⁹ ש' (אברהם שטרן), "אם החיים", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 49.

²⁴⁰ א"י (אליעזר יצחקי), "מוסר סין", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 50.

²⁴¹ כ' (פרץ כרמלי), "תנועות השחרור בעמים: צ'כוסלובקיה", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 50.

²⁴² ר"ש (רפאל שפירא), "זכרונות מעבר בלתי נשכח", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 51.

²⁴³ ש' (אברהם שטרן), "אנחנו ושכנינו", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 51-52.

²⁴⁴ אינפנטריסט (דוד רזיאל), "המדור המקצועי", הלוי ח"ש (עורך), המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978, עמ' 52-53.

²⁴⁵ אופיר, עמ' 24, הלוי, עמ' 12.

האקטואליות והאידיאולוגיות שכתבו הלוי, גיורא ושטרן. חברי העיתון שאפו גם ליצור הווי ארגוני, ולכן כתבו פרסמו זיכרונות של חברים וקטעים היתוליים יותר. העובדה שבכל גליון עסקו בנושאים צבאיים מעידה בבירור כי האצ"ל שאף להיות צבא העם היהודי ולא להישאר בגדר מחתרת מקומית.

קצת לפני שיצא הגיליון השישי של "המצודה", ביקר בארץ ישראל נשיא אגודת "מכבי" העולמית, הלורד מלצ'ט. לפי בקשתו, מלצ'ט הובא על ידי אורי נדב, יושב ראש "מכבי" וחברו של תהומי לביקור בקורס סגנים של האצ"ל. הלורד פגש שם את תהומי ושאל אותו האם יהיה מוכן לדון על איחוד עם ה"הגנה". תהומי השיב בחיוב ומנה לכך שני תנאים, שאחד מהם הציב כבר בימי הפילוג הראשון: האחד, שהארגון המאוחד יהיה צבאי יותר, ושנית שלא יהיה כפוף למפלגה כלשהי. תהומי הציג את הרעיון לאיחוד בפני חברי הארגון ונתקל בהתנגדות. ההתנגדות הובעה בעיקר על ידי אלו שהיו קשורים למפלגה הרוויזיוניסטית ועל ידי המפקדים הצעירים, שמהם הביעו הלוי, רזיאל ושטרן את ההתנגדות החזקה ביותר. בסופו של דבר, תהומי השיב בחיוב ומלצ'ט פנה לשוחח עם חברי ה"הגנה". גם ב"הגנה" התנגדו לאיחוד ובעיקר לכך שתהומי יצורף למפקדה ושאליהו בן-חורין, שהיה חבר במפלגה הרוויזיוניסטית, יצטרף אל מרכז הארגון המאוחד. למרות זאת, השיבו ראשי ה"הגנה" תשובה חיובית גם הם. תהומי הציג את ההסכם בפני הסניפים ובפני ראשי המפלגה הרוויזיוניסטית והם אישרו אותו. לאחר שהושגה הסכמה מכלל הצדדים, החל האיחוד לצאת לפועל. הוקמו מפקדה ומרכז, ובתחילת אפריל 1933²⁴⁶ נכנס האיחוד לתוקף. חצי שנה לאחר מכן היה אמור להתבצע מיזוג מלא של חברי הארגונים והנשק. זמן קצר לאחר מכן, לקראת חג נבי מוסא שבו היו עלולות להתפתח מהומות ופגיעה ביהודים, כבר גייסה המפקדה המאוחדת חברים וחילקה את איזורי ההגנה בין הארגונים. האיחוד החזיק בערך שלושה שבועות, עד לשביעי של פסח (17.04.33).²⁴⁷

בחול המועד פסח של אותה שנה ערכה תנועת בית"ר כינוס ארצי. בשביעי של פסח, נערכו תחרויות ספורט באחד המגרשים בעיר, ובסיומן התכוננו חברי בית"ר לצאת לתהלוכה ברחובות העיר. כשהגיעה הקבוצה הראשונה אל קופת החולים של ה"הסתדרות" רחוב אלנבי, חיכו לה שם חברי קיבוצים, חברי תנועות נוער סוציאליסטיות ופועלים והחלו לקרוא לעברם קריאות בוז. ברחוב פוזרו פתקים כנגד המפלגה הרוויזיוניסטית, והמהומה החריפה לידי אלימות. נזרקו אבנים ואנשים הוכו ללא הבחנה, חלקם בברזלים קהים. כששככה המהומה, התברר כי 24 בית"רים נפצעו ונזקקו לטיפול רפואי, רובם נערים בני 12-14.²⁴⁸

ההתנפלות המאורגנת על חברי בית"ר גרמה לזעזוע בישוב, גם בקרב אלו שלא היו רוויזיוניסטים. כמעט כל העיתונים גינו את ההתנפלות ועיריית תל-אביב פרסמה גילוי דעת, בו היא מוקיעה את המעשה. גם באצ"ל גרם המעשה לזעזוע ותהומי דרש מדב הוז, שהיה מחברי מרכז הארגון המאוחד

²⁴⁶ במקור בו השתמשתי לפסקה זו, כתוב שהאיחוד התבצע בתחילת ניסן תרצ"ג. א' ניסן תרצ"ג חל ב-28.03.33, ועל כן כתבתי שהאיחוד התבצע בתחילת אפריל. מאותה סיבה כתבתי שהאיחוד החזיק בערך שלושה שבועות, כי שביעי של פסח חל בכ"א ניסן, ובשנת תרצ"ג חל ב-17.04.33.

²⁴⁷ לפידות, עמ' 56.

²⁴⁸ לפידות, עמ' 61 ואופיר, עמ' 61.

וממארגני ההתנפלות, לגנות את המעשה, אך הוא סירב. תהומי התייעץ עם הוועדים הציבוריים של הסניפים, וכולם היו בדעה שיש לבטל את ההסכם.²⁴⁹

לאחר ניסיון האיחוד כתב הלוי, שהיה ממתנגדי ההסכם, מאמר ב"המצודה" בשם "אנו" ובו הסביר את מהותו של האצ"ל, כארגון נפרד, השונה מן ההגנה: "הגנה?... לא, הרבה יותר מזה. ואפילו לא ארגון צבאי לאומי בלבד: בית היוצר לנשמת אומה חדשה; מהפכה בנפש היהודי הזקנה; שינוי ערכין בחנוך הנוער העברי וכווננו – זהו מה שאנו עושים בעבודתנו היומיומית הקטנה. [...] הגנה? כן, גם הגנה. ואולם ההגנה וכלי ההגנה הם רק סעיף אחד בתכנית גדולה ומקיפה, רק מכשיר לאחוד זה, לצמוד, לרתוק אותו הכח האחד והמאחד, שיכבוש לעם ישראל את המחרת, הגדול והמזהיר".²⁵⁰

ביוני 1933 נרצח ד"ר חיים ארלוזורוב, יו"ר המחלקה המדינית בסוכנות היהודית וממנהיגי תנועת הפועלים בארץ, בעת טיול על חוף הים בתל-אביב. ברצח הואשמו שלושה פעילים מן המפלגה הרוויזיוניסטית. שירות הידיעות של ה"הגנה" גויס בידי ה"הסתדרות" לאיסוף חומרים נגד החשודים, והיו חברי "הגנה" שלא הרגישו בנוח עוד לשרת בה. אותם אנשים עזבו את הארגון, ועברו לשרת באצ"ל. האצ"ל התרחב מאוד, ונוצר צורך דחוף להשיג עוד נשק ולהקים עוד סניפים. צורך דחוף נוסף היה הקמת וועד מפקח שתחתיו תפעל המחתרת. לצורך כך תהומי נסע לפראג, שם התקיים הקונגרס הציוני ה-18. תהומי כינס נציגים ממפלגות הגוש האזרחי, גוש הימין, ודן איתם בנושא. לאחר שדנו בנושא, הוקם הוועד. חברי הוועד היו: הרב מאיר ברלין ממפלגת המזרחי, מאיר גרוסמן ממפלגת המדינה היהודית, יהושע סופרסקי ממפלגת הציונים הכלליים וזאב ז'בוטינסקי ממפלגת הצה"ר. הממשלה המנדטורית גירשה את ז'בוטינסקי מהארץ בשנת 1930 ואסרה עליו להגיע אליה, ולכן ייצג אותו בדיוני הוועד אליהו בן-חורין. הוועד היה מתכנס במקרי הצורך ודן בעניינים פוליטיים עקרוניים. בנוסף לוועד, הוקמה גם מועצה ציבורית גדולה יותר שהורכבה מנציגי מפלגות הימין.²⁵¹

בשנת 1933 גברו גלי העלייה לארץ ומספר העולים עמד על כמעט 40,000. המופתי הצליח לארגן כמה אלפי ערבים שיצאו להפגנות נגד מכירת קרקעות ליהודים על ידי הממשלה ונגד מדיניות העלייה. למרות שההפגנות כוונו נגד הממשלה, היו האצ"ל וה"הגנה" במצב כוונות. הארגונים שיתפו זה את זה במידע בטחוני חשוב, אך לא שיתפו פעולה זה עם זה או חילקו ביניהם את העמדות. אם היה איזשהו תיאום, הוא נעשה בשטח. "הוועד הפועל הערבי" עודד את הערבים לפעול נגד הממשלה ונגד היהודים, והערבים אכן יצאו לשטח. ההתפרעויות דוכאו ביד קשה על ידי המשטרה ועל ידי הארגונים, ובניגוד למאורעות תרפ"ט, לא נהרג או נפצע אף יהודי.²⁵²

בשנתיים הבאות, חלה רגיעה יחסית והאצ"ל התמקד בהקמת סניפים, גיוס חברים, אימונים, קורסי סגנים ורכישת נשק. עד לשנת 1933 היו בארגון ארבעה סניפים בחיפה, תל-אביב, צפת וירושלים

²⁴⁹ לפידות, עמ' 61.

²⁵⁰ ה' (חיים שלום הלוי), עמ' 48.

²⁵¹ אופיר, עמ' 67-68 ולפידות עמ' 61-63.

²⁵² אופיר, עמ' 73-74.

וגרעין קטן ברמת-גן, שהיה כפוף למפקד סניף תל-אביב. המושבה הראשונה שבה קם סניף הייתה כפר-סבא. חברי הסניף היו בית"רים מפלוגות העבודה ועליהם פיקד חנוך סטרליץ. תוך שלוש שנים מנה הסניף 60 חברים. סטרליץ פיקד גם על סניף הרצליה שהוקם ב-1934. אהרן חייכמן מסניף כפר-סבא עבר לרמת-גן והרחיב את הסניף, עד שמנה 180 איש בשנת 1936. במושבות התבססו סניפי האצ"ל בעיקר על חברי בית"ר. ולכן, הקמת פלוגות עבודה של בית"ר בחדרה ובנתניה ב-1933 ובזיכרון יעקב ובבנימינה ב-1935, גרמה לכך שהוקמו גם בהן סניפי אצ"ל. ריבוי הלוחמים גרם לקיום קורסי סגנים בזה אחר זה. בשנת 1935 התקיים קורס אחד, ובשנת 1936 עוד שניים.²⁵³

מועמדים לארגון היו מתקבלים לאחר ששני חברים המליצו עליהם. תהליך הגיוס כלל שני שלבים. ראשית, המועמד הוזמן לוועדת קבלה. ועדת הקבלה התקיימה בחדר חשוך, לאור פנס, כך שהמועמד לא ראה את חברי הוועדה. הוא היה נשאל לסיבות שגרמו לו להחליט להתגייס והוסבר לו על סכנות המאסר, הפציעה והמוות כחבר מחתרת, לבסוף הסבירו לו כי הוא חייב לשמור סוד. אם אכן נשאר איתן בדעתו להצטרף ותשובותיו סיפקו את המפקדים, היו מודיעים לו שייצרו איתו קשר. בשלב השני, היו מגבשים יחידות שמנו עשרה מועמדים, ולאחר שעברו טירונות נערך טקס ההשבעה. את הטקס פתח מפקד בכיר ואחרי שסיים לדבר היו הטירונים נשבעים לארגון לפי הנוסח שקבעה "הסוֹחֶבָה" ואישרה המפקדה: "מתוך הכרתי המלאה, בלי שום כפיה מן החוץ, הנני נשבע להיות חיל נאמן לארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל, המגן על הרכוש, הנפש והכבוד הלאומיים ומסייע לתקומת העם השלמה בארץ אבותיו. הנני מקבל על עצמי ציות ללא סירוב ושתיקה מוחלטת בכל מה שאני יודע ואדע בענייני הארגון. הנני מקבל על עצמי להישמע למפקדי ולמלא אחר כל פקודותיהם בכל מקום ובכל זמן. כה ייתן וכה יוסיף לי שומר ישראל"²⁵⁴. לאחר שעבר טקס זה היה הופך לחבר בארגון.²⁵⁵

בתחום רכישת הנשק פעלו תהומי ושטרן. בתחילה היה תהומי רוכש בפולין אקדחים ומעבירים לארץ במזוודות. לאחר שהתבססה תשתית משלוחי האקדחים, פנה תהומי לשטרן, שלמד באותה תקופה באיטליה וביקש ממנו להפסיק את לימודיו ולנסוע לפולין כדי להיות אחראי על משלוחי הנשק. שטרן הסכים, ובמשך שנתיים, בין השנים 1934-1936, היה אחראי למשלוחי הנשק. בנוסף, ניהל שטרן בפולין את תחום הנישואים הפיקטיביים של חברי הארגון. מאחר שמדיניות העלייה קבעה שרווק בעל דרכון ארץ-ישראלי היה יכול להעלות את אשתו ארצה בלי סרפיטיקט, היו חברי אצ"ל רווקים יוצאים לפולין ונישואים לאלו שרצו לעלות ארצה. בכסף שקיבלו תמורת החתונה היו רוכשים נשק. בארץ היה ניתן הגט. בשנת 1936 נמצאה דרך קלה יותר לרכישת נשק ושטרן חזר ארצה ומונה למזכיר המפקדה. בחורף 1936 הגיעה לארץ אוניה פינית ועליה תערוכה של התעשייה הפינית. תהומי קיבל הודעה על כך משירות הידיעות של אצ"ל ונסע לחיפה כדי לבחון את הנשק הפיני. הוא גילה באוניה

²⁵³ אופיר, עמ' 71-70 ולפידות, עמ' 71.

²⁵⁴ לפידות, עמ' 72.

²⁵⁵ לפידות, עמ' 71-72.

תת-מקלע זול יחסית, חיקוי מוצלח של תת-מקלע אמריקאי יקר יותר. תהומי החליט שתת-המקלע יכול לשמש את האצ"ל והחל לחפש דרך להשיגו. הוא נסע להלסינקי בפינלנד, שם יצר קשר עם בית החרושת וערך איתם הסכם לרכישת נשק. המשלוח הגיע לארץ בתוך מדחסי אוויר ישנים שנקנו לצורך ההובלה, יחד עם המוצגים לביתן פינלנד ביריד המזרח שהתקיים בתל-אביב. כשחזר לארץ, לקח תהומי את הנשק מהביתן. הנשק ששימש במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט מצא חן בעיני ועדי הביטחון של המושבות ובפני אנשי ה"הגנה". תהומי התחיל לרכוש גם עבורם נשק, והפרש בין מחיר הקנייה למחיר המכירה שימש לרכישת נשק נוסף לארגון.²⁵⁶

בעיה נוספת הקשורה לנשק הייתה חוסר הימצאותם של ספרי הדרכה בעברית. כדי לפתור את הבעיה, כתבו אברהם שטרן ודוד רזיאל, שנהג לקרוא ספרות צבאית לועזית, ספר הדרכה לירי באקדח. הספר מנה 240 עמודים ו-11 פרקים ונקרא "האקדח". לשם הסוואה נקרא מחברו ד. ראש, ראשי תיבות של שמות המחברים. גם שם המוציא לאור שונה, ולמרות שהספר הודפס בדפוס של חבר המחתרת בנחלת שבעה שבירושלים, נכתב ששם המוציא לאור הוא "הוצאת הספריה המרכזית של ברית חיילי החזית היהודים" ושנדפס בדנציג. המונחים העבריים נקבעו בהתייעצות עם פרופסור קלזנר והמשוררים שאול טשרניחובסקי ויונתן רטוש. עם סיום הכתיבה, אישר תהומי את נוסחו הסופי. הספר שימש גם את ארגון ה"הגנה" ופרקיו נלמדו באצ"ל בקפדנות רבה. את עשרת כללי הזהירות בשימוש באקדח היו חברי המחתרת צריכים לשנן ולדעת בעל פה. ספר נוסף שכתב רזיאל עסק בתרגילי סדר ונקרא "תרגול הסדר המכונס והמרווח". גם על ספר זה חתם בכינוי, הפעם בשם 'י מגוש חלב, על שמו של אחד ממנהיגי מרד הקנאים ברומאים בימי חורבן בית המקדש השני. גם ספר זה הוצג כאילו יצא לאור בהוצאת "הוצאת הספריה המרכזית של ברית החזית היהודים" בדנציג.²⁵⁷

השגרה הופסקה באפריל 1936, עם פריצתם של מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט. המאורעות פרצו כתוצאה מהתגברות קצב העלייה היהודית שנבע מהתגברות האנטישמיות בפולין ומעליית הנאצים לשלטון. התגברות העלייה גרמה לפחד מקרב הערבים מפני איבוד הרוב המספרי בארץ, ולכן הם דרשו בתחילה מממשלת המנדט לאסור על מכירת קרקעות ליהודים ולהפסיק את העלייה. ב-19.04.36 נערך כנס ערבי לאומי בשכם שבו הוחלט לקרוא לשביתה קולקטיבית כנגד הממשלה ולהקים את ה"הוועד הערבי העליון" בראשותו של המופתי הירושלמי, חאג' אמין אל חוסייני. הוועד עודד את הערבים לשבות ולא לשלם מיסים עד שתגביל הממשלה את העלייה ותאסור על מכירת קרקעות.²⁵⁸

באותו יום בו הוכרז על השביתה, החלו הפרעות. המוני ערבים ביפו התנפלו על יהודים, רצחו תשעה מהם ופצעו 60. המשטרה התערבה והרגיעה את הרוחות, אך למחרת חזרה ההתנפלות. שבעה

²⁵⁶ אופיר, עמ' 69-70 ולפידות, עמ' 63-173.

²⁵⁷ לפידות, עמ' 72-73 ואופיר, 83-84.

²⁵⁸ לפידות, עמ' 77-78.

יהודים נוספים נהרגו, חנויות ובתים הוצתו ו-7,000 איש משכונות הספר של תל-אביב ומיפו נמלטו אל תל-אביב. המהומות התפשטו אל שאר הארץ וגברו עם הזמן. בהתחלה הייתה פגיעה ברכוש ובחקלאות ואחר כך החריף המאבק לפגיעה בתחבורה הציבורית היהודית באמצעות זריקת אבנים ופצצות ויריות ממארבים. גם יחידים שהלכו ברחובות הערים או נסעו בכבישים היו עלולים להירצח. גם הבריטים לא היו חסינים בפני הפרעות, ושיירות הצבא הבריטי שנעו בדרכים ותחנות משטרה הותקפו.²⁵⁹

כדי להגן על הישוב המותקף, שתפו האצ"ל וה"הגנה" פעולה באופן חלקי. ברמת-גן, לדוגמא, היה שיתוף פעולה מלא שכלל מפקדה משותפת, מחסני נשק משותפים ועמדות מגן שחולקו בין הארגונים. בתל-אביב ובימין-משה בירושלים חולקו איזורי ההגנה בין המחנות, אך לא היה תאום בין העמדות. למרות שיתוף הפעולה החלקי, היו חלוקים ביניהם הארגונים האם יש "להבליג", כלומר להגן באופן פסיבי, או שיש להתקיף. "המוסדות הלאומיים", וכך גם ה"הגנה" סברה כי יש להבליג, ואילו חברי האצ"ל חשבו שחייבים לנקוט במדיניות של התקפה.²⁶⁰

למרות דעתם של החברים והלחץ שהפעילו כדי לצאת לפעולות תגמול, סבר הוועד הציבורי של האצ"ל כי יש להבליג. בוועד המפקח היו הדעות חלוקות: שניים היו בעד ההבלגה, אחד בעד התקפה ואחד התלבט. תהומי הבין את החברים, אך חשש שפעולות התגמול יהפכו לפעולות נגד הבריטים וכך יסכנו את המחותרת ולכן אישר לצאת לפעולות תגמול אך הגביל את מספרן. אחת מפעולות התגמול שאישר תהומי הייתה ירי על הרכבת שעברה דרך תל-אביב ליפו, לאחר שקודם לכן נזרק רימון מתוכה ברחוב הרצל בתל אביב והרג ילד קטן. כתוצאה מן הירי נהרג ארמני ונפצעו חמישה ערבים. הפעולה גרמה להרתעה, והנוסעים החלו לנסוע עם חלונות סגורים. יש לציין שמארגני הפעולה רצו בהתחלה לפעול באופן חריף יותר, כמו ירי ברחובות יפו ממכונית משוריינת או מיקוש פסי הרכבת ופתיחה עליה באש, אולם תהומי סירב לכך. לצד הפעולות שאושרו, יצאו לעיתים הלוחמים לפעולות תגמול על דעת עצמם. אחת מאותן פעולות בוצעה במרץ 1937, לאחר שנרצחו שלושה יהודים ליד יבנאל. בנימין זרעוני, אחד ממפקדי הפלוגה בתל-אביב, הציע לתהומי להגיב. תהומי סירב, ועל כן החליט זרעוני לפעול בעצמו. זרעוני, יחד עם אריה יצחקי, ממפקדי המחלקה שהשתייכו לפלוגתו, ופקוד של יצחקי, שהיה משוכנע שהפעולה אושרה, יצאו יחד לפעולה. הם זרקו רימון לתוך בית קפה בכפר יאזור וגרמו לנפגעים ולהרס רב. אותו פקוד השתתף באותה תקופה בקורס סגנים בפיקודו של דוד רזיאל ונעדר ממנו כדי לצאת לפעולה. רזיאל בירר איתו את סיבת ההיעדרות, והוא סיפר בכלליות ובתמימות את הסיבה. נערכה חקירה וזרעוני ויצחקי הועמדו לדין

²⁵⁹ לפידות, עמ' 78-79.

²⁶⁰ אופיר, עמ' 87-88 ולפידות, עמ' 83.

וגורשו מן הארגון. כמה שבועות לאחר מכן, אירע הפילוג השני באצ"ל ושני הלוחמים חזרו אל הארגון.²⁶¹

כבר מרגע הקמתו ראה תהומי את האצ"ל כארגון זמני שיתאחד עם ה"הגנה" כשזו תקבל על עצמה את הדרישות שדרש ב-1931. גישה זו באה לידי ביטוי בהסכמתו של תהומי לקיים את הסכם מלציט אף על פי שחלק מחברי הארגון הביעו התנגדות להסכם. כשפרצו הפרעות, התחזקה התחושה שיש לאחד את שני הארגונים כדי להגן טוב יותר על הישוב. הוועד הלאומי דן בנושא, ואחר כך חוברה טיוטה לאיחוד על ידי ברל כצלנסון והרב ברלין.²⁶²

במקביל לניסיונות לאחד את ה"הגנה" ואצ"ל, הצטרפו חברי בית"ר רבים לאצ"ל. המפלגה הרוויזיוניסטית רצתה להשפיע יותר על הארגון, אולם תהומי סירב וטען שהאצ"ל על-מפלגתי ומקשיב להוראות כלל המפלגות בוועד המפקח ולא רק לאחת. נוצר מעין אבסורד באצ"ל ובהגנה. בעוד האצ"ל לא הצליח להגשים את המטרות שבגללן פרש תהומי מה"הגנה", ה"הגנה" התקדמה לעבר מטרות אלו. הצבאיות באצ"ל לא הוגשמה עקב מחסור באמצעים חומריים, ובמקום להיות כפוף ל"הסתדרות" כמו ה"הגנה" היה הארגון כפוף למפלגות הגוש האזרחי. ה"הגנה" לעומת זאת, כבר הכפיפה את עצמה ל"מוסדות הלאומיים".²⁶³

ז'בוטינסקי ותהומי החליטו להיפגש בפריז כדי לדון על האיחוד עם ה"הגנה" וכן על האצ"ל והתנועה הרוויזיוניסטית. בפגישה, שנערכה ב-5.12.36, טען ז'בוטינסקי כי איחוד בין המחותרות צריך לקרות בלבד עם האיחוד בהסתדרות הציונית²⁶⁴ ולכן תהומי אינו יכול לחתום על הסכם איחוד עם ה"הגנה" מבלי שז'בוטינסקי יסכים לכך. הוא אף הציע שתהומי והוא יחתמו על הסכם סודי שיסדיר את יחסיהם. תהומי התנגד בתחילה, כי הרגיש שזו התערבות של המפלגה הרוויזיוניסטית באצ"ל, אולם חתם כדי למנוע השתלטות עתידית של המפלגה הרוויזיוניסטית על אצ"ל. בפועל, הוא לא התכוון לקיים כלל את ההסכם. תהומי חשד כי אם לא יחתום, ז'בוטינסקי יצווה את הרוויזיוניסטים באצ"ל להשתלט על מחסני הנשק, שכן רוב האחראים על המחסנים היו קשורים למפלגה, ואז לא יהיה אפשרי להתמזג עם ה"הגנה". מיד לאחר החתימה כתב תהומי מכתב לממלא מקומו, אליהו בן-גרא, שירחיק את אנשי המפלגה הרוויזיוניסטית ממחסני הנשק. כפי שביקש, ביצע בן-גרא את פקודתו.²⁶⁵

²⁶¹ אופיר, עמ' 91-93, לפידות עמ' 87-89.

²⁶² לפידות, עמ' 92.

²⁶³ לפידות, עמ' 93.

²⁶⁴ אחרי ההתנפלות על הבית"רים ב-17.04.33 ואחרי רצח ארלזרוב ביוני של אותה שנה, התדרדרו היחסים בין המפלגה הרוויזיוניסטית והמפלגות הציוניות-סוציאליסטיות. בן-גוריון וז'בוטינסקי נפגשו כדי להסדיר את היחסים ביניהם ואף חתמו על הסכם, אותו הביאו לאישור בפני הנהגת המפלגה הרוויזיוניסטית ובפני ה"הסתדרות". הרוויזיוניסטים אישרו את ההסכם לאחר וויכוחים רבים וחברי ה"הסתדרות" התנגדו להסכם וההסכם בוטל. ביטולו של ההסכם, יחד עם וויכוח על שיטת הבחירות לקונגרס ואי-הסכמה של ההסתדרות הציונית לכך שהרוויזיוניסטים ינהלו פעילות מדינית בעצמם, הובילו לפרישת הרוויזיוניסטים מן ההסתדרות הציונית וליסוד ההסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח) בשנת 1935 (לפידות, עמ' 73-75).

²⁶⁵ לפידות, עמ' 93-94 ואופיר, עמ' 101.

אחרי חתימת ההסכם, המשיך תהומי בתהליך האיחוד ונפגש עם אליהו גולומב ובן-גוריון. במקביל, החלה הרגשת פילוג לשרור באצ"ל. חברי בית"ר הקימו תאים בתוך הארגון, וכך נוצרה מעין מחתרת בתוך האצ"ל. בינואר 1937 החליט הוועד המפקח של האצ"ל על איחוד עם ה"הגנה" כאשר המחתרת המאוחדת תהיה כפופה ל"וועד הלאומי", כך שהרוויזיוניסטים שהיו חברים ב"וועד הלאומי" יוכלו להצטרף לאיחוד. חברי הוועד המפקח רצו שגם הרוויזיוניסטים יצטרפו לאיחוד, אולם ז'בוטינסקי טען שאין לבצע איחוד בין הארגונים לפני שיהיה איחוד בין הצ"ח לבין ההסתדרות הציונית. בשל ההתנגדות, הוחלט לבצע את האיחוד מבלי שתשתתף בו המפלגה הרוויזיוניסטית. בתחילת אפריל שלח ז'בוטינסקי מכתב לתהומי ודרש ממנו לקיים את ההחלטות שהתקבלו בהסכם פריס. המכתב זירז עוד יותר את תהומי לעבר תהליך האיחוד, שכן הרגיש שז'בוטינסקי הופך את האצ"ל לקלף מיקוח על האיחוד בין הצ"ח להסתדרות הציונית. שבועיים אחרי קבלת המכתב כבר חתם תהומי על הסכם האיחוד עם ה"הגנה".²⁶⁶

בסוף אפריל התכנסו חברי הוועד המפקח ודנו באיחוד. למעט הרוויזיוניסטים, היו כולם בעד האיחוד. עקב חילוקי הדעות, הוחלט לקיים משאל חברים על העניין. חברי "הסוֹחֶבָה", יחד עם קבוצה מסניף כפר-סבא וחברי בית"ר מסניף תל-אביב החליטו לפעול נגד ההסכם. רזיאל היה היחיד שהיסיס לפעול, כיוון שחש שבתור איש צבא עליו להיות נאמן לתהומי, מפקדו. לאחר שחברי "הסוֹחֶבָה", בעיקר שטרן, שוחחו איתו שינה רזיאל את דעתו. רזיאל ושטרן חיברו יחד כרוז בשם "לנאמנים בשבועה" ובו הביעו התנגדות להסכם.²⁶⁷

המשאל נקבע לתאריך ה-24.04.37 בסניפים הגדולים. בסניפים הקטנים יותר הוא נדחה בכמה ימים. לקראת ההסכם, נערכה תעמולה של שני הצדדים בארגון. במפקדים הסבירו רק אלו שהיו בעד ההסכם, ואילו בסניפים הסבירו גם המתנגדים לו. סניף רמת-גן היה הסניף שבו היה האחוז הגבוה ביותר של הנשאים באצ"ל. כל חברי הסניף, למעט אחד, נשארו בארגון. לא ידוע כיצד הייתה ההתפלגות בתל-אביב ובירושלים, אולם ידוע שבחיפה נשארו רק 20 חברים, כולם בית"רים מובהקים. השאר, הצטרפו ל"הגנה" יחד עם מפקד הסניף, שהיה חבר של תהומי. במושבות נשארו כולם בארגון. לא ברור כמה אנשים מבין 3,000 חברי אצ"ל הצטרפו ל"הגנה". הערכה אחת מדברת על מחצית מחברי הארגון. הערכה שניה מדברת על 35% מהחברים וסוברת גם שרוב המפקדים הבכירים הצטרפו ל"הגנה". ברוב המקומות הועבר רובו של הנשק ל"הגנה". רמת-גן היה המקום היחיד בו נשאר כל הנשק בידי אצ"ל.²⁶⁸

²⁶⁶ לפידות עמ' 96-97, אופיר עמ' 99-102.

²⁶⁷ לפידות, עמ' 98 ואופיר, עמ' 102.

²⁶⁸ לפידות, עמ' 100 ואופיר עמ' 106-107.

בארגון נשארו בעיקר הבית"רים ואלו שהאמינו באקטיביות. בראשם עמדו דוד רזיאל, ואברהם שטרן, משה רוזנברג וחנוך סטרליץ. הוועד המפקח התפזר, והארגון עבר למרותו של ז'בוטינסקי. המפקדה התפרקה, ובמקומה קמה חדשה. החל שלב חדש בפעילותו של האצ"ל.²⁶⁹

²⁶⁹ אופיר, עמ' 108 ולפידות, עמ' 102.

סיכום:

כמו בשאר האוניברסיטאות בעולם, גם באוניברסיטה העברית בירושלים פעלו סטודנטים למען מטרות שבהם האמינו. הסטודנטים התאגדו במגוון אגודות לפי המטרות בהם האמינו ופעלו בהן כדי להגשים מטרות אלו. כפי שהסטודנטים השתייכו למגוון אידאולוגיות, כך גם סגל האוניברסיטה. ריבוי הדעות הביא לעיתים למאבק אידיאולוגי בתוך הסגל ובין הסטודנטים לסגל. המאבקים היו מילוליים בעיקר, אך לפעמים גלשו לעימותים פיזיים.

באוניברסיטה למדו בתחילת שנות ה-30 ארבעה סטודנטים, שהשתייכו לאגודות ימניות: דוד רזיאל, הלל קוק, אברהם שטרן וחיים שלום הלוי. ארבעת הסטודנטים היו בסניף ה"הגנה" בירושלים והתגייסו לאצ"ל, כל אחד מסיבותיו שלו. כל אחד מהם השתתף בקורסי הסגנים הראשונים שאורגנו באצ"ל והם גם מילאו תפקידים חשובים בארגון בהמשך. רובם עזבו את האוניברסיטה ואת העולם האקדמי כדי שיוכלו למלא תפקידים באצ"ל.

האצ"ל נוסד בשנת 1931 על ידי קבוצה מסניף ירושלים של ה"הגנה" שהונהגה על ידי אברהם תהומי שהאמינו שהאצ"ל צריך להיות צבאי יותר ולא מפלגתי. כדי להגשים את ערך הצבאיות, הוקמה קבוצת מפקדים אינטלקטואלים בשם ה"סוֹחֶבָה". הקבוצה פעלה ליצור אידיאולוגיה לארגון באמצעים שונים. ה"סוֹחֶבָה" היו מובילי ההתנגדות נגד הסכם האיחוד עם ה"הגנה" בשנת 1933. לאחר שפרצו מאורעות תרצ"ו, החל מפקד האצ"ל מהלך של מיזוג עם ה"הגנה" כדי להגן טוב יותר על הישוב. חברי ה"סוֹחֶבָה" היו בין אילו שהובילו את ההתנגדות לאיחוד ועודדו את חברי הארגון שלא להסכים לאיחוד. בסופו של דבר, חזרו חלק מחברי אצ"ל ל"הגנה", והשאר, בהנהגת חברי בית"ר וה"סוֹחֶבָה" נשארו בארגון שהפך להיות כפוף למפלגה הרוויזיוניסטית.

כזכור, שאלת המחקר שלי היתה: כיצד השפיעה ותרמה האוניברסיטה העברית להקמת האצ"ל בשנת 1931 ולהתפתחותו בשנים 1931-1937?

התשובה לחלק הראשון של השאלה פשוטה יחסית. לא ידוע על דרך שבה השפיעה האוניברסיטה העברית על הקמת אצ"ל. האצ"ל נוסד על ידי אדם שהיה חלוץ וככל הידוע מעולם לא למד באיזושהי אוניברסיטה מאחר וחש שה"הגנה" צריכה להיות צבאית יותר.

התשובה לחלק השני של השאלה מורכבת יותר. לא קיימים ממצאים המראים כי האוניברסיטה העברית השפיעה ישירות על התפתחות אצ"ל, אבל קיימות כמה דרכים בהן השפיעה האוניברסיטה באופן עקיף על התפתחות האצ"ל.

ראשית, סניף ירושלים של ה"הגנה" היה מורכב בין היתר מסטודנטים מהאוניברסיטה העברית, וכשתהומי עזב את ה"הגנה", רוב הסניף הצטרף אליו. סטטיסטית, חלק מהסטודנטים היו אמורים

להצטרף לארגון החדש, כפי שרוב הסניף עשה. מאחר שהפרישה נעשתה על רקע הדרישה להפוך את ה"הגנה" לצבאית יותר ולהכפיפה למרות המוסדות הלאומיים, אלו שעזבו תמכו בשתי הדרישות הללו וכנראה שהיו ממוקמים יותר ימינה במפה הפוליטית. חברי אגודות סטודנטים לאומיות אמורים לתמוך בדרישותיו של תהומי, כי מלכתחילה הם האמינו ופעלו באגודות הסטודנטים למען מטרות לאומיות והתנגדו לסוציאליזם, שאותו מייצגת ה"הסתדרות" ממנה ביקש לפרוש תהומי. ארבעת הסטודנטים שאת תולדות חייהם בחנתי מתאימים להנחה הזו. כולם פעלו באגודות סטודנטים שהאמינו בציונות לבדה, ולכן הגיוני שלא חשו בנוח להיות חברים בארגון הכפוף ל"הסתדרות", שהאמינה גם בסוציאליזם.

שנית, ה"סיוֹחָה" הוקמה במטרה ליצור אידיאולוגיה באצ"ל וכדי להגשים את ערך הצבאיות בארגון. מה שאפיין את הקבוצה הוא היותה מורכבת מאינטלקטואלים, רובם סטודנטים באוניברסיטה העברית. אם גיורא, מפקד סניף ירושלים, בחר דווקא בסטודנטים כדי לגבש את האידיאולוגיה של אצ"ל, כנראה שההשכלה שלהם הקנתה להם איזשהו ערך מוסף שבשלו נבחרו ליצור את האידיאולוגיה של הארגון. העובדה שהיו סטודנטים איפשרה להם להיות חברים ב"סיוֹחָה", שחבריה הגיעו בסופו של דבר לעמדות בכירות באצ"ל.

שלישית, ניתן לראות אצל חלק מארבעת הסטודנטים קשר בין הפעילות באצ"ל לבין הלימודים באוניברסיטה. אצל אברהם שטרן, לדוגמא, קיים קשר ניגודי. הוא חש שאין לו עתיד אקדמי באוניברסיטה בגלל הדעות בהן האמין, ולכן העמיק יותר את פעילותו באצ"ל. אצל קוק ורזיאל ניתן לראות קשר ישיר יותר. שניהם, למרות שעזבו את הלימודים באוניברסיטה לפני קבלת התואר, המשיכו להיות פעילים ב"אל-על" במקביל למילוי תפקידם באצ"ל, לאורך כל שנות השלושים.

לסיכום, אני חושבת שניתן לומר שהאוניברסיטה העברית השפיעה על התפתחות האצ"ל באמצעות חברת הסטודנטים שעיצבה את האידיאולוגיה של הארגון. סטודנטים אלו נבחרו לעצב את האידיאולוגיה בשל השכלתם וכך יכלו להתקדם בפיקוד ולהשפיע על אצ"ל לאורך שנות השלושים.

עבודה הזו נכתבה במשך כשנה וחצי, במהלך כיתה י"א ותחילת כיתה י"ב. במשך כל הזמן הזה, במקביל לבגרויות ולכל שאר הדברים שעשיתי בשנה וחצי האלו, העבודה הייתה דבר שכמעט כל הזמן עסקתי בו, בין אם בכתיבה ובין אם בהבנת הנושא הכללי. אין ספק שנושא העבודה והסטודנטים שחקרתי את סיפור חייהם הפכו בשנה וחצי האחרונות לחלק ממני ותובנות שהבנתי במהלך העבודה השפיעו על החלטות שקיבלתי בתקופה האחרונה. אחת החוויות שהלהיבו אותי כל פעם מחדש היה הביקור בארכיונים וההרגשה שאני נוגעת בעבר בכל פעם מחדש. כשהחזקתי מכתבים שכתבו ארבעת הסטודנטים, או כשקראתי טופסי המלצה שכתבו להם, הרגשתי שהם לא היו רק דמויות היסטוריות, אלא היו גם פשוט אנשים. שני מסמכים שממש גרמו לי להרגיש ככה היו תעודת הבגרות של דוד רזיאל ומחברת של שירים היתוליים שכתב אברהם שטרן על בוגרי הקורס הסגנים השני של האצ"ל, אחד מהם על עצמו.

אחת המחשבות שעלו לי הייתה מה היה קורה אילו אותם הסטודנטים לא היו חיים בתקופה שבה חיו. כלומר, אם אותם אנשים היו חיים בימינו, האם היו הופכים לפרופסורים באוניברסיטה ונעשים חוקרים חשובים? אולי דווקא היו מוצאים תחום אחר, שחשוב בעיניהם יותר מן הלימודים האקדמיים, ובשבילו היו עוזבים את האוניברסיטה?

נושא שעלה לי בעקבות ההתעסקות באצ"ל בשנים 1931-1937 היא השוואה בין אצ"ל בשנים הללו לבין אצ"ל בשנים 1938-1943, בה היה כפוף למרות המפלגה הרוויזיוניסטית, ובשנים 1943-1948, בהן פיקד מנחם בגין על האצ"ל. שתי התקופות האחרונות נלמדות כחלק מהחומר לבגרות בהיסטוריה, והייתי שמחה להתעמק ולהבין אלו מאפיינים של האצ"ל נוצרו באיזו תקופה, שכן ראיתי נקודות דמיון בין התקופות.

עוד נושא שהייתי שמחה לחקור הוא אגודת הסטודנטים "אל-על". במהלך הכתיבה, גיליתי שפע של חומר על האגודה, רובו ארכיוני, והחומר שבו השתמשתי הוא מיעוט החומר הקיים על האגודה. "אל-על" הייתה האגודה הראשונה שקמה באוניברסיטה העברית, ויכול להיות שהקמתה גרמה לסטודנטים נוספים להתאגד לאגודות אחרות. ב"אל-על" היה קיים מיזוג מרתק בין חברה לבין אידיאולוגיה, והייתי רוצה להבין האם וכיצד הצליחו חברי "אל-על" להגשים את מטרותיהם בהמשך חייהם כפרטים וכקבוצה והאם יצרו השפעה כלשהי במדינת ישראל.

עבודה זו נכתבה בעזרתם של כל כך הרבה אנשים, שבלעדיהם ספק אם הייתי מצליחה להשלים את הכתיבה. ראשית, המנחה שלי, ד"ר תחיה נדיבי-הורוביץ. בלעדי הדיוק והעזרה שלה לא הייתי מצליחה להגיע אפילו לראשי הפרקים. תודה על כך שלמרות שהרעיון לעבודה היה נשמע די מופרך בהתחלה ולא הגיוני, לא ויתרת והצלחת להנחות אותי ממצב של נושא שלא בטוח אם ניתן בכלל לחקור אותו עד למצב של עבודת חקר גמורה. תודה ענקית מגיעה גם לד"ר זיוה קוסופסקי, רכזת עבודות הגמר באולפנא שהציעה לי לחקור נושא כלשהו במדעי הרוח, דבר שתמיד רציתי, ומאותו הרגע תמיד תמכה, עודדה והאמינה, גם כשהייתי סקפטית, שאכן אשלים את הפרויקט. צוות

היסטוריה באולפנת חורב היו האנשים שתמיד ענו לי על כל שאלה שהייתה לי בהיסטוריה, למרות שכמעט אף אחת מהשאלות שלי לא הייתה בתחום החומר הרשמי לבגרות בהיסטוריה. הם גם היו אלו שהיו מוכנים תמיד לשמוע על פרקי העבודה והתעניינו כל פעם מחדש. צוות מכון ז'בוטינסקי, ארכיון האוניברסיטה העברית וארכיון ציוני מרכזי תמיד היו מוכנים לעזור ולענות על שאלות שהתעוררו לי במהלך הביקור בארכיונים.

כל מי שסבב אותי בשנה וחצי האחרונות היה תמיד עלול למצוא את עצמו במצב שבו אני מרצה לו על כמה פרטים מעניינים (לטעמי כמובן) מהעבודה. תודה לכל מי שהקשיב והשלים עם העובדה שהוא יצטרך להקשיב ולהראות עניין. בהקשר זה כמובן, ראויים לציון המשפחה שלי, שאני מניחה שמכירים כמה חלקים מהעבודה בעל-פה.

תודה מיוחדת גם לאריה נאור, יאיר שטרן ויוסי קיסטר, שלמרות עיסוקיהם הרבים היו מוכנים לענות על השאלות שלי.

מקורות:

ספרים:

- אופיר י', ראשוני אצ"ל: 1931-1940, תל-אביב, תשס"ב 2002.
- אמיכל-יבין ע', בארגמן: חייו של יאיר - אברהם שטרן, תל-אביב, 1986.
- ברית סטודנטים אל על, "קבץ שירים למסבות", ירושלים, תרצ"א.
- ברית סטודנטים אל על, "שירים", ירושלים, תר"צ.
- גרדי נ', (עורך), הסטודנט העברי: למלאת חמש שנים לאוניברסיטה העברית, ירושלים, תר"צ.
- הלוי ח"ש, המצודה 1932-1933 חרות 1942-1948, תל-אביב, 1978.
- הרמן ת', מלמטה למעלה: תנועות חברתיות ומחאה פוליטית כרך 2, תל-אביב, 1995.
- ז"ל, מכון ז'בוטינסקי בישראל - פרסומים: דוד רזיאל, תל-אביב, תשט"ז.
- חיימובסקי מ', (עורך), הסטודנט באוניברסיטה העברית, ירושלים, תר"צ.
- לפידות י', לידתה של מחתרת: האצ"ל בשנות השלושים, תל-אביב, 2014.
- מילס א', תוצאות מפקד האוכלסים בפלסטינה (א"י) לשנת 1931, ירושלים, 1932.
- מלמד הרב א', פניני הלכה שבת חלק ב', הר-ברכה, תשע"א.
- נאור א', דוד רזיאל: פרשת חייו של המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי, תל-אביב, תשנ"א.
- סלוצקי י', קיצור תולדות ההגנה, 1984.
- סנפירי נ' ופריד ש' (עורכים), מצדה, ירושלים, תרצ"ג.
- קיסטר י', האצ"ל: הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, תל-אביב, 2005.
- קלזנר י', דרכי לקראת התחיה והגאולה: אבטוביוגראפיה (1874-1944), תל-אביב וירושלים, תש"ו.
- שגב ת', ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, ירושלים, 1999.
- שטרן א', מכתבים לרוני, תל-אביב, תש"ס.
- תומפסון ד', אירופה מאז נפוליאון כרך א', תל-אביב, 1984.
- Rapoport L, Shake heaven and earth: Peter Bergson and the struggle to rescue the Jews of Europe, Jerusalem, 1999.

מאמר מתוך כתב-עת:

- ידידיה א', " צביון יהודי אמתי של האוניברסיטה " , עת-מול, 203, שבט תשס"ט פברואר 2009, עמ' 12-15.
- קלזנר י', "רוצחי-אידיאל", הארץ, 3155, 23.12.1929, עמ' 2-3.

- "חג הסיום באוניברסיטה", דבר, 2309, 23.12.1932, עמ' 7.
- "הוענקו עיטורי "יקיר ירושלים"", דבר, 17484, 1.1.1982, עמ' 4.
- "נפטר פרופסור חיים שלום הלוי", מעריב, 12277, 8.3.1988, עמ' 8.

מאמר מתוך קובץ מאמרים:

- ארמשסקי ש', "על תפקידי אגודתנו", קופרשטיק ש', (עורך), דבר הסטודנט, ירושלים, תר"צ, עמ' 1-2.
- בן-ישראל ח', "פוליטיקה על הר הצופים בתקופת המנדט", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות אקדמית תוך מאבק לאומי, ירושלים, תשס"ט, עמ' 3-86.
- גרוס נ', "מדעי החברה באוניברסיטה העברית עד 1948/9", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות וצמיחה, [כרך] א, ירושלים, תשס"ה, עמ' 503-542.
- דן י', "גרשם שלום ולימודי הקבלה", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות וצמיחה, [כרך] א, ירושלים, תשס"ה, עמ' 199-218.
- כהן א', "מוסדות ניהול באוניברסיטה העברית - 1925-1948: תהפוכותיה של החתירה לאוטונומיה מוסדית מוחלטת", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות וצמיחה, [כרך] א, ירושלים, תשס"ה, עמ' 3-70.
- לבסקי ח', "בין הנחת אבן הפינה לפתיחה: יסוד האוניברסיטה העברית, 1918-1925", כ"ץ ש' והד מ' (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 120-159.
- קולת י', "רעיון האוניברסיטה העברית בתנועה הלאומית היהודית", כ"ץ ש' והד מ' (עורכים), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: שורשים והתחלות, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 3-73.
- קופרשטיק ש', "חמש שנות האוניברסיטה", קופרשטיק ש', (עורך), דבר הסטודנט, ירושלים, תר"צ, עמ' 3-9.
- קלינוב ר', "היבטים כלכליים בהתפתחות האוניברסיטה העברית 1923 – 1947: יעדים והגשמה", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות וצמיחה, ירושלים, תשס"ה, עמ' 70-111.
- שטיין-אשכנזי, א'. "ארגוני הסטודנטים באוניברסיטה העברית ופעילותם בתקופת המנדט", לבסקי ח' (עורכת), תולדות האוניברסיטה העברית בירושלים: התבוססות אקדמית תוך מאבק לאומי, ירושלים, תשס"ט, עמ' 368-398.

מקור באינטרנט:

- הסקציה של הסטודנטים הרביזיוניסטים באוניברסיטה, הקורפורציה האקדמית אל על ואגודת סטודנטים לאומיים חולדה, משום מה מתנגדים הסטודנטים הלאומיים לקתדרא לשלום בין לאומי?, הספרייה הלאומית,
https://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitallibrary/pages/viewer.aspx?presentorid=NNL_Ephemera&DocID=NNL_Ephemera01002465815
- ג'פרי נ' ווסרטורם, Chinese Students and Anti-Japanese Protests, Past and Present, אתר WORLD POLICY, קיץ 2005, <https://worldpolicy.org/world-policy-journal-summer-2005/>
- נתן כהן (מראיין), התנועה הרביזיוניסטית אצל ולח"י - ראיון עם הלל קוק, הספרייה הלאומית, https://beta.nli.org.il/he/audio/NNL_ALEPH004417864/NLI
- אבי כצמן, מת הלל קוק, חבר הכנסת הראשונה, הארץ, 15.08.2011, <https://www.haaretz.co.il/misc/1.727216>
- יהודה לפידות, הלל קוק, דעת, <http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=781>
- דניאל שוגורנסקי, Students ignite democratic university reform in Cordoba, Argentina, אתר History of Education http://fcis.oise.utoronto.ca/~daniel_schugurensky/assignment1/1918cordoba.html
- דוד תדהר, פרופ' נורמן בנטוויץ (בנטוב-איש) (נחמן יצחק), אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/11/3858>
<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/11/3859>
- דוד תדהר, חיים שלום הלוי, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/8/3160>
- דוד תדהר, ד"ר יהודה לייב מאגנס, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1178>
<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1179>
- דוד תדהר, הלל קוק, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/9/3289>
<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/9/3291>
- דוד תדהר, פרופסור ד"ר יוסף קלזנר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/2/609>

- <http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/2/610>
<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/10/3650>

• דוד תדהר, אברהם גיורא [קריצ'בסקי] [היה ידוע ב"שורה" בכינוי דן], אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו,

<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1516>
[=http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1517](http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/3/1517)
- דוד תדהר, אברהם שטרן, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו,

<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/2/1016>
- דוד תדהר, אברהם תהומי [זילברג], אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו,

<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/5/2127>
<http://www.tidhar.tourolib.org/tidhar/view/5/2128>
- אברהם תהומי - המפקד הראשון, "גלעד-לזכרם": אתר להנצחת זכרם של הנופלים בני פתח־תקוה שנפלו במערכות ישראל ובעת שירותם ולזכרם של חללי פעולות האיבה,

<http://petah-tikva.gal-ed.co.il/Web/He/HeapItem/HeapItemPage/Default.aspx?id=2715&connect=4219&type=info&key=>
- זאב ז'בוטינסקי - סיפור חיים, אתר מכון ז'בוטינסקי

<http://www.jabotinsky.org/%D7%96%D7%90%D7%91-%D7%96%D7%91%D7%95%D7%98%D7%99%D7%A0%D7%A1%D7%A7%D7%99/%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8-%D7%97%D7%99%D7%99%D7%9D/#>
- Bentwich, Norman, אתר בית התפוצות, <https://dbs.bh.org.il/luminary/bentwich-norman>

ארכיונים:

ארכיון ציוני מרכזי (אצ"מ) – תיקים: DD, A549\59, A549\16, A492/30, 3117\1A255\834, הגנזך המרכזי של האוניברסיטה העברית (גא"ע) – תיקים: 481, 75/3, 75/1
 מכון ז'בוטינסקי (מ"ז) – תיקים: כ 4 - 1/13, ל 10 - 1/3, ל 10 - 3/3, ל 10 - 2/1, ל 10 - 4/1, ל 10 - 4/3, ל 10 - 1/5, ל 10 - 2/5, עה"ז, פ 211 - 1/1, פ 211 - 5/2, פ 211 - 4/3, פ 223 - 18/1, פ 223 - 18/2, פ 223 - 18/3, פ 223 - 2, תצ- 4158 ותצ- 10115.

סגל האוניברסיטה העברית והסטודנטים, תחילת שנות השלושים (מ"ז פ 211 – 4/3).

1. הלל קוק (ככל הנראה)
2. דוד רזיאל
3. אברהם שטרן
4. פרופסור יהודה לייב מאגנס, קאנצלר האוניברסיטה
5. פרופסור אברהם הלוי פרנקל, מתומכי "יבנה"
6. פרופסור יוסף קלזנר, פטרון אגודת "אל-על"

אגודת הסטודנטים "אל-על", 1933 (מ"ז פ 211 – 4/3).

חיים שלום הלוי, 1929 (שגב).

אברהם שטרן, 1934
(מ"ז תצ-10115).

הלל קוק, 1948
(מ"ז תצ-4158).

דוד רזיאל (נאור).

שמותיהם של אברהם שטרן ודוד רזיאל החקוקים ברחבת הזיכרון בקמפוס האוניברסיטה העברית בגבעת רם (נעה כהן)

דוד רזיאל (מימין) והלל קוק (נאור)

לנהיב הנחלת ה'אספ' - האסא

הנהיב הנחלת ה'אספ' - האסא

היאלט

א.נ.

איני החלמט אסא זב דעמין ... א סעפ וניאלט
י.צ.נ.מ ב.צ.ג זי האלטני לנצור זיט בוימפד בטיק

הגנין

אפיה זי האט אייני סעמני גען בל אקטוב
א זעעה בטיק האלון, ואיני יבולט אגט
בחהניט ספאל רפפולאזי א הנחלת הטרוון.
איני הקפאני לעינגר זי גט מאכ זעמני
אפאלט הקבלות הני הני געלוג א הנכד
פפולד אג נאכ האלון חפלא גאמלונג.
איני זעבניט זי נאמנאני אגעלכני זכאון
האלון זג זי איני מוכנר מיפ זקפיד

הני היני.

אגורה
קטן יולקו (גנ)
הנהיב הנחלת ה'אספ' - האסא
זיני ריב (ג.ק)
לני געלוג (ג.ק)
הני יאסא (ה.ק)
א.נ. / .א.
בואמקוני (א)
לני געלוג (ג.ק)
זיני ריב (ג.ק)
לני געלוג (ג.ק)
הני יאסא (ה.ק)

הודעת הפרישה של אנשי תהומי מן ה"הגנה" ב-1931 (קיסטר, עמ' 26)

הסכם בין ז. ז'בוטינסקי ובין א. תהומי

1. כללי
- I. תהומי קיבל את תפקידו בתור מפקד הארגון מידי נשיא הצ"ח וינהל את הארגון ברוח הוראותיו.
2. היחס ל"איחוד"
 - I. אנו בעד ארגון מאוחד.
 - II. תנאי הכרחי לזה: עם ציוני מאוחד ויישוב מאוחד.
 - III. על כן: קודם כל – מועצת השולחן העגול בין כל המחנות השואפים לאיחוד.
 - IV. כל מו"מ בארץ ישראל על עניין האיחוד יתנהל ע"י א.ה. [אברהם תהומי] בידיעת ועדת המגע.
3. לעת עתה:
 - I. לעת עתה נשאר הארגון הימני עומד ברשות עצמו.
 - II. אנו מסכימים, באופן עקרוני, למפקדה פריטטית (אותו מספר נציגים משני הצדדים) בתנאי שלא תיפגע באוטונומיה הפנימית של כל אחד משני הארגונים.
 - III. בימי הפרעת הסדר בארץ נסכים ליצירת Etat Major (מטכ"ל) משותף המורכב ע"י שני הארגונים, בשני התנאים דלמטה:
המוסד הזה אין לו שליטה על המבנה הפנימי של הארגונים, ביחוד ביחס להיררכיה שלהם;
יפוי כוח המוסד הזה עומד רק כל זמן שקיים ההסכם.
4. היחס עם ועד המורשים נוצרת ועדת מגע תמידית לטיפול בכל העניינים הנוגעים ליחס שבין הארגון והתנועה.
הרכב הוועדה: אלטמן, תהומי, ע. ז'בוטינסקי, יוסף כצנלסון (א. תהומי ישתדל להכניס את י.כ. [יוסף כצנלסון] למרכז הארגון).
אם יעזוב אחד מהם את תפקידו העכשווי, יבוא במקומו יורשו...

ז. ז'בוטינסקי
א. תהומי

הסכם פריז (לפידות, עמ' 95)

הרעיון והמטרה של האצל בא"י שלשמה נוצר היא האמונה שהמדינה העברית לא תוכל לקום בלי להשען על גוף צבאי לאומי בלתי תלוי הסוכנות סקוה עכשיו לקבל אשר לפעולה חפזית לאלה העוסדים תחת פקודתה מסורת השתעבודות לשלטון הזר והכנעה לתכניות של הקנטוניזציה של הארץ. על האצל בא"י הוטל להיות כח הממשי היחיד שיצטרך ושיוכל להלחם לתקומתה של האומה העברית בא"י נגד הפזימות של האויב החצוני וההכנעה של אלה הסוכנים לכבוד סבפנים.

האצל בא"י הועמד לאור המציאות הפוליטית לפני ההכרעה בין הכנעות לסרותן של הממשלה והסוכנות לבין נכונות להקרבה כפולה והסתכנות כפולה. חלק מחברנו לא נמצאה כח הנכונות הדרושה לתפקיד קשה זה, נכנע לסוכנות ועזב את המערכה. החלק הגדול והנאמן ממשיך בדרך שהתורה האצל בא"י מיום הוסדו עד הנה. כל הנסיונות שנעשו ע"י המ-דה הקודמת של האצל בא"י במשך שנות קיומו של הא. לבוא לידי אחד עם הארגון השטאלי נכשלו, מפני שהשטאל נכנס לסו"ס זה לא על בסיס של ליכוד הכחות, אלא הכנעה כח אחד בפני השני.

עמדתו של האצל בא"י תחת סדוה של הסוכנות שהטאל הוא כח שליט יחיד פרושו הוא חסול ארגונו.

כיום קיימים בארץ שני ארגונים: אחד שטאלי כפוף לסרות השטאל, שלצערנו הגדול הצטרף אליו חלק מאנשינו; והשני הוא האצל בא"י והוא ממשיך בתפקידו להלחם על כבודה וחיייה של האומה בתחיתה.

אנו מאמינים ביעודה של התנועה ובכוחה להקים מחדש את חיי העצמאות השלמה בגבולות ההיסטוריים של המדינה העברית.

אנו מאמינים בנכונות הקרב וההקרבה של נוער ישראל שהציב לו למטרת חיים את עצמו ועצמאותו של גרעין הכוח העברי.

חיילים אלמונים
גרעין הכח העברי עומד נכון לכל צו ולכל קרבן.
"מסורה" מסחר רק הסות!

חל-גביכ, 28 לאפריל, 1937.

הכרוז "לנאמנים בשבועה" שנכתב על ידי אברהם שטרן ודוד רזיאל נגד האיחוד עם ה"הגנה", 1937 (כ 4 - 1/13).